

EKONOMICKÝ ČASOPIS | 8 $\frac{1972}{XX}$

Z OBSAHU

Rozpracúvať teoretické otázky ekonomickej efektívnosti spoločenskej výroby — Ivan Okáli, Združenia podnikov ako hospodárske organizácie — Richard Outrata, Príspevok k metodológii určovania cieľov oblastného rozvoja — Ladislav Andrášik, Niektoré metodologické otázky riadenia a plánovania procesov ekonomického vyrovnávania — Lothar Schmidt, O rozvinutom štátnomonopolistickom kapitalizme v NSR — M. Vilenkij, Smery vedeckotechnického pokroku a ich efektívnosť — Recenzie — Správy

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

State

Rozpracúvať teoretické otázky ekonomickej efektívnosti spoločenskej výroby . . .	665
Ivan Okáli, Združenia podnikov ako hospodárske organizácie	680

Diskusia

Richard Outrata, Príspevok k metodológii určovania cieľov oblastného rozvoja	694
Ladislav Andrášik, Niektoré metodologické otázky riadenia a plánovania procesov ekonomickeho vyrovnávania	708

Zo zahraničnej vedy

Lothar Schmidt, O rozvinutom štátnomonopolistickom kapitalizme v NSR . . .	722
M. Vilenskij, Smery vedeckotechnického pokroku a ich efektívnosť	740

Recenzie

P. I. Bagrij, Dynamika i struktura obščestvennogo proizvodstva pri socializme — I. Selecký	752
R. G. Karagedov, Rentabilita a ekonomické optimum — R. Krč	755
A. Hodoly, Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna — M. Choluj	759

Správy

K životnému jubileu profesora Felixa Olivu	763
Zaujímavá diskusia o súčasnom monopolistickom kapitalizme (J. Iša)	765

Hlavný redaktor Andrej Lantay
Výkonná redaktorka Zdenka Sláviková
Redaktorka Hana Smilková
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Andrej Bajcura, Ivan Figura, Vladislav Garaš, Štefan Fišera, Štefan Heretik, Pavol Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, Miloš Jirges, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Adam Laščiak, Ivan Okáli, Jan Přívara, Pavol Rapoš, Štefan Samson, Eduard Šarmír, Ladislav Unčovský, Libor Zátopek, Ján Zervan

Adresa redakcie: Bratislava, ul. Gen. dr. M. R. Štefánika 4,
telefón: 35761—5

Číslo bolo redakčne spracované v júni 1972

Rozpracúvať teoretické otázky ekonomickej efektívnosti spoločenskej výroby*

Rozpracúvanie problémov ekonomickej efektívnosti spoločenskej výroby nie je pre ekonomickú teóriu nová úloha. Avšak v terajšom období sa otázky efektívnosti hlásia s novou naliehavosťou. Utvorili sa nové vývojové podmienky, dané najmä nastupujúcou vedeckotechnickou revolúciou a rozvojom ekonomickej integrácie členských krajín RVHP. V týchto podmienkach socialistické štáty môžu plniť náročné úlohy ďalšieho ekonomického a sociálneho rozvoja len za predpokladu trvalého zvyšovania efektívnosti národného hospodárstva. Nie náhodou komunistické strany všetkých socialistických štátov približne v druhej polovici šesťdesiatych rokov nastolili problémy všestrannej intenzifikácie a efektívnosti spoločenskej výroby. Naliehavosť intenzifikácie je zdôraznená skutočnosťou, že v mnohých socialistických krajinách sa už v podstate vyčerpali voľné extenzívne zdroje hospodárskeho rozvoja.

KSČ venovala pozornosť efektívnosti spoločenskej výroby už koncom päťdesiatych rokov. Odvtedy mnohé uznesenia najvyšších stranických a štátnych orgánov vytyčovali úlohy v tomto smere. XIV. zjazd KSČ zdôraznil naliehavosť tejto otázky a došiel k jednoznačnému záveru, že osou hospodárskej politiky strany je zvyšovať efektívnosť národného hospodárstva uplatnením intenzívnych faktorov rozvoja. Februárové plénum ÚV KSČ a ÚV KSS rozvinuli túto líniu XIV. zjazdu a celú našu spoločnosť orientovali v ekonomickej oblasti na otázky efektívnosti. Túto úlohu nemožno pokladať za nejakú akciu alebo kampaň, ale za trvalú, socialistickej ekonomike nevyhnutne vlastnú črtu reprodukčného procesu.

Ak má ekonomická veda prispieť k riešeniu týchto otázok, nevyhnutné je, aby sa dôslednejšie orientovala na problémy efektívnosti spoločenskej výroby. Treba pritom mať na pamäti, že výsledky vedeckej práce v ekonómii pôsobia — či už v pedagogickom procese alebo prostredníctvom publikovaných prác — na vedomie ľudí, a to nielen na teoretikov, ale aj na študentov, pracovníkov hospodárskej praxe atď. Nepriamo pô-

* Pripravila pracovná skupina: P. Hoffmann, F. Hronský, M. Hronský, J. Košnár, R. Krč, A. Lantay, F. Lípták, J. Přivara, L. Unčovský.

sobia aj na širší okruh občanov tým, že riešením teoretických otázok prispieva ekonomická veda k zvýšeniu úrovne a účinnosti ekonomickej propagandy, ktorá je v tejto etape rozvoja našej spoločnosti mimoriadne dôležitá.

Redakčná rada Ekonomického časopisu chce cielavedome a systematicky podnecovať autorov, aby svoje príspevky zameriavali na rozpracúvanie efektívnosti spoločenskej výroby v zmysle línie XIV. zjazdu KSČ a februárových plén.

Bude potrebné predovšetkým vedecky precizovať základné pojmy a problémy, s ktorými sa v tejto súvislosti stretávame, ale ešte stále narážame na ich nejednotnosť a neujasnenosť. Treba formulovať otvorené otázky, publikovať aj názory diskusného charakteru, aby sa vytvorila atmosféra pre tvorivý vedecký ruch, ktorý najviac pomôže dostať sa s teoretickým riešením otvorených otázok o krok ďalej.

Najaktuálnejšou úlohou vytýčenou na februárových plénach je aktivovanie rýchle mobilizovateľných rezerv v našom hospodárstve. Stretávame sa s problémami a ťažkosťami pri využívaní výrobnotechnickej základne a pracovných síl, s rastom materiálových nákladov, s nedostatkami v zavádzaní novej techniky a technológie, v investičnej výstavbe, v oblasti riadenia a organizácie výroby atď. Ide tu, prirodzene, predovšetkým o konkrétnu hospodárskopolitickú problematiku, ktorú riešia riadiace orgány na všetkých stupňoch. Ale ani tu nemôže ekonomická veda ostať bokom. Mobilizácia rezerv v hospodárstve súvisí s mechanizmom fungovania socialistickej ekonomiky, so zdokonaľovaním plánovania, riadenia a organizácie výroby, a tu treba ešte vyvinúť veľké úsilie na objasnenie teoretických základov týchto procesov. Dôležité je viac upozorňovať aj na teoretické výsledky už dosiahnuté u nás aj v ostatných socialistických krajinách, aby bolo možné využiť ich v praxi.

Odhaľovanie rýchlo mobilizovateľných rezerv predstavuje samozrejme len určitý výsek z problému zvyšovania efektívnosti spoločenskej výroby. Pre rozvoj nášho hospodárstva v dlhodobej perspektíve majú základný význam úlohy koncepcného a dlhodobého charakteru, spojené s poznávaním nových tendencií prebiehajúcich v reprodukčnom procese, či už z hľadiska jednotlivých čiastkových štruktúr a vzájomných väzieb vnútri národného hospodárstva, alebo z hľadiska dlhodobého plánovania a riadenia reprodukčného procesu. Toto je hlavná doména ekonomickej vedy, zameraná na odhaľovanie zákonitostí a potenciálnych možností socialistického spôsobu výroby pri uskutočňovaní historickej úlohy spájať výtobytky vedekotechnickej revolúcie s prednosťami socializmu, ako ju vytýčil XXIV. zjazd KSSZ.

Rozpracúvanie teoretických otázok efektívnosti spoločenskej výroby sa dotýka viacerých oblastí, ktorým by mal náš časopis venovať pozornosť. Na jednom z popredných miest stoja

kritériá ekonomickej efektívnosti.

Súčasná prax nedisponuje ucelenou sústavou vzájomne spojených ukazovateľov, ktoré by sa opierali o metodicky správne zvolené kritériá efektívnosti. V socialistických krajinách sú tieto otázky predmetom širokých teoretických diskusií; najmä v Sovietskom zväze je čulý teoretický ruch v oblasti problémov národohospodárskej optimalizácie.

Meranie efektívnosti spoločenskej práce je spojené so sústavou ekonomických ukazovateľov, ale i s cenovou sústavou, lebo proces vynakladania spoločenskej práce je vyjadrený prostredníctvom cien. Deformácie cenových relácií medzi jednotlivými produktami, predovšetkým vzájomne zastupiteľnými, môžu v značnej miere deformovať hodnotové vyjadrenie efektívnosti najvhodnejších variantov technologického alebo technického riešenia. Preto v ďalšej fáze zdokonaľovania cenovej sústavy bude treba brať do úvahy hľadisko národohospodárskej efektívnosti.

Konečným kritériom účinnosti akejkoľvek našej činnosti nebudú len ekonomické hľadiská, ale súčasťou nášho hospodárenia budú i mimoeconomické efekty, ktoré sa prejavujú v oblasti zdravotnej, kultúrnej, v oblasti životného prostredia a pod. Avšak v celkovej spoločensko-ekonomickej efektívnosti má ekonomická efektívnosť rozhodujúce postavenie a v rámci nej má primát národohospodárska efektívnosť, zatiaľ čo odvetvová a podniková efektívnosť sú čiastkovým vyjadrením účinnosti spoločenskej práce. To však neznižuje mimoriadny význam podnikovej efektívnosti, lebo podniky sú základným článkom v hospodárskom organizme.

Hmotné a duchovné podmienky života spoločnosti možno reprodukovať iba za predpokladu nepretržitého zapájania živej a zhmotnenej práce do výrobného procesu. Vypelá socialistická spoločnosť disponuje vysokým stupňom zamestnanosti obyvateľstva a rozvinutou výrobnotechnickou základňou, ktorá predstavuje minulosť, zhmotnenú prácu. Spoločnosť nemôže byť lahostajná, s akým účinkom sa živá a zhmotnená práca vynakladá, aké výsledky sa ňou dosahujú, inými slovami, aká je jej efektívnosť.

Z hľadiska uspokojovania potrieb spoločnosti kľúčové postavenie v reprodukčnom procese má národný dôchodok, ktorý je materiálnym základom pre uspokojovanie tak individuálnych, ako i spoločenských potrieb, včítane ďalšej akumulácie do výrobných fondov. Preto základným meradlom efektívnosti vynaloženej zhmotnenej a živej práce bude veľkosť vytvoreného národného dôchodku na 1 obyvateľa (absolútne vyjadrenie) a úroveň jeho prírastku v určitom časovom období (relatívne vyjadrenie).

Kritérium efektívnosti vynakladanej práce sa vzťahuje na všetky úrovne národného hospodárstva, na odvetvia, výrobnohospodárske jednotky, podniky, závody. Tieto kritériá sú však na jednotlivých rovinách modi-

fikované. Bude potrebné ešte veľa teoretickej práce, aby sa vypracovala ucelená sústava ukazovateľov na vyjadrenie efektívnosti spoločenskej výroby na rôznych úrovniach.

Nemalý význam nadobúdajú otázky efektívnosti *nevýrobných činností*, z ktorých mnohé sa formujú do samostatných nevýrobných odvetví, ale pritom sú väčšinou úzko späté aj s výrobnou sférou. Spotrebúvajú produkty a výkony výrobnej sféry, prenášajú jej výsledky do oblasti nevýrobnej spotreby, niektoré nevýrobné činnosti spätne pôsobia na výrobu [zdravotníctvo, vzdelanie]; veda sa stáva bezprostrednou výrobnou silou. Výsledkom týchto činností je zároveň priame uspokojovanie potrieb ľudí, resp. vytváranie podmienok pre túto funkciu.

To vyvoláva osobitnú situáciu, pokiaľ ide o meranie a hodnotenie efektívnosti nevýrobných činností. Všestranný rozvoj ľudského intelektu nemožno merať len tak či onak evidovaným zapojením človeka do pracovného procesu; zvýšenie výdavkov na zdravotníctvo nemožno priamo viazať napr. so zvýšením produktivity práce (aj keby tu bola jednoznačná a merateľná závislosť), pretože ich dôsledkom by malo byť napr. aj predĺženie ľudského veku a pod.

Na jednej strane je nevyhnutné organizovať nevýrobnú činnosť tak, aby sa dosiahlo optimálne uspokojenie príslušných potrieb s vynaložením čo najmenšieho množstva zhmotnenej a živej práce; tu treba skúmať, merať a hodnotiť vynakladanie spoločenskej práce na nevýrobnú činnosť. Na druhej strane ide o to, aby sa dosiahol optimálny efekt spojený s funkciou tej-ktorej nevýrobnej činnosti; tu sa vynára problém, ako merať tento efekt vo vzťahu k výrobnej sfére i k priamemu uspokojovaniu potrieb ľudí. Jeho riešenie bude vyžadovať ešte mnoho výskumnej práce; zatiaľ je nemožné exaktne stanoviť spoločensky odôvodnené optimum potrieb tohto druhu, ktoré chceme uspokojiť v tom-ktorom období. Socialistická spoločnosť má záujem na rozvoji socialistického spôsobu života, preto robí intervencie do rôznych oblastí života ľudí. Tu sa merateľnosť efektívnosti stáva ešte zložitejšou.

Jedným zo základných predpokladov pre dosahovanie vysokej efektívnosti spoločenskej výroby je

zdokonaľovanie sústavy plánovitého riadenia národného hospodárstva.

Skúsenosti európskych socialistických krajín od polovice šesťdesiatych rokov svedčia o tom, že rozvíjanie ekonomických reforiem patrí medzi najvýznamnejšie koncepcné otázky spojené s efektívnosťou národného hospodárstva.

V našej republike sme z tohto hľadiska v osobitnej situácii, pretože revizionistické deformácie princípov ekonomickej reformy, prijatých plénom ÚV KSČ v januári 1965, viedli napokon k rozpadu sústavy plánovitého riadenia v rokoch 1968—1969. Konsolidačné úsilie KSČ po

apríli 1969 obnovilo socialistické princípy riadenia, najmä úlohu štátneho plánu, avšak dôsledky neúspechu našej ekonomickej reformy pocítujeme až doteraz. Sústava plánovitého riadenia zavedená v roku 1971 sa s určitými zmenami uplatňuje aj v tomto roku a bude platiť aj v ďalších rokoch tejto päťročnice. Táto sústava zabezpečila riadenie bežného chodu národného hospodárstva, ale nepôsobí ešte dost účinne pri orientácii na zvyšovanie efektívnosti, na uplatnenie intenzívnych faktorov, technického pokroku, na štrukturálne zmeny, teda na operácie, kde sa má prekonať úsilie o kvantitu, zakotvené dlhodobým vývinom nášho hospodárstva a preorientovať smerom ku kvalite. Riadiace hospodárske orgány musia ešte stále riešiť mnoho operatívnych úloh, venovať sa každodenným otázkam na úkor koncepcnej práce, orientovanej na dlhú perspektívu.

Bolo by iste mýlne predpokladať, že sa v krátkom čase — povedzme za jeden-dva roky — dá táto situácia zmeniť skokom. Z hľadiska kontinuity a stability sústavy treba zatiaľ využívať možnosti zavedeného systému riadenia, orientovaného na riešenie vecných problémov tejto päťročnice. To znamená rešpektovať reálne podmienky, ktoré sa v našom hospodárstve vytvorili. Zároveň je však zjavné, že je nevyhnutné pripravovať zdokonalenú sústavu plánovitého riadenia národného hospodárstva.

V poslednom čase naša ekonomická teória ostávala dost bokom od riešenia týchto dôležitých otázok; mnohí teoretici sa od problémov sústavy riadenia odťahujú. Je to dost paradoxný jav v čase, keď sa v ZSSR a v ostatných socialistických krajinách venuje týmto otázkam veľká pozornosť v teórii i v praxi. Nazdávame sa, že aj u nás bude treba obnoviť teoretické diskusie k otázkam sústavy riadenia a zainteresovať na nich široký okruh pracovníkov ekonomickej teórie. Okrem toho, že tak možno najlepšie tvorivo prispieť k riešeniu otvorených teoretických otázok v riadení národného hospodárstva, je to najúčinnější spôsob, ako sa vyrovnáť s nánosom revizionistických názorov z minulého obdobia.

Najvážnejšou úlohou, ktorá v tejto oblasti čaká ekonomickú teóriu, je vedecky osvetliť funkcie národohospodárskeho plánovania a pripraviť teoretické základy pre zvýšenie vedeckej úrovne samého procesu plánovania. Treba sa tu venovať metodologickým otázkam vzťahov medzi štátnym plánom a podnikovými plánmi, ekonomickému prognózovaniu ako forme zdokonaľovania dlhodobého plánovania, vytváraniu podmienok pre zabezpečenie realizácie plánu, otázkam využívania tovarovo-peňažných vzťahov, ekonomických nástrojov atď. S tým sú spojené mnohé problémy v cenovej, mzdovej a finančnej sústave, v rozdeľovacích procesoch na úrovni národného hospodárstva, ale aj otázky organizácie výrobnotechnickej základne, postavenia nadpodnikových integrácií, chozrasčotu atď.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje zdokonaľovanie plánovitého riadenia

investičnej výstavby z hľadiska efektívneho využívania výrobných akumulácií. Od investičnej politiky závisí vo veľkej miere efektívnosť hospodárskeho rozvoja, ale v tejto oblasti je ešte veľa otvorených problémov. Nie sú dostatočne rozpracované kritériá výberu investičných akcií, problém návratnosti investičných prostriedkov, miera optimálnej koncentrácie investičnej výstavby na rozhodujúce stavby, ktorá by prekonal nadmerné umŕtvovanie výrobných akumulácií. Značné rezervy sú v zlepšovaní vzťahu medzi investíciami do strojno-technických častí a medzi investíciami do stavebno-montážnych častí. Treba spracovať aspekty efektívnosti investícií do technickej prestavby výroby na rozdiel od investícií do výstavby nových závodov.

Pre uplatnenie intenzívnych foriem rozvoja nášho hospodárstva v súlade s programom piatej päťročnice má dôležitú úlohu

komplexná socialistická racionalizácia.

Teoretické riešenie otázok komplexnej socialistickej racionalizácie ako metódy zvyšovania produktivity spoločenskej práce je potrebné nielen pri aplikačnom prístupe na podnikovej úrovni, ale aj pri riadení národného hospodárstva.

V technických riešeniach majú v určitom smere prioritu základné racionalizačné programy, ktoré vyhlásila vláda ČSSR. Ide o úspory palív a energie, o úsporu v spotrebe materiálov, najmä kovov, ďalej o racionalizáciu vnútrozávodnej dopravy a manipulácie s materiálom a napokon o racionalizáciu informačných tokov. Avšak popri tom má mimoriadny význam ekonomické hodnotenie technických zmien, včítane využitia investične málo náročných faktorov rastu, teda racionalizácie s využitím organizačných a riadiacich nástrojov.

V súvislosti s tým vystupujú do popredia problémy vedeckej organizácie práce a vedeckého riadenia, s ktorými sa úzko spája rozsiahly okruh teoretických problémov neraz povahy základného výskumu. Ide napr. o zmeny v organizačnej náuke; do popredia sa dostáva potreba interdisciplinárneho skúmania zmien v organizácii a riadení pri dosahovaní vyššej racionality. Teória musí prehodnotiť klasickú podobu organizačnej náuky a rozpracovať jej koncepciu založenú na systémových prístupoch. Toto rozpracovanie sa úzko spája s prehodnotením poznatkov teórie riadenia a s využitím poznatkov z ekonomickej kybernetiky. Ide tu aj o aplikáciu poznatkov z teórie informácií, čo vyplýva z nevyhnutnosti súborného — systémového — štúdia fungovania ekonomických objektov ako systémov, vrátane racionality fungovania ich subsystémov.

Prírodným dôsledkom uplatňovania komplexnej socialistickej racionalizácie sú zmeny v myslení, postojoch a konaní ľudí. Z tohto vyplýva nevyhnutnosť štúdia sociálno-ekonomických javov, pretože každá ra-

cionalizačná zmena sa dá identifikovať ako zmena v zhmotnenej práci (v okruhu techniky), ako zmena v usporiadanosti (v okruhu organizácie) a ako zmena v konaní človeka. Tu možno hovoriť o zmenách s ich dovedením do konkrétosti v oblasti technológie, pracovných postupov atď. Dôležité je, prirodzene, skúmať otázky ekonomickej efektívnosti racionalizačných zmien, avšak zároveň je potrebné hodnotiť aj sociálne a sociálno-psychologické dôsledky vyvolané týmito zmenami. S tým je spojený celý rad teoreticko-metodologických aj teoreticko-aplikačných problémov.

Úzku nadväznosť treba vidieť medzi rozvojom komplexnej socialistickej racionalizácie a nastupujúcou vedeckotechnickou revolúciou. Vynára sa problém, ako spájať poslanie a funkciu komplexnej socialistickej racionalizácie s akceleráciou dôsledkov rozvojových faktorov pôsobiacich v období vedeckotechnickej revolúcie. Tu možno poukázať na využívanie modernej výpočtovej techniky pri racionalizácii riadiacich činností, ale zároveň na problém jej využitia v rámci vlastných racionalizačných skúmaní.

Aby komplexná socialistická racionalizácia dosahovala svoje ciele, treba skúmať nadväznosť medzi definovaním jej funkcie a dôsledkami, ktoré svojím fungovaním vyvoláva, a tak isto aj spôsoby ako sa vykonáva. Ide tu o ekonomické, sociálne i technické problémy. Dnes nie je ešte teoreticky ani prakticky vyriešená otázka, ako usmerňovať racionalizačné zmeny, ktoré sú želateľné z národohospodárskeho hľadiska, ani hodnotenie racionalizačných zmien na úrovni podnikov a ich želateľný odraz na rozvoji národného hospodárstva.

V súvislosti s riešením praktických problémov zdokonaľovania sústavy plánovitého riadenia národného hospodárstva má významnú úlohu

používanie matematických metód a počítačov.

Je to jeden z dôležitých nástrojov zvyšovania efektívnosti socialistickej ekonomiky. Ich význam zdôraznil XIV. zjazd KSČ aj XXIV. zjazd KSSZ.

Doterajšie výsledky dosahované používaním matematických metód najmä na úrovni podnikov ukazujú, že je dôležité rešpektovať nadväznosť príslušných metód na celkový systém riadenia a na jestvujúcu základňu údajov; dôležité je tiež zainteresovať vedenie i širší kolektív užívateľských organizácií na používaní týchto metód.

Popri riešení týchto aplikačných problémov zostáva naďalej vážnou úlohou výskumu vyvíjať nové metódy vytvárania a riešenia matematických modelov.

Vhodný rámec pre aplikáciu matematických metód i samočinných počítačov dáva budovanie automatizovaných systémov riadenia, ktoré obsahujú informačný systém, systém modelov a algoritmov riadenia a systém riadenia technologických procesov. Informačným systémom sa

u nás zatiaľ venovala pomerne malá pozornosť; na rozpracovanie čakajú otázky ich budovania na rôznych úrovniach riadenia národného hospodárstva, ich vzájomného prepojenia.

V oblasti modelov a algoritmov riadenia ukazuje sa potreba riešiť najmä konkrétne implementačné modely vychádzajúce priamo z potrieb systému riadenia. Osobitne treba zdôrazniť význam rozvoja modelov a metód ekonomickej prognostiky. Aj v tejto oblasti ide o riešenie problémov v nadväznosti na prax. Pre zdokonaľovanie riadenia národného hospodárstva má veľký význam rozvoj odvetvových automatizovaných systémov riadenia.

Pri rozvíjaní automatizovaných systémov riadenia ide o riešenie problémov modelovania a využívania matematických metód na všetkých úrovniach, počnúc od riadenia a plánovania národného hospodárstva ako celku až po matematické modely racionalizácie jednotlivých procesov na úrovni závodov.

Z hľadiska uplatnenia implementačných modelov a systémov je dôležité rozpracovať aj teórie systémov a najmä systémovej analýzy. V tejto oblasti treba prejsť od riešenia základných vzťahov k rozpracovaniu jednotlivých konkrétnych otázok. Hľadisko zvýšenia efektívnosti môže v podstatnej miere prispieť k výberu modelov vhodných pre aplikáciu pri riadení národného hospodárstva.

Osobitný spoločenský význam má

ekonomická efektívnosť formovania a využívania pracovných zdrojov a pracovných síl.

Podľa smerníc XIV. zjazdu KSČ k piatemu päťročnému plánu rast výroby sa má z 95 % kryť produktivitou práce. Prakticky to znamená zabezpečiť úlohy plánu s doterajším počtom pracovných síl. Efektívnosť v oblasti práce je taký dôležitý spoločenský problém spojený s rozvojom nášho národného hospodárstva, že ho februárové plénum ÚV KSČ postavilo na prvé miesto.

Celý tento problém zahrnuje rad vzájomne spojených otázok. Ide predovšetkým o vytváranie pracovných zdrojov v dlhodobom i strednodobom priereze. Dôležitý je tu vzťah populačného vývoja a vývoja práce schopného obyvateľstva, resp. z hľadiska výskumu vzťah demografických prognóz a prognóz pracovných zdrojov. Štruktúra populácie, najmä veková štruktúra práce schopného obyvateľstva určuje prispôsobivosť úhrných zdrojov k zmenám požiadaviek na pracovníkov.

Významnou otázkou je kvalita pracovných zdrojov. Súvisí s kvalitou populácie a s jej usmerňovaním v súlade s potrebami práce industriálneho typu vo vyspelej socialistickej spoločnosti. Ide tu tak o celkovú mentálnu úroveň populácie, ako aj o úroveň a štruktúru všeobecnej

a odbornej prípravy. Kvantita a kvalita populácie určuje jej kapacitu vo vzťahu k súčasným a najmä budúcim potrebám.

Rozhodujúcou stránkou národohospodárskej efektívnosti v oblasti práce je využitie pracovných zdrojov, optimalizácia zamestnanosti. Ak plnú zamestnanosť mužského obyvateľstva v produktívnom veku považujeme za danú, vystupujú do popredia otázky optimalizácie zamestnanosti takých sociálnych skupín, ako sú ženy s deťmi, mládež a obyvateľstvo v postproduktívnom veku. Priority a kritériá v riešení tejto komplikovanej sociálno-ekonomickej otázky zďaleka nemôžeme považovať za ustálené.

Z hľadiska odbornej prípravy pracovných síl sú závažné otázky pravdepodobných trendov zmien v obsahu pracovných funkcií a v štruktúre požadovanej kvalifikácie v budúcom hospodárskom rozvoji. Ukazuje sa potreba bližšie preskúmať tieto trendy na základe primárnych prieskumov a s využitím vypracovaných normatívnych prognóz a koncepcií.

Pri využití disponibilných zdrojov pracovných síl sa uplatňujú makroekonomické priority, a to odvetvové aj územné. Treba preskúmať najmä vzťahy medzi prácou a technickým pokrokom (formulované niekedy ako problém substitúcie výrobných faktorov), vzťahy medzi disponibilnými pracovnými zdrojmi, medzi objemom a rozmiestovaním investícií i vzájomné vzťahy medzi investíciami a úsporou pracovných síl.

Sústava nástrojov priameho a nepriameho riadenia má pôsobiť na zainteresovanosť riadiacich a výkonných orgánov, aby minimalizovali vynakladanie práce. Sem patrí aj analýza experimentálnych opatrení v zdanení pracovnej sily z hľadiska podnikovej i národohospodárskej efektívnosti a tak isto špeciálnych foriem podnikovej i osobnej zainteresovanosti na efektívnom využití pracovnej sily. Dôležitou úlohou bude vyhodnotiť efektívnosť experimentovanej sústavy základných miezd a foriem hmotnej zainteresovanosti.

Vela teoretických otázok je spojených s nástrojmi ekonomickej a sociálnej politiky, zameranej na ovplyvňovanie teritoriálnej, medziodvetvovej a medziprofesnej mobility. Treba zhodnotiť efekt mobility a pripraviť účinný komplex opatrení proti neželateľnej fluktuácii posudzovanej z národohospodárskeho hľadiska.

V súvislosti s efektívnosťou v oblasti práce je mnoho ďalších otázok, ktoré bude treba riešiť. Tak napríklad pri komplexnej socialistickej racionalizácii bude treba analyzovať vzťahy medzi opatreniami v racionalizácii práce a efektívnym využitím pracovných síl. Osobitný problém predstavuje systémový prístup k rezervám pracovných síl včítane vzťahu medzi hospodárením s pracovnými silami a využívaním kapacít. Otvorená je ešte otázka, ako zabudovať kritériá efektívneho využitia pracovných síl do sústavy plánových ukazovateľov a nástrojov realizačného plánu. Tak isto je to so vzťahom medzi racionálnym využitím pracovnej

sily a projektovaním technických, technologických a organizačných systémov, s teritoriálnymi problémami pracovnej sily atď.

Závažné teoretické a metodologické problémy vyvoláva

štruktúrna prestavba československej ekonomiky

z hľadiska dlhodobého a trvalého zvyšovania efektívnosti spoločenskej výroby. Jej štruktúra, ktorá sa doteraz formovala, je hlboko konfliktná vo viacerých základných smeroch:

— nekorešponduje v želateľnej miere s prírodnými a ekonomickými podmienkami krajiny;

— kladie veľké nároky na rozsah a skladbu vývozného ekvivalentu pre zabezpečenie nekonkurenčných „zásobovacích“ dovozov;

— vyvoláva nadmerný rozsah brutto produktu potrebného na dosiahnutie jednotky finálnej nevýrobnej spotreby.

Vzhľadom na stupeň rozvinutosti existujúcej výrobnéj základne jej zásadnejšia štruktúrna prestavba (ani pri maximálnom akumuláčnom zaťažení ekonomiky) nie je uskutočniteľná v priebehu jednej či dvoch päťročníc. Problém teda možno riešiť len účinnou kombináciou rýchlo realizovateľných, investične menej náročných zásahov s dlhodobo orientovanými zmenami, ktoré by sa zabezpečovali kontinuálnou investičnou výstavbou, prebiehajúcou dlhšie obdobie podľa pevnej koncepcie.

Ťažisko krátkodobých zásahov musí byť zamerané predovšetkým na racionalizáciu celkovej škály a rozloženia výrobných programov, uskutočniteľnú v hraniciach, daných skladbou inštalovaných výrobných kapacít. V tomto smere treba využiť predovšetkým všetky vnútorné možnosti: prekonávaním rezortných bariér a jednostrannej (skôr organizačne motivovanej) horizontálnej koncentrácie dosiahnuť prehlbenie výrobnéj špecializácie a kooperácie, postupne odstrániť neúčelné dublovanie rovnakých programov, hromadenie rôznorodých, vzájomne nenadväzných výrob v jednom podniku a pod. Predpokladom prehlbovania špecializácie je, samozrejme, dostatočná stabilita výrobných programov, v opačnom prípade by mohla viesť k vážnym hospodárskym problémom.

Uvedené opatrenia, pokiaľ sa budú dôsledne posudzovať tiež z priestorových hľadísk, poskytnú predpoklady aj pre rýchlo citeľnú racionalizáciu priestorových ekonomických väzieb. Pokiaľ ide o podstatnejšie zmeny priestorového usporiadania hospodárstva, je ich dlhodobý charakter ešte výraznejší, než vo sfére odvetvovej štruktúry.

Zásadný význam pre rozsah a najmä rýchlosť riešenia výrobného zamerania československého priemyslu má rozširovanie podmienok medzinárodnej socialistickej delby práce. Od nich totiž v značnej miere závisí možnosť potrebného zúženia palety produkovanej naším priemyslom, zhromadňovanie výroby, sústreďenie pozornosti na programy, pre ktoré máme najvýhodnejšie podmienky.

Súhrn naznačených opatrení by vytvoril predpoklady pre všeobecné zrýchlenie technického rozvoja, koncentráciu výskumu a vývoja, jeho vyššiu efektívnosť, pre výraznejšie uplatnenie technického pokroku vo výrobovej oblasti, a teda pre produkciu výhodnejšieho vývozného ekvivalentu, aj pre lepšie uspokojovanie vnútorných potrieb krajiny. Nemajú teda — i keby sa mali realizovať čo najoperatívnejšie — len krátkodobý a doplnkový význam. Pri premyslenom koncepčnom chápaní vytvárajú dôležité vodidlo pre zameranie rekonštrukčných a modernizačných investícií, priaznivé podmienky pre realizáciu základných (dlhodobu orientovaných) štrukturálnych pohybov, a to jednak v oblasti tvorby akumuláčnych zdrojov a zabezpečenia potrebných dovozov techniky, jednak určitou predprípravou pre prechod na technologické postupy, zodpovedajúce nevyhnutným transformáciám v charaktere energetickej, palivovej a surovinovej základne.

Zameranie dlhodobých štrukturálnych zmien v československej ekonomike určuje niekoľko základných faktorov:

- povaha vecných problémov národného hospodárstva,
- hlavné smery a podmienky vedeckotechnického pokroku,
- požiadavky, vyplývajúce zo zmien životného štýlu socialistickej spoločnosti,

- prehlbovanie ekonomickej integrácie krajín socialistickeho tábora.

V sústave vecných problémov má bezpochyby kľúčové postavenie palivo-energetická a surovinová základňa. Jej prispôsobovanie potrebám a podmienkam československej ekonomiky bude veľmi náročné jednak investične (výstavba atómových elektrární, rozvoj petrochémie, investičné úvery na rozvoj ťažby palív a surovín v dodávateľských krajinách), jednak na tvorbu výhodného vývozného ekvivalentu pre krytie zásobovacích dovozov surovín, zemného plynu a tekutých palív.

Osobitnú pozornosť v súvislosti so štrukturálnymi problémami si zasluhuje poľnohospodárstvo. Aprílové pléna ÚV KSČ a ÚV KSS poukázali na celý rad dôležitých úloh, ktoré treba v našom poľnohospodárstve riešiť napriek tomu, že jeho vývin v posledných rokoch bol veľmi priaznivý. Popri základných vecných otázkach (ako je výroba obilnín, chov hovädzieho dobytku, dodávky z chemického a strojárkeho priemyslu a zo stavebníctva) aj v poľnohospodárstve stojí v popredí pozornosti hospodárnosť a využívanie rezerv. Organizácia výrobnotechnickej základne poľnohospodárstva zaoštráva za rozvojom výrobných síl, ktorému zodpovedá uplatnenie veľkovýrobnej techniky. Tento rozpor sa rieši rozširovaním kooperačných vzťahov, budovaním spoločných veľkovýrobných zariadení a zlučovaním družstiev tam, kde sú na to vytvorené podmienky. Zvyšujú sa nároky na úroveň riadenia poľnohospodárstva; nástup vedeckotechnickej revolúcie vyvoláva aj v poľnohospodárstve rad teoretických i praktických problémov, ktoré vyžadujú riešenie. Zložitou úlohou je tiež pripraviť politické i materiálo-technické predpo-

klady pre kolektivizáciu takých oblastí, kde sa ešte hospodári individuálne.

Pre zabezpečenie vecných prvkov technického pokroku je rozhodujúca štruktúra a kvalita strojárkej výroby, jej efektívne zapojenie do medzinárodnej socialistickej delby práce. Veľké nároky na ďalší rozvoj československého strojárstva sú dané najmä tým, že jeho funkcia hlavného producenta vývozného ekvivalentu pre nekonkurenčné dovozy nesmie trvale oslabovať jeho schopnosť zasobovať vlastnú ekonomiku progresívnou technikou. Splnenie tohto postulátu je súčasne nevyhnutným predpokladom na prekonanie bariéry, ktorú pre budúci hospodársky rozvoj predstavujú ochraničené zdroje pracovných síl.

Spotrebnému strojárstvu (spolu s ďalšími odvetvami spotrebného priemyslu) navyše pripadá dôležitá úloha pri racionalizácii štruktúry nevýrobnej spotreby obyvateľstva, pri substituovaní nadmernej spotreby niektorých základných životných článkov predmetmi dlhodobého určenia.

Koncepcia realizácie dlhodobých štruktúrálnych pohybov sa musí dôsledne opierať o integrálne odvetvovo-priestorové chápanie. Práve ich investičné zabezpečovanie je nástrojom, ktorý môže výrazne ovplyvniť perspektívne tendencie v priestorovom usporiadaní národného hospodárstva, zracionalizovať postupne priestorové výrobné väzby aj globálne vzťahy medzi výrobou, infraštruktúrou a osídlením. Treba mať tiež na zreteli, že podmienky pre vysokú efektívnosť vonkajších integračných vzťahov treba koncepcie, s dostatočným predstihom vytvárať nielen zameraním odvetvovej skladby hospodárstva, ale aj spôsobom rozmiesťovania ekonomických činností do jednotlivých oblastí. Povaha medzishátátnych integračných vzťahov vystupuje ako stále dôležitejší faktor v celkovej sústave rozmiesťovacích hľadísk a princípov. Rešpektovanie tohto faktora, primerané jeho významu, nie je možné bez dôslednej priestorovej štruktúracie globálnych rozvojových zámerov.

Aj stručný náčrt štruktúrálnych problémov československej ekonomiky ukazuje, že je naliehavé skúmať nové tendencie, ktoré vyvoláva vedekotechnická revolúcia v štruktúre materiálno-technickej základne a nové možnosti, ktoré tu otvára prehĺbovanie socialistickej ekonomickej integrácie. Týka sa to rovnakou mierou aj zdokonaľovania územno-ekonomickej štruktúry, ktorá skrýva v sebe významné zdroje rastu celkovej efektívnosti národného hospodárstva. Teória je doposiaľ nedôsledná pri zahrňovaní priestorového rozmeru do jednotlivých ekonomických kategórií; odvetvová efektívnosť sa často stotožňuje s národohospodárskou efektívnosťou. Teoreticky je nedocenená väzba medzi harmonickou štruktúrou územno-ekonomických komplexov a z toho prameniacych zdrojov efektívnosti (externé úspory), nedostatočne sú spracované otázky priestorovej špecializácie, kombinácie a kooperácie. Podobne je to s mnohými ďalšími otázkami územno-ekonomickej štruktúry národného hos-

podárstva. Ide napríklad o otázky reprodukcie infraštruktúrnych fondov, ktorých efektívne využitie má podstatný vplyv na úhrnnú národohospodársku efektívnosť, o teoreticko-metodologické problémy spojené s prekonávaním ekonomickej nerozvinutosti oblastí a pod.

V popredí všetkých úvah o zvyšovaní efektívnosti národného hospodárstva nevyhnutne stojí

socialistická ekonomická integrácia krajín RVHP.

Československo je svojou ekonomikou pevne včlenené do svetovej socialistickej sústavy a je trvale zainteresované na plánovitom rozvoji medzinárodnej delby práce, na formovaní svojej účasti v nej v súlade nielen s vlastnými možnosťami a potrebami, ale aj s možnosťami a potrebami celého spoločenstva socialistických krajín.

Pri prechode k intenzívnemu rozvoju nášho hospodárstva má účasť na medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácii nenahraditeľnú úlohu. Kritériá merania našej účasti v medzinárodnej delbe práce a efektov, ktoré pre naše hospodárstvo prináša, a tak isto i ostatné metodologické otázky posudzovania miesta nášho hospodárstva vo svete vyžadujú trvalú pozornosť ekonomickej teórie. Ekonomická integrácia ako nový a zložitý proces vyžaduje nový širší prístup k ekonomickým otázkam. Vytvára nové „súradnice“ pre pohľad na ekonomické procesy, pre ich skúmanie a posudzovanie a nastoluje rad nových teoreticko-metodologických otázok.

V hospodárskej spolupráci členských krajín RVHP sa budú stále dôraznejšie presadzovať prvky, ktoré majú integračný charakter. Pritom sa zachovávajú všeobecné zákonitosti socialistickej výstavby a základné princípy riadenia socialistickej ekonomiky pri organickom spojení spoločnej plánovacej činnosti so širším využívaním tovarovo-peňažných vzťahov.

Proces ekonomickej integrácie v RVHP má napomáhať rýchly rozvoj výrobných síl všetkých zúčastnených štátov, rozvoj hromadnej, vysokoefektívnej koncentrovanej výroby, dosiahnutie najvyššej vedeckotechnickej úrovne a produktivity práce, rast hmotného blahobytu obyvateľstva a postupné prekonávanie podstatných rozdielov v úrovni hospodárskeho a vedeckotechnického rozvoja členských štátov RVHP. Dosiahnutie uvedených cieľov vyžaduje rozpracovať a teoreticky objasniť rad problémov. Patria medzi ne najmä otázky racionálneho využitia vedeckotechnického potenciálu členských štátov RVHP, koncentrácie vedeckých síl a materiálnych zdrojov pri riešení problémov vedy, techniky a výroby, ktoré majú zvlášť dôležitý význam pre rozvoj národného hospodárstva, otázky racionálneho využívania surovinových a palivových zdrojov štátov RVHP, technickej prestavby odvetví materiálnej výroby atď.

Osobitný význam pre naše národné hospodárstvo má prehlbovanie a rozvoj špecializácie a kooperácie výroby pri súčasnom zabezpečovaní vysokej kvality vyrábanej produkcie. Je to cesta postupného pretvárania a zefektívňovania štruktúry výroby a zintenzívňovania hospodárskeho rastu. V tejto súvislosti treba skúmať najmä otázky pozitívnej zainteresovanosti na rozvoji špecializácie a kooperácie výroby na rôznych stupňoch riadiacej vertikály.

Rozvoj socialistickej ekonomickej integrácie v RVHP bude vyžadovať dôkladný systém a rozpracúvanie teoreticko-metodologických otázok spolupráce v oblasti plánovania, počínajúc spracúvaním prognóz, cez koordináciu dlhodobých a päťročných plánov, až k spoločnému plánovaniu. Pôjde najmä o rozpracúvanie smerov, metód a foriem spolupráce v oblasti plánovacej činnosti, ako aj o skúmanie meritórnych otázok spoločného prognózovania, plánovania a koordinácie národohospodárskych plánov. Spolupráca v oblasti plánovania tvorí dnes v systéme hospodárskych a vedeckotechnických vzťahov medzi štátmi RVHP významný nástroj na plánovite uskutočňované, trvalé a efektívne prepájanie štruktúr národohospodárskych komplexov do jednotného reprodukčného procesu.

Veľmi významné sú tiež otázky ďalšieho rozvoja zahraničného obchodu, vrátane otázok tvorby cien. Patria sem predovšetkým problémy zvýšenia rozsahu a stability svetového socialistického trhu a rozšírenie vzájomného obchodu štátov RVHP, vypracúvanie prognóz svetového socialistického trhu a komplexné skúmanie otázok zdokonaľovania systému zahranično-obchodných cien, ako aj výskum metód tvorby vnútorných cien v štátoch RVHP a možnosti ich zblíženia.

Zložité a náročné sú otázky upevnenia a posilnenia socialistickej kolektívnej meny (prevoditeľného rubľa) a vytvárania podmienok pre zmeniteľnosť národných mien štátov RVHP. V procese rozvoja socialistickej ekonomickej integrácie bude treba zdokonaľovať celý zložitý komplex devízovo-finančných a úverových vzťahov a hľadať účinný mechanizmus ich pôsobenia.

Línia vytýčená XIV. zjazdom KSČ a konkrétne problémy nastolené na februárových a aprílových plénach ÚV KSČ a ÚV KSS dávajú ekonomickej vede široký priestor, aby sa angažovala za hospodársku politiku strany rozpracúvaním dôležitých otázok zvyšovania efektívnosti spoločenskej výroby. Napriek tomu, že v krízovom období aj ekonomická veda zakolísala a niektorí ekonómi skĺzli na revizionistickú platformu, po prekonaní týchto nedostatkov a vnútornej konsolidácii má dobré predpoklady pre riešenie tohto dôležitého a zložitého komplexu problémov.

Sme presvedčení, že pracovníci ekonomickej teórie na Slovensku naj-

du svoje miesto v tomto procese a sústredia svoje úsilie na riešenie týchto otázok osobitne dôležitých pre našu spoločnosť. V predloženej stati sme sa pokúsili načrtnúť k nim určité prístupy. Očakávame, že naši prispievatelia správne pochopia túto snahu a pomôžu svojimi staťami a diskusnými príspevkami, aby sa Ekonomický časopis mohol systematicky venovať otázkam efektívnosti nášho národného hospodárstva. Nepochybujeme o tom, že aj naši čitatelia im budú povďační za príspevky s takouto orientáciou.

Redakčná rada

IVAN OKÁLI

Združenia podnikov ako hospodárske organizácie

Hospodárska politika socialistických krajín venuje v súčasnosti veľkú pozornosť a podporu procesu združovania — integrovania podnikov do väčších organizačných celkov, t. j. procesu, ktorý sa niekedy, i keď nie celkom presne, označuje za vývoj organizácie nadpodnikového riadenia výroby. Združovanie podnikov a s tým spojené zmeny v organizačnej štruktúre výroby sú vyvolané dvoma príčinami: a) ustavične prebiehajúcim a v poslednom desaťročí dokonca zrýchleným rozvojom výrobných síl; b) komplexnými zmenami v sústave riadenia socialistickej ekonomiky, ktoré poznáme pod názvom ekonomické reformy. Dominujúci význam tu nesporne má dynamika výrobných síl, ktorá podmieňuje aj zmeny v riadiacich a iných ekonomických vzťahoch.

Rozvoj výrobných síl, ktorý vyjadruje dosiahnutý stupeň vedeckotechnického pokroku, mení štruktúru materiálno-výrobnej základne i väzby medzi jej štruktúrnymi prvkami. Výrazom týchto zmien je potreba koncentrovať fondy, investície, výrobu, výskumné programy a pod., pre ktorú sú často tesné aj národné a štátne hranice. Je prirodzené, že nová výrobnotechnická štruktúra priemyslu si vyžaduje adekvátnu organizačnú štruktúru.

Pri vysvetľovaní obsahu ekonomických reforiem sa o nadpodnikovej integrácii, resp. o organizácii nadpodnikového riadenia neraz hovorí ako o celkom samostatnom smere v zdokonaľovaní riadenia národného hospodárstva. Prítom sa usporiadanie riadiacich vzťahov a stupňov kladie na jednu rovinu, vedľa otázok zvedečťovania plánu a plánovania, upevňovania chozrasčotného postavenia podnikov atď. Takýto prístup zdôrazňuje síce nesporný význam organizácie nadpodnikového riadenia, súčasne ju však vytrháva z tých súvislostí, ktoré podnecujú jej evolúciu.

Zmeny v plánovaní, ku ktorým vedie rozvoj podmienok, faktorov a výsledky vecnej stránky spoločenskej výroby, sa v lubovoľnom organizačnom rámci nemôžu uplatniť. Sústreďenie pozornosti štátneho plánovania na základné problémy hospodárskeho rozvoja, zmeny v počte i obsahu plánovacích direktív, účasť podnikov na prognózovaní a tvorbe perspektívnych plánov, využívanie informačných sústav založených na vysoko výkonnej technike pre potreby plánovania a pod., to všetko nie je v sú-

lade s roztrieštenosťou podnikovej sféry na tisícky rôzne veľkých podnikov.

V rozdrobenej podnikovej sfére by len sčasti mohlo priniesť pozitívne výsledky aj vytváranie priestoru pre rozvoj iniciatívy, samostatnosti a zodpovednosti hospodárskych organizácií. Väčšia voľnosť pri disponovaní s výrobnými prostriedkami spätá s možnosťou substitúcie výrobných faktorov, účasť v tovarovo-peňažných vzťahoch, realizácia časti nadvýrobku vo forme zisku, využívanie zisku (v obmedzenej miere) aj pre účely rozšírenej reprodukcie a rôzne iné zámery a dôsledky ekonomických reforiem vyžadujú vznik a najmä prehĺbenie obsahu nadpodnikovej integrácie. Bez toho by opatrenia ekonomických reforiem mohli časom priviesť k poklesu efektívnosti investícií a účinnosti výrobných fondov, k spomaleniu vývoja nových výrobkov, k nadmernej samostatnosti a izolovanosti podnikov, ktorá by ohrozovala realizáciu spoločenského vlastníctva i k rôznym iným nepriaznivým dôsledkom.

Až zmeny v organizačnej štruktúre hospodárstva vytvárajú predpoklady, aby sa ekonomickými reformami navodené zmeny v sústave riadenia zmocnili možností, ktoré ponúkajú faktory intenzívneho hospodárskeho rozvoja. V tomto zmysle je organizácia nadpodnikového riadenia spojovacím článkom medzi konkrétnou historickou formou sústavy ekonomických vzťahov socializmu a dosiahnutým stupňom rozvoja výrobných síl, ktorý má svoj výraz v takých prejavoch procesu zospoločenšenia výroby, ako je napríklad koncentrácia výroby, prehĺbovanie špecializácie, rozširovanie kooperačných vzťahov, premena vedy na výrobnú silu a pod.

Problematike koncentrácie výroby a jej vplyvu na vývoj sústavy ekonomických vzťahov socializmu venujú ekonómovia socialistických krajín v posledných rokoch zvýšenú pozornosť. Predovšetkým na základe analýzy a zovšeobecňovania praktických skúseností sa postupne osvetľujú také zložité problémy, ako je účelnosť princípov združovania podnikov, vývoj ich funkcií, postavenie podnikov vnútri združení, plánovacie, finančné a iné vzťahy medzi štátom a združeniami a pod. Z naznačeného širokého komplexu otázok by sme si v tomto článku chceli všimnúť vývoj chozrasčotného postavenia podnikových združení¹ v iných socialistických krajinách. Problémy, ktoré sa pritom objavujú, spôsob ich riešenia poznamenaný v každej krajine istými osobitosťami, stanoviská, ktoré pritom zaujímajú naši zahraniční kolegovia, i niektoré ich podnety by nemala obísť ani naša československá ekonomická teória.

¹ Pod pojmom podnikové združenie alebo jednoducho združenie máme v tomto článku na mysli integračné zoskupenia socialistických podnikov akéhokoľvek druhu — odborové združenie podnikov, územno-odborové združenie, kombinát atď.

Vytváranie výrobných združení, ktoré sa vo väčšine európskych krajín začalo na konci päťdesiatych, resp. začiatkom šesťdesiatych rokov, nevedlo ihneď a priamočiaro k rešpektovaniu a využívaniu výsledkov objektívneho procesu koncentrácie výroby. Združenia vznikali a fungovali spočiatku prevažne len ako organizačná nadstavba, ktorá nezrástla s podriadenými podnikmi do jednotného celku. Hlavnou úlohou odborových raditeľstiev, či inak pomenovaných riadiacich článkov stojacich na čele združení podnikov, bolo spočiatku rozpisovať direktívne úlohy na podniky, určovať podnikom finančné limity, diferencovať normatívy, riadiť a kontrolovať plnenie úloh štátneho plánu v podnikoch, starať sa o správne kadrové obsadenie vedúcich funkcií v podnikoch a pod. Značná prevaha týchto funkcií, v ktorých sa združenie prejavovalo ako článok štátneho riadenia, vyplýva z vtedajšej sústavy riadenia národného hospodárstva.

Pod tlakom potrieb hospodárskeho života a po ich uznaní ekonomickými reformami sa súbor funkcií vykonávaných združeniami postupne rozširuje. V činnosti združení sa stupňuje význam tých funkcií, ktoré sú potrebné pre samostatné riadenie rozšírenej reprodukcie vo výrobnom odbore, v jeho územne vymedzenej časti, alebo v kombinácii na seba naväzujúcich výrobných článkov. V spojitosti s tým sa menia výrobné združenia z púheho stupňa riadenia na jednotný výrobný-ekonomický komplex — na hospodársku organizáciu s vlastnou hospodársko-právnou subjektivitou. Účelné vykonávanie ekonomických funkcií v združeníach je totiž možné len za predpokladu, že sa združenia riadia „predovšetkým ekonomickou kalkuláciou a zásadami chozrasčotu... Preto združenie môže riadiť združené podniky v mene nadriadených spoločenských záujmov len ako *hospodárska organizácia*, ktorá má široké oprávnenie.“² (Podčiarkol I. O.)

Proces, v ktorom sa zo zdrużenia či kombinátu ako formálne spojeného celku vytvára jednotný ústrojný ekonomický komplex, je zložitý, často zdĺhavý a obtiažny. Neraz mu stoja v ceste rezortné aj podnikové záujmy, alebo mu chýba vlastná koncepcia. Stmelovanie podnikov do integrovaného celku sa podľa H. Mrelu môže urýchliť a uľahčiť plánovitým riadením tohto procesu na podklade programu, ktorý sa v každom združení vopred vypracuje.³ Autor súčasne predkladá aj zaujímavý všeobecný náčrt — tézy spomenutého programu.

V pôsobnosti výrobných združení sa teraz už výrazne prejavuje ich dvojaké postavenie. Okrem ekonomických funkcií, ktoré plní celé združenie ako výrobný-ekonomický komplex, zostávajú vedúcim orgánom

² JAKUBOWICZ, Szymon: Organizacje to nie schematy. Życie gospodarcze, 1971, č. 20, s. 6.

³ Pozri MRELA, Henrych: O prawidłowe metody tworzenia kombinatów w przemyśle maszynowym. Gospodarka planowa, 1970, č. 9.

združení aj naďalej funkcie stredného článku riadenia, ktorý vystupuje voči podnikom ako štátom poverený predstaviteľ spoločenského vlastníctva. Dvojsmerné zameranie činnosti odborových riaditeľstiev (organizovanie samostatného konania a iniciatívnej súčinnosti podnikov na jednej strane a na druhej strane „prenos“ centrálnej vôle na podniky) svedčí o tom, že sa v tomto článku riadenia stretávajú a tesne preplietajú spoločenské záujmy podnikov zjednotených v združení. To, prirodzene, činnosť združení veľmi komplikuje a kladie veľké nároky na úroveň práce ich riadiacich orgánov.

Vnútny vývoj, ktorým prechádzajú združenia, i jeho výslednú perspektívu výstižne charakterizuje skupina sovietskych ekonómov. Výrobné združenia sa podľa nich stávajú systémami, ktoré „predstavujú integrované komplexy špecializovaných výrob. Jednotlivé ich články sú tesne prepojené a ich súhrn tvorí jednotný celok v oveľa väčšej miere ako predtým. Systém sa konsoliduje predovšetkým na podklade špecializácie a koncentrácie rovnorodých výrob, rozvíjaním kooperácie a tiež centralizácie radu hospodárskych funkcií. Súčasne s tým prebieha rozširovanie sféry chozrasčotu, ktorá stále viac zahrnuje procesy prebiehajúce v systéme ako celku.“⁴ „Je teda nesporné, že potreby rozvoja priemyslu“ — ako na okraj tejto problematiky poznamenal A. N. Kosygin už v referáte na septembrovom pléne ÚV KSSZ v roku 1965 — „nastolili novú formu jeho organizácie — odvetvové združenia *spočívajúce na chozrasčote*“ (podčiarkol I. O.).⁵

Chozrasčot podnikových združení sa dosiaľ nikde nerozvinul do podoby viac-menej ucelenej a ustálenej všeobecnej sústavy. V ekonomických experimentoch i v širšej praxi sa vlastne len začína overovať fungovanie rôznych jeho súčastí. Na podklade doteraz zverejnených výsledkov praktických skúseností a teoretických diskusií možno predbežne (ako istú pracovnú hypotézu) zostaviť tento prehľad základných prvkov chozrasčotného postavenia združení a jeho vplyvu na postavenie podnikov.⁶

— Združenie ako jednotný výrobný-ekonomický komplex hospodári s výrobnými prostriedkami, ktoré mu zveril štát a na tomto podklade zabezpečuje v značnej miere aj rozšírenú reprodukciu z vlastných finančných zdrojov.

⁴ VESELKOV, F.—VLADYČIN, J.—SUBOCKIJ, J.: Novoje v ekonomičeskom upravlenii otraslju. Voprosy ekonomiki, 1971, č. 8, s. 14. V článku sa tiež porovnávajú „základné črty rodiacej sa organizácie výrobný-hospodárskej činnosti priemyselných systémov“ so súčasným stavom nadpodnikovej integrácie v ZSSR.

⁵ KOSYGIN, A. N.: Ob uluščenii upravlenija promyšlennostju, soveršenstvovanii planirovanija i usilenii ekonomičeskogo stimulirovanija promyšlennogo proizvodstva. Moskva, Politizdat 1965, s. 43.

⁶ Z prehľadu sme úmyselne vynechali výpočet tých formálnych znakov chozrasčotu, ktoré sa uvádzajú v každej poriadnej učebnici politickej ekonómie.

— Aby mohli združenia využívať výhody procesu koncentrácie a špecializácie výroby a aby mohli riadiť rozvoj svojich podnikov, musia sa stať jednotným ekonomickým komplexom nielen vo sfére výroby, ale aj v procese rozdeľovania a použitia dôchodkov vytváraných v ich podnikoch.

— Podniky majú vnútri združení chozrasčotné postavenie. Podnikový chozrasčot je v zásade užší a neúplnejší v porovnaní s chozrasčotom výrobných združení. Úroveň podnikového chozrasčotu môže byť pritom rozdielna v závislosti od stupňa centralizácie riadiacich funkcií združenia na jeho vedúce orgány.

— Vo vzťahu k štátnym orgánom, k iným integračným zoskupeniam podnikov a prípadne aj k podnikom iných združení vystupuje združenie ako samostatný hospodársky subjekt.

— Podniky združenia môžu nadväzovať vonkajšie vzťahy v závislosti od stupňa uznania ich hospodársko-právnej subjektivity, t. j. od šírky vymedzenia ich chozrasčotných práv a povinností. Možný je tu veľký počet rozmanitých riešení.

— Riadiace orgány združení (výkonné) sú za svoju činnosť hmotne zodpovedné podnikom a sú hmotne zainteresované na dobrých hospodárskych výsledkoch celého združenia.

— Podniky sa zúčastňujú na riadení celého združenia prostredníctvom svojich zástupcov v kolegiálnych orgánoch nadpodnikovej organizácie.

Uvedené črty chozrasčotu združení bude azda treba spresniť, doplniť alebo rozviesť. Dnes ich je ešte ťažko možné zafixovať do pevnejšieho systému, veď vývoj združení ako hospodárskych organizácií vo všetkých socialistických krajinách ešte zďaleka nie je ukončený, niektoré z uvedených črt sa vyskytujú v živote iba sporadicky, alebo len v programe ďalších etáp ekonomických reforiem. Pokúsime sa stručne osvetliť spôsob, akým sa uvedené prvky chozrasčotu združení uplatňujú v ekonomike jednotlivých socialistických krajín.

Vlastná finančná základňa by združeniam umožnila financovať z vlastných zdrojov nielen výrobu, ale tiež všetky predvýrobné stupne a operácie po skončení výrobného procesu, ako aj [v rozsahu, ktorý uznajú za účelný centrálné štátne orgány] investičnú výstavbu. Sporným problémom tu zostáva ešte stále miera samofinancovania investícií a najmä rozvojových investícií. Kvôli mimoriadnemu významu, ktorý má investičný proces pre efektívnosť celospoločenského reprodukčného procesu v budúcich obdobiach, musí mať socialistický štát možnosť riadiť odvetvovú aj priestorovú alokáciu investícií, lehoty investičnej výstavby, jej efektívnosť atď., bez ohľadu na to, či sa investičné akcie financujú zo štátneho rozpočtu alebo z podnikových fondov. Spomedzi nástrojov štátneho riadenia investičnej výstavby sa v poslednej dobe zvyšuje význam investičných úverov. V dôsledku ich poskytovania má reálna aku-

mulácia v podnikoch pred ich finančnou akumuláciou trvalý predstih, ktorý sa musí periodicky preklenúť investičným úverom. Zo zásady „nahospodáriť si z vlastnej činnosti na investičné akcie“ sa vyvinul princíp „nahospodáriť si vlastné prostriedky sčasti na nové investície a predovšetkým na splácanie investičných úverov“.

Je zrejmé, že široké využívanie investičných úverov z hľadiska podnikov v podstate nevybočuje z oblasti chozrasčotného hospodárenia. Do rúk štátu sa pritom dostáva dôležitý nástroj investičnej politiky, ktorý neobmedzuje užitočnú mieru samostatnosti a zodpovednosti podnikových združení a je celkom v súlade so sústavou riadenia utváranou ekonomickými reformami. Z vlastných úverových zdrojov financuje celá podniková sféra (t. j. združenia aj podniky) väčšinu svojich investícií v NDR, Bulharsku a Maďarsku.⁷

V Sovietskom zväze sú centralizované fondy združení pre investičnú výstavbu (fondy rozvoja výroby) zatiaľ pomerne malé a vytvárajú sa len z časti amortizačných odpisov. Diskutuje sa o dotovaní týchto fondov aj z časti podnikových ziskov a o ich rozšírení.⁸ Od roku 1971 sa v ZSSR experimentálne overuje možnosť úverovania celej hodnoty investičných akcií.⁹

V procese rozdeľovania sa za pomoci osobitných odvodov z podnikových ziskov alebo z časti ich vlastných nákladov vytvárajú centralizované fondy združení. Tieto fondy slúžia rozvoju výroby (investičné fondy), hmotnému stimulovaniu kolektívov v organizáciách združenia i hmotnému stimulovaniu kolektívov v organizáciách združenia i hmotnému stimulovaniu vedenia združenia a jeho aparátu (pobádacie fondy, prémie fondy), riešeniu sociálnych a bytových problémov, nahradeniu strát, ktoré vznikajú podnikom pri osvojovaní novej techniky a zavádzaní nových výrobkov do výrobného procesu, a tiež ako rezervy na prekonanie finančných ťažkostí celého združenia i jeho súčastí.¹⁰ Spôsob

⁷ V BER sa z úverov a prostriedkov podnikovej sféry malo roku 1971 financovať 80 % z celkového objemu investícií vo výrobnej sfére (POPOV, D.: Referát o návrhu rozpočtu BER na r. 1971. Rabotničesko delo 16. 12. 1970); v MER sa má v rokoch 1971—1975 z rovnakých zdrojov financovať vyše 60 % z investícií do priemyslu. (RABI, Béla: A IV. ötéves terv beruházási politikájának néhány kérdése. Közgazdasági szemle, 1970, č. 7—8, s. 833) a v NDR sa r. 1967 uvedené zdroje vrátane odpisov zúčastňovali na financovaní investícií asi 80 %.

⁸ Pozri napr. VILKOV, A. A.: Organizacija chozjajstvennogo rasčeta v proizvodstvennyh objedinenijach. VII. kapitola zo zborníka Proizvodstvennyje objedinenija; problemy i perspektivy, Moskva, Izdatelstvo MysI 1971, s. 231; SUCHAREVSKIJ, B.: Ekonomika techničeskogo progressa, Pravda (Moskva) 1970, č. 337.

⁹ SMIRNOV, G.: Chozjajstvennaja reforma v strojitel'stve. Ekonomičeskaja gazeta, 1969, č. 45, s. 14.

¹⁰ Podrobnejšie informácie o tvorbe a použití fondov združení v jednotlivých štátoch možno získať z prameňov: VILKOV, A. A.: c. d., s. 226—232; OSMOVA, M.—KARCEV, V.:

poskytovania prostriedkov z fondov združení pre potreby podnikov je upravený vnútorným chozrasčotom združení.

Vnútorný chozrasčot zdrużenia upravuje postavenie podnikov v rámci nadpodnikového komplexu. V porovnaní s chozrasčotom združení je obmedzený už preto, že (to platí len vo všeobecnosti) sa v ňom centralizuje riadenie hospodárskych funkcií celého komplexu, čo ovplyvňuje vývoj chozrasčotného postavenia podnikov.

Pri upevňovaní pozície združení sa síce závislosť podnikov od rozhodnutí orgánov združení často zvyšuje; v každom prípade však k tomu dôjsť nemusí. Zložitost, či skôr nejednoznačnosť vzťahu medzi chozrasčotnými právami združení a podnikov sa pokúsime objasniť na niekoľkých príkladoch.

Zdrużenia získavajú široký manévrovací priestor už tým, že im štátne orgány dávajú obvykle len globálne výrobné a hospodárske úlohy. V konkretizácii týchto úloh a v ich rozpise na podniky sa prejavuje jedna zo širokých právomocí zdrużenia, ktoré môže samostatné konanie podnikov obmedzovať. Konkretizácia — rozpis výrobných úloh na podniky sa však možnosť ich samostatného rozhodovania nedotýka napríklad vtedy, ak všetky podniky zdrużenia vyrábajú rovnaký a pomerne úzky sortiment výrobkov, ak sa pri rozpise plánovacích direktív vychádza z vlastností spracúvaných surovín, zo stavu a štruktúry výrobných fondov, alebo z nejakých iných objektívnych okolností, ktoré by muselo rešpektovať aj vedenie podnikov.

Na úrovni združení sa v socialistických krajinách postupne centralizujú aj finančné zdroje a rozhodovanie o tej časti investičnej činnosti, ktorú štát zveril do rúk podnikovej sféry. Je zrejmé, že investičnú činnosť a technický pokrok nemožno v rámci zdrużenia uskutočňovať v závislosti od toho, ako si na to podniky nahospodária prostriedky, resp. podľa toho, ak sú podniky schopné nahospodáriť si prostriedky na splácanie investičných úverov. Rozhodujúci význam tu má výsledok optimalizačných prepočtov, ktoré usmerňujú finančné prostriedky tam, kde prinesú najväčší efekt pre celé združení.

Logika uvedených argumentov nás nezabaví otázky, či centralizácia riadenia investičnej činnosti v podnikových združeníach neotupí iniciatívu podnikov zameranú na vytváranie vlastných akumuláčnych zdrojov, na zefektívňovanie režimu investičnej výstavby a pod. Zásadne možno povedať, že sa uvedeným dôsledkom možno v dostatočnej miere vyhnúť. Je predsa možné aj v rámci združení režim financovania a riadenia priebehu rôznych druhov investícií (generálne opravy, racionalizačné investície, rekonštrukcie, výstavba nových prevádzok a pod.) rozlíšiť,

je možné tomuto režimu prispôbiť sústavu ekonomického stimulovania a dá sa tiež vytvoriť závislosť medzi poskytovaním finančných prostriedkov z investičných fondov združení a plnením podnikových akumulačných úloh.¹¹

Aj v tom prípade, keď sa riadenie reprodukčného procesu v celom výrobo-ekonomickom komplexe centralizuje pri istom obmedzovaní samostatnosti podnikov, nemožno povedať, že by tu dochádzalo k likvidácii výsledkov a výhod ekonomických reforiem. Ponajprv preto, že ako sa dnes už bežne zdôrazňuje, len na úrovni združení sa môže uplatňovať úplný chozrasčot a taktiež z toho dôvodu, že centralizácia riadiacich funkcií na orgány združenia môže byť v súlade s podnikovými záujmami. Dá sa to dosiahnuť vtedy, ak sa upevňovanie postavenia združení nestáva samoúčelnou šablónou, ak sa pritom podniky oslobodzujú od povinností, „ktoré môže vykonávať každá výrobná jednotka samostatne iba s ťažkosťami a málo efektívne“.¹²

Nadradenosť chozrasčotu združení nad podnikovým chozrasčotom je zrejme len veľmi všeobecná zásada. V jej širokom rámci sa môžu upraviť prvky chozrasčotného postavenia podnikov s veľkými rozdielmi. Podľa podoby vnútorného chozrasčotu združení, a prirodzene aj podľa toho, ako sa zúčastňujú na správe funkcií jednotného komplexu riadiace orgány združení a podnikov, možno rozlíšiť niekoľko typov združovania priemyselných a aj iných podnikov. Tak napríklad poľský ekonóm S. Jakubovicz rozdeľuje združovanie podnikov na tri základné typy:

- „1. voľné združovanie, ...
2. združovanie koncentrovaného typu,
3. združovanie silne centralizované, typu podniku s mnohými závodmi“.¹³

V národnom hospodárstve socialistických krajín sa stretávame nielen so všetkými uvedenými základnými typmi združovania podnikov (a ergo aj s hlavnými typmi združení ako výsledkami združovacieho procesu), ale aj s ich medzičlánkami. Niektoré prvky prvého — najvoľnejšieho typu združení — dobrovoľnosť združovania, rozsiahla ekonomická samostatnosť podnikov je príznačná pre mnohé združenia v Maďarsku a pre niektoré sovietske združenia vytvárané a fungujúce počas 60-tych rokov.¹⁴ Aj tieto sovietske združenia sú, pravda, chozrasčotnými orga-

¹¹ So snahou vytvoriť taký chozrasčotný režim vnútri združení, pri ktorom by sa alokácia investícií podriaďovala optimalizačným kritériám a podniky by boli súčasne vedené k tomu, aby si samy vyprodukovali finančné prostriedky na investície, sa stretávame v kombinátoch NDR. Pozri NIEMANN, Joachim — EXNER, Giselher: Mansfeld Kombinat Wilhelm Pieck setzt Eigenerwirtschaftung der Mittel als Führungsaufgabe durch. Die Wirtschaft, 1970, č. 49, s. 9—10.

¹² VESELKOV, F. — VLADYČIN, J. — SUBOCKIJ, J.: c. d., s. 17.

¹³ Autorova charakteristika uvedených typov združovania podnikov je takáto:

— „V prvom prípade vystupuje združenie“ v najdecentralizovateľnejšej podobe, zoskupuje podniky s právnou subjektivitou a veľkou ekonomickou samostatnosťou, pod-

nizáciami, čo ich približuje k druhému typu. Len pomerne málo maďarských združení malo v čase svojho vzniku chozrasčotný charakter.

Niektoré neboli dokonca ani právnickou osobou.¹⁵ Aj tu však speje vývoj k chozrasčotnému postaveniu združení.

Do druhého typu možno zaradiť veľkú časť združení v ZSSR, zdrużenia v PLR, NDR a pred rokom 1971 aj združovania v BLR. Niektorými svojimi črtami (silná centralizácia riadenia viacerých stránok reprodukčného procesu v orgánoch zdrużenia a využívanie širokých oprávnení pre riadenie činnosti podnikov — podrobné určovania výrobných úloh, ekonomických a finančných normatífov, dosť centralizovaná tvorba a rozdeľovanie finančných zdrojov a pod.) však zdrużenia NDR prekračujú rámec tohto typu smerom k silne centralizovanému združovaniu.

K združeniam tretieho typu majú od roku 1971 veľmi blízko výrobné zdrużenia v Bulharsku. Plnú právnu a ekonomickú samostatnosť majú v BLR len zdrużenia. Podniky sa stávajú ich odbočkami — filiálkami a nie sú samostatnými právnickými osobami. Majú len obmedzenú — operatívnu samostatnosť.¹⁶

Zdrużenia Rumunskej socialistickej republiky sa do uvedenej schémy dajú len ťažko zaradiť. Výraznejšie chozrasčotné postavenie rumunských združení „centrál“ sa len postupne začína konštituovať a chozrasčot podnikov má zatiaľ v podstate podobu chozrasčotu známu z obdobia administratívno-centralistického systému riadenia.¹⁷ Treba však vidieť, že k prvým zmenám v systéme riadenia hospodárstva sa v RSR pristúpilo pomerne neskoro — až celkom na konci šesťdesiatych rokov.

Rôzne typy chozrasčotného postavenia podnikov v rámci združení sa výrazne prejavujú vo vzťahu podnikov k štátnym orgánom. Okrem Ma-

niky pracujúce na základe úplného chozrasčotu. Podniky vytvárajú tento typ zdrużenia v podstate dobrovoľne, združenie vykonáva výlučne koordinačné funkcie. Je právnickou osobou. Nemá, pravda, oprávnenie nadriadeného orgánu voči podnikom... netvorí chozrasčotný celok“.

— V druhom prípade máme pred sebou „združenie zmiešaného typu (čiže združenie s prvkami centralizácie a decentralizácie), ktoré združuje chozrasčotné podniky s právnou subjektivitou. Samé je tiež právnickou osobou a vo svojej činnosti sa riadi chozrasčotnými princípmi. V určitom rozsahu vykonáva aj úlohu priameho organizátora výroby...“

— Tretí typ združení... — forma silne centralizovaná, blížiac sa podniku s viacerými závodmi zjednocuje závody zbavené právnej subjektivity a pracujúca podľa zásad úplného vnútorného chozrasčotu“. JAKUBOWICZ, Szymon: c. d., s. 6.

¹⁴ Pozri LAGUTKIN, V. M. — ECHIN, P. E.: v zborníku *Proizvodstvennyje objedinenija*, s. 94—97.

¹⁵ Pozri R. T. Od jednoduchého združení ke spoločnému podniku, *Figyelö* 13. 10. 1971, s. 22. Podľa referátového časopisu *Řízení ekonomiky v socialistických zemích (ŘESZ)*, 1972, č. 1, s. 61.

¹⁶ Pozri: EVGENIEV, Georgi: *Nová struktura a úloha státních hospodářských združení*. Robotničesko delo 26. 1. 1971, s. 2, podľa *ŘESZ*, 1971, č. 4, s. 78.

¹⁷ Porov. HAGIU, Grigore: *Jak hodnotí průmyslová centra* výhody ekonomického vedení. *Scienteia*, 8. 4. 1971; podľa *ŘESZ*, 1971, č. 7, s. 91.

ďarska, kde sa plánovacie direktívy výrobných úloh dávajú podnikovej sfére vo veľmi obmedzenom meradle, dostávajú podniky vo všetkých socialistických štátoch výrobné úlohy od orgánov združení. To isté platí o určovaní niektorých finančných limitov. Platby odvodov (daní) sa môžu centralizovať na úrovni združenia a spoločne odvádzať do rozpočtu (praktizuje sa to v časti sovietskych združení),¹⁸ alebo sa o rozpočtové platby starajú podniky samostatne (v Maďarsku a v značnom počte sovietskych združení). V Bulharsku síce od roku 1971 vykonávajú finančné platby podniky (odvod dane z výrobných fondov, úroky z prevádzkových úverov, platby sociálneho poistenia), nie však vo svojom mene, ale za združenie.¹⁹

Zo vzťahov združených podnikov k iným organizáciám sú najzaujímavejšie dodávateľsko-odberateľské vzťahy — spôsob, akým je v združeníach organizované materiálo-technické zásobovanie a odbyt produkcie. A tieto činnosti možno v združení prísne centralizovať, ponechať celkom v kompetencii podnikov, alebo hľadať niektoré z veľkého počtu kompromisných riešení. Je zaujímavé, že ani v tejto oblasti nepostupujú výrobné združenia v ZSSR podľa spoločnej šablóny. So silnejšími centralizačnými tendenciami sa pritom možno v činnosti sovietskych združení stretnúť pri odbyte produkcie než pri materiálo-technickom zásobovaní.²⁰

Zainteresovanosť a hmotná zodpovednosť vedenia združenia a jeho aparátu. Zainteresovanosť na dobrých hospodárskych výsledkoch sa docieľuje pomocou osobitných pobádacích (prémiových) fondov pre pracovníkov generálnych riaditeľstiev, alebo, ako napríklad v rade združení sovietskeho priemyslu, z centralizovaných pobádacích fondov, ktoré slúžia aj pre prémiovanie kolektívov a pracovníkov zo združených podnikov.²¹

Otázka hmotnej zodpovednosti riadiacich orgánov združení voči podnikom sa dosiaľ len sporadicky nastoľuje.²² S pokusom rozpracovať tento problém aspoň na teoretickej rovine sme sa dosiaľ nestretli.

V súlade s „abecedou“ akéhokoľvek chozrasčotu aj výrobné združenia musí riadiť jeden zodpovedný vedúci za pomoci svojich zástupcov a odborného riadiaceho aparátu. Demokratický centralizmus však princíp

¹⁸ VILKOV, A. A.: c. d., s. 233—234. Podľa Vilкова má centralizované vyrovnávanie rozpočtových povinností dve výhody: 1. združenie „posilňuje kontrolu finančnej činnosti... podnikov“; 2. platby do rozpočtu sú bezporuchové.

¹⁹ OSMOVA, M. — KARCEV, V.: c. d., s. 28.

²⁰ LAGUTKIN, V. M.: Proizvodstvennyje objedinenija i soveršenstvovanije sistemy materialno-techničeskogo snabženija i sbyta. Zborník Proizvodstvennyje objedinenija; — problemy i perspektivy. Moskva, Izdatelstvo Mysl 1971, s. 252 n.

²¹ O prémiovaní pracovníkov aparátu výrobných združení ZSSR píše A. A. Vilkov, c. d., s. 244 n.

²² MERGELEV, G.: Chozrasčot vo vsesozjuznych objedinenijach. Planovojе chozjajstvo, 1971, č. 11, s. 11.

jedného vedúceho kombinuje s kolegiálnym riadením. Postavenie a kompetencia kolegiálneho orgánu býva pritom vymedzená tak, aby neutrpela právomoc a zodpovednosť zodpovedného vedúceho. Jediným zodpovedným vedúcim združenia je riaditeľ — generálny riaditeľ. Kolegiálne orgány združení však nemajú byť len poradný — pomocný orgán riaditeľa. Majú síce riaditeľovi pomáhať, ale tak, aby sa činnosťou kolégia zabezpečila spoluúčasť podnikov na riadení celého združenia.

Účasť podnikov na riadení združení je potrebná z týchto príčin:

1. Funkcie, ktoré vo všetkých socialistických krajinách vykonávajú podnikové združenia, nevyjadrujú len spoločenské záujmy, ale aj záujmy podnikov zjednotených v združení. Záujmy podnikov sa však do centrálnej združenia nedostávajú ako „zjavenie“. Predpokladajú, vysvetľujú a konfrontujú ich tam so spoločenskými záujmami zástupcovia podnikov v kolegiálnom orgáne.

2. Tak ako sa krok za krokom vytvára zo združených podnikov jednotný výrobný-ekonomický komplex, tak postupne rastie aj záujem podnikov „na výsledkoch činnosti iných podnikov a organizácií a tiež na výsledkoch združenia ako celku“.²³ Vďaka tomu môžu aj zástupcovia podnikov v kolégiu združenia spolurozhodovať z hľadiska potrieb rozvoja celého komplexu podnikov.

3. Napokon, ako správne postrehli V. D. Štunduk a A. G. Pevzner „rozšírenie práva zodpovednosti združení, narastanie zložitosti úloh, ktoré pred nimi stoja v nových podmienkach hospodárenia a ekonomický záujem nájsť najefektívnejšie riešenia spôsobuje, že riaditelia združení naliehavo potrebujú využiť skúsenosti riaditeľov podnikov pre tvorivé posúdenie najdôležitejších problémov“.²⁴

S kolegiálnymi orgánmi združení sa stretávame vo všetkých socialistických krajinách, pravda všade pod iným názvom. Popri riaditeľovi stojí na čele združenia v Bulharsku Hospodárska rada, v NDR Spoločenská rada, v Rumunsku Administratívna rada, v Poľsku Kolégium, v Maďarsku Rada riaditeľa a v ZSSR Rada riaditeľov. Kolegiálne orgány dávajú obvykle odporúčania výkonným orgánom združení. Do ich kompetencie patrí obvykle rozhodovanie o zásadách činnosti a o hlavných otázkach rozvoja združení.²⁵ Rady riaditeľov v ZSSR nie sú podľa platných predpisov oprávnené rozhodovať o nijakej záležitosti. Autorita Rady riaditeľov je však často taká vysoká, že (ako sa zistilo prieskumom činnosti mnohých združení) jej odporúčania prijíma vedenie združenia ako záväzné rozhodnutia.

²³ ŠTUNDUK, V. D. — PEVZNER, A. G.: Soviet direktorov proizvodstvennogo objedinenija: Opyt i problemy. Zborník Proizvodstvennyje objedinenija; problemy i perspektivy. Moskva, Izdatel'stvo Mysl' 1971, s. 252 n.

²⁴ ŠTUNDUK, V. D. — PEVZNER, A. G.: c. d., s. 204.

²⁵ GOLUBJEVA, V.: Chozjajstvennyje reformy v jevropeskich socialističeskich stranach. Ekonomičeskije nauki, 1968, č. 3, s. 90.

Problematika výrobných združení je taká nová, meniac sa, zložitá a významná, že si aj článok, ktorý sme jej venovali, zasluhuje stručný záver. Nie zhrnutie. Skôr opätovný pohľad z pozície ekonomických reforiem.

Pri porovnávaní postavenia podnikov a výrobných združení sme museli konštatovať, že vzťah medzi chozrasčotom združenia a jeho podnikov má povahu nepriamej úmernosti. Možno z toho urobiť záver, že sa v dôsledku širokého a úplného chozrasčotu združení mení pri ekonomických reformách postavenie podnikov len formálne? Na prvý pohľad sa mení len subjekt, ktorý svojimi direktívami reglementuje činnosť podnikov. Prv to robili centrálné štátne orgány a teraz centrálna správa združenia. Naozaj, čo sa zmenilo? Pokúsme sa naznačiť aspoň smer odpovedí na túto znepokojujúcu otázku.

1. Je tiež pravda, že pri upevňovaní a širšom využívaní svojho chozrasčotného postavenia začínajú výrobné združenia podniky v mnohom smere direktívne usmerňovať. To by však za normálnych okolností (keď vedenie združenia rozhoduje racionálne) malo byť pre podniky výhodné, malo by to byť v súlade s ich záujmami.

Nemalo však byť v súlade s podnikovými záujmami aj direktívne riadenie podnikov štátnymi orgánmi? Malo by byť aj býva vtedy, ak ekonomické nástroje riadenia a hmotná zainteresovanosť usmerňujú záujmy podnikov v tom istom smere, kam sa uberajú záujmy spoločenské. Aj takýto priaznivý prípad zladenia podnikových a spoločenských záujmov sa však podstatne líši od prípadu, v ktorom sa podnikové záujmy podriaďujú spoločenským záujmom a dostávajú sa s nimi do súladu prostredníctvom činností a záujmov výrobných združení.

Spoločenský záujem sa realizuje v národnom dôchodku, prípadne nadvýrobku; podnikové záujmy zase v podnikových dôchodkoch a podnikovom zisku. O realizáciu spoločenského záujmu, povedzme na nadvýrobu a prípadne aj inak, majú podniky záujem potiaľ, pokiaľ je s tým späť rast podnikového (či čistého alebo nejakého iného — to je teraz vedľajšie) zisku. Ak pri raste hodnoty vyprodukovaného nadvýrobku sa zisk podniku nemení, alebo ak z rastu spoločenského nadvýrobku podnik nijako inak (ako podnik!) priamo neprofituje (to je celkom bežné), podnikový záujem nie je totožný s rastom nadvýrobku. Na veci nič nemení okolnosť, že rast spoločenského nadvýrobku (a to je tiež celkom normálne) prinesie úžitok zamestnancom podniku ako členom spoločenského kolektívu. Jednak preto, že miera závislosti úžitku, ktorý majú zamestnanci podniku z rastu spoločenského nadvýrobku od podnikového výkonu a tobož od ich individuálneho výkonu môže byť dosť voľná a okrem toho si túto závislosť mnohí zamestnanci podniku slabo uvádzajú.

V podnikovom združení — ak je naozaj jednotným komplexom — sú tieto vzťahy iné. Na raste dôchodkov a zisku celého združenia môže mať

podnik vždy vedomý záujem. Hospodárske výsledky združenia nie sú pre podniky také vzdialené a neosobne abstraktné ako štátny rozpočet: podniky vidia na čo sa používa zisk združenia a vedia, že sa používa aj v ich prospech. A dokonca majú možnosť ovplyvňovať rozdeľovanie zisku prostredníctvom svojho zastúpenia v kolegiálnych orgánoch združenia. A to je, myslím, dosť dôvodov pre to, aby sme mohli povedať, že konkrétne riadenie činnosti podnikov ich združeniami má pre podniky iné dôsledky a inak ho prijímajú ako direktívne riadenie štátnymi orgánmi.

2. Nemožno poprieť, že mnohé základné črty ekonomických reforiem (väčšia koncepcnosť a perspektívnosť v plánovaní, isté obmedzenie plánovacích direktív a zmena ich štruktúry, širšie využitie ekonomických nástrojov, zvýšenie ekonomickej zainteresovanosti atď.) by sa v podnikovej sfére mali primárne vzťahovať na riadenie a činnosť výrobných združení. A až druhotne — cez združenia by mali vplývať na podniky. Je to logické v tom zmysle, že primárnou reprodukčnou jednotkou sa stáva združenie (na príčine je rozvoj výrobných síl a koncentrácia výroby) a spolu s tým sa združenie stáva aj hlavným objektom štátneho riadenia. Snáď by sa tu žiadalo povedať, že sa pojem podniku ako základnej hospodárskej jednotky posúva od podniku v doterajšom chápaní k výrobnému združeniu, že sa vlastne podnikom v pravom zmysle slova stáva združenie.

To všetko je zatiaľ, pravda, len tendencia, ktorá platí v obmedzenej miere, pretože v niektorých socialistických krajinách nie sú ešte výrobné združenia všeobecným javom (ZSSR) a inde sa tiež len začal proces ich pretvárania na jednotné chozrasčotné komplexy. S tým hospodárska politika socialistických krajín počíta a v súčasnej etape sa v nevyhnutnej miere orientuje na iniciatívu, zodpovednosť a záujmy podnikov aj priamo, bez pomoci združení. Súčasne s tým však štátne riadenie národného hospodárstva venuje stále väčšiu pozornosť prispôsobovaniu organizačnej štruktúry výroby k dosiahnutej úrovni koncentrácie výroby a k potrebám ďalšieho rozvoja výrobných síl. Vytvárať organizačné formy koncentrácie výroby má pre hospodárstvo socialistických krajín mimoriadny praktický význam, ktorý sa sotva dá doceniť. Je to však tiež proces, ktorý treba skúmať pre rozšírenie poznatkov politickej ekonómie socializmu. Bezpochyby, vznik podnikových združení a rozvíjanie ich funkcií sa dotýka konkrétne historickej podoby ekonomických vzťahov v oblasti plánovania, financií, vnútorného socialistického trhu, rozšírenej reprodukcie, hospodárskej integrácie medzi socialistickými krajinami a pod. Nemožno sa však nevyhnúť ani otázke, či vznik a upevňovanie výrobných združení ovplyvňuje aj otázky socialistického privlastňovania, ktoré sú obsahom socialistického spoločenského vlastníctva. (Takáto otázka sa ustavične vnucuje už preto, že — ako dobre vieme — koncentrácia a centralizácia výroby cez vznik monopolov a oligopolov

do kapitalistických výrobných procesov istým spôsobom zasahovala. Pokladáme preto za prirodzené, že nielen „praktickejším“, ale i „teoretickejším“ (do navzájom nerozlučne prepletených) otázkam fungovania výrobných združení venuje ekonomická veda v socialistických krajinách vzrastajúcu pozornosť.

ОБЪЕДИНЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ

И в а н О к а л и

Образование объединений предприятий является неотделимой частью экономических реформ, которые проводятся в социалистических странах. Во время этого сложного процесса с богатым экономическим содержанием из объединений становятся постепенно хозрасчетные организации. Автор в статье пытается характеризовать основные элементы хозрасчета объединений и в отношении к положению социалистических предприятий. При объяснении отдельных элементов хозрасчетного положения объединений сравнивается способ их осуществления в отдельных социалистических странах. В заключении статьи автор предупреждает на некоторые изменения в системе социалистических производственных отношений, которые осуществляются в следствие того что объединения развиваются как хозрасчетные хозяйственные организации.

ASSOCIATIONS OF ENTERPRISES AS ECONOMIC ORGANIZATIONS

I v a n O k á l i

The setting up enterprise associations is an intrinsic part of economic reforms carried out in socialistic countries. During the course of this complex process with a rich economic content, the associations become „khozraschot-economic“ organizations. The author in his study attempts a characterization of the basic elements of association „khozraschot“ also in relation to the position of socialistic enterprises. In explaining the individual elements of the „khozraschot“ position of associations, he compares the manner of their application in the various socialistic countries. In the conclusion of his paper the author draws attention to certain changes in the system of socialistic production relationships brought about by the fact that associations develop as „chozraschot“ economic organizations.

Diskusia

RICHARD OUTRATA

Príspevok k metodológii určovania cieľov oblastného rozvoja

1. Dva aspekty rozvoja národného hospodárstva

Spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov a možnosť cieľavedomého riadenia výrobných a rozdeľovacích procesov sú základnými predpokladmi, ktoré umožňujú socialistickému plánovaciemu centru zabezpečovať dlhodobé ciele rozvoja socialistickej spoločnosti na základe celospoločensky racionálneho rozdelenia zdrojov medzi odvetvia a oblasti. Pritom túto racionálnosť možno posúdiť len v dlhších časových obdobiach, lebo vytváranie a účinnosť prostriedkov na dosahovanie týchto cieľov sú dlhodobé.

Pred hospodárskou praxou a ekonomickou teóriou tak stojí zodpovedná úloha určiť dlhodobý program rozvoja národného hospodárstva, ktorý by viedol k racionálnej odvetvovej i oblastnej štruktúre národného hospodárstva. To však predpokladá racionálnu, optimálnu integráciu odvetvového a oblastného prístupu k rozvoju národného hospodárstva ako relatívne samostatných aspektov jeho rozvoja.

V plánovacej praxi sa často stotožňovalo rozmiestenie odvetví do oblastí podľa odvetvových kritérií s národohospodárskym, makroekonomickým prístupom k oblastnému rozvoju ekonomiky. Pre práce na tvorbe dlhodobého výhľadu rozvoja národného hospodárstva je však dôležité pochopiť, že odvetvový¹ a oblastný² aspekt rozvoja sú rozdielne (alternatívne) prierezy toho istého rozvojového programu a nepredstavujú jeho vzájomne sa dopĺňujúce časti. Dlhodobý výhľad oblastného rozvoja nemôže byť totiž komplementárny vo vzťahu k odvetvovému výhľadu, lebo nezahŕňa v podstate nijaké prvky, ktoré by neboli obsiahnuté aj v odvetvovom výhľade rozvoja.

Hoci sa obidva aspekty rozvoja skladajú z rovnakých prvkov, predsa sú odlišné — alternatívne. To preto, že prvky každého aspektu sú zoskupené podľa odlišného princípu usporiadania, podľa rozdielnych kritérií. V dôsledku

¹ Odvetvovým aspektom rozumieme nielen súhrnné vyjadrenie rozvoja jednotlivých odvetví, ale aj jeho priestorový dopad, ktorý sa v literatúre spravidla nazýva odvetvový prístup k oblastnému rozvoju.

² Oblastný aspekt považujeme za súčasť širšie chápaného priestorového aspektu rozvoja hospodárstva, ktorý zahŕňa aj vplyv urbanistického usporiadania ekonomickej činnosti v priestore na celohospodársky rozvoj. Príspevok sa zaoberá len oblastným aspektom dlhodobého výhľadu ekonomického rozvoja, ktorého hlavným obsahom je ekonomická stránka rozvoja.

toho sú a budú rozdielne aj spoločenské efekty týchto dvoch aspektov rozvoja. Proces výberu prvkov z obidvoch aspektov rozvoja, ktoré maximálne prispievajú k najvyššiemu spoločenskému efektu by teda mal byť hlavným obsahom racionálnej integrácie odvetvového a oblastného prístupu k rozvoju národného hospodárstva. Ak odvetvový a oblastný aspekt rozvoja sú racionálne integrované, potom i celohospodársky rozvoj je nevyhnutne racionálny, optimálny.

Zdá sa, že takýto interakčný prístup k tvorbe dlhodobého výhľadu ekonomického rozvoja je zatiaľ ideálny stav, ku ktorému sa teória a hospodárska prax budú len postupne približovať.

Ako je známe, v literatúre sa objavujú predovšetkým prístupy k celohospodárskemu výhľadu (prognóze) s určitými pokusmi o jeho rozloženie (desagregáciu) do odvetví. Treba však povedať, že desagregácia nerozlišuje efekty, ktoré sú výsledkom pôsobenia prvkov odvetvového aspektu a efekty, ktoré vznikli vplyvom prvkov oblastného aspektu. Desagregáciou sa teda rozkladá integrovaný rast (rozvoj), bez ohľadu na mieru racionálnosti integrácie odvetvového a oblastného aspektu rozvoja. Metodológia desagregácie postráda takto prvok skúmania dopadu variantných riešení na alternatívny aspekt rozvoja, a tým aj na celohospodársky rozvoj, preto je málo použiteľná pre tvorbu dlhodobého racionálne integrovaného výhľadu rozvoja národného hospodárstva v jeho obidvoch aspektoch.

Cieľom predloženého príspevku nie je rozpracovať metódu, ako skúmať racionálnu integráciu odvetvového a oblastného aspektu rozvoja národného hospodárstva. Najprv treba objasniť, ako vôbec pristupovať k tvorbe dlhodobého výhľadu rozvoja hospodárstva v odvetvovom či oblastnom aspekte, čo má byť obsahom každého z nich atď. Autor chce svojimi úvahami prispieť k rozpracovaniu niektorých základných metodologických otázok oblastného aspektu rozvoja, t. j. makroekonomického prístupu k tvorbe dlhodobého výhľadu ekonomického rozvoja oblastí.

2. Problém vymedzenia základného obsahu dlhodobého výhľadu rozvoja oblastí

Výhľad sa vo všeobecnosti definuje ako určenie podmienok budúceho rozvoja ekonomiky a ich dôsledkov. I pri koncipovaní dlhodobého rozvoja oblastí možno hovoriť o skúmaní podmienok a dôsledkov ich budúceho ekonomického rozvoja. Rozdiel medzi takým makroekonomickým prístupom k dlhodobému výhľadu, ktorý skúma národné hospodárstvo a jeho odvetvovú štruktúru akoby existovali v jednom bode a makroekonomickým prístupom, ktorý hospodárstvo a jeho rozvoj skúma podľa oblastí, bude spočívať v skúmaní rozdielnych faktorov, ktoré majú tvoriť podmienky pre budúci rozvoj. Tento rozdiel bude potom aj determinovať metódy vhodné pre zostavenie výhľadu.

Pri projektovaní dlhodobého výhľadu rozvoja národného hospodárstva ako celku sa skúmajú hlavne také podmienky rozvoja, ktoré sú faktormi tvorby národného dôchodku. Predovšetkým sú to: vývoj výrobných investícií s ohla-

dom na vývoj fondovej náročnosti produkcie a typ technického rozvoja, vývoj zamestnanosti, vývoj podmienok v externých ekonomických vzťahoch atď.

Je nesporné, že tak ako rozvoj celého národného hospodárstva a jeho odvetví, aj rozvoj oblastí závisí od objemu a kvality výrobných faktorov, výrobných fondov, miery investovania a zamestnanosti. Predpokladajme, že by sa prístup ku skúmaniu vývoja podmienok pre rozvoj celého hospodárstva uplatnil aj na oblastnej úrovni.³ Ak by sa nebrali do úvahy ciele vyrovnávania oblastí, ktoré, a to treba podčiarknuť, nie sú z dlhodobého hľadiska len ciele sociálno-politické, ale predovšetkým ekonomické, znamenalo by to, že zmeny rastových relácií oblastí by boli pasívnym odrazom odvetvovej orientácie rozvoja, teda odvetvový prístup k oblastnému rozvoju. V dôsledkoch by tento prístup znamenal zväčšovanie disparity v úrovni rozvoja jednotlivých oblastí.

Nemalo by nijaký zmysel koncipovať dlhodobý rozvoj oblastí, ak by tento rozvoj mal vytvoriť len také efekty ako program rozvoja odvetví. Makroekonomické koncipovanie programu rozvoja oblastí bude mať význam len vtedy, keď tento program odhalí ďalšie faktory a na základe nich dlhodobo vznikajúce národohospodárske efekty, ktoré nemôže odhaliť a zmobilizovať odvetvový program dlhodobého rozvoja. Ak teória priestorovej ekonomiky logickou dedukciou z dvoch aspektov celohospodárskeho rozvoja dokazuje objektívnu existenciu špecificky oblastných faktorov a efektov, potom treba bližšie a konkrétnejšie rozširovať ich podobu a formy tak, aby bolo možné vymedziť základný obsah dlhodobého výhľadu rozvoja oblastí a prípadne formulovať metódy jeho koncipovania. Akými špecifickými faktormi a pohľadmi na rozvoj národného hospodárstva môže teda prispieť makroekonomický prístup k rozvoju oblastí?

Iste by nebolo účelné požadovať, aby sa v rámci dlhodobého výhľadu rozvoja oblastí robili zásadné koncepčné úvahy o technickom rozvoji, rozsahu, kvalite a vzťahu použitých výrobných faktorov, racionálnych veľkostiach a organizačných formách jednotiek a o iných špecifických otázkach odvetví a odborov ekonomickej činnosti. Tieto sa „dostanú“ v rámci pasívneho premietnutia odvetvového rozvoja do oblastí automaticky a dlhodobý výhľad oblastného rozvoja musí koncepčné úvahy tohto druhu jednoducho prevziať.

Pochopiteľne, že sa tým nemyslia koncepčné úvahy odvetví o tom, ktoré druhy výrob a inej ekonomickej činnosti a v akej miere sa majú v oblasti perspektívne rozvíjať, lebo práve v tomto bode sa začína odvíjať aktívny vplyv oblastného aspektu na celohospodársky rozvoj.

Odvetvové orgány pri rozmiestovaní prírastku výroby do existujúcich a nových výrobných jednotiek v oblastiach uplatňujú lokalizačné kritériá, ktoré sú založené prevažne na efektívnosti posudzovanej v krátkodobom

³ Za oblasti vhodné pre makroekonomický prístup k rozvoju oblastí považujeme v podmienkach ČSSR väčšie územné celky (rozvojové oblasti) v národných republikách.

časovom horizonte. V dôsledku toho jednotlivé odvetvia pri rozmiestovaní výroby nemôžu postihnúť dlhodobé predpoklady na zabezpečenie tejto výroby pracovnými silami v ich úhrne i v biologickej štruktúre, úroveň celkových osobných dôchodkov v oblastiach a ich možné dlhodobé akceleračné účinky na rozvoj ekonomiky ako celku, vplyv rastu osobnej a spoločenskej spotreby v oblastiach na dynamiku prínosu obyvateľstva pre efektívnosť spoločenskej výroby, efektívnosť lokalizácie z hľadiska dlhodobého vývoja jej náročnosti na infraštruktúrne investície atď.

Mimo zorného uhla odvetvového prístupu k oblastnému rozvoju zostáva však aj sféra racionálnych medziodvetvových⁴ kooperačných (technologických) väzieb v rámci oblastí. V podmienkach dynamického rozvoja priemyslu a nástup vedeckotechnickej revolúcie sú tieto väzby cestami, po ktorých sa šíria neustále vznikajúce vedeckotechnické poznatky, zachvacujúc tak celé technologicky, prípadne investične zviazané komplexy výrob a služieb. Pritom priestor je urýchľujúcim faktorom tohto šírenia. Priestorová ekonomická teória na základe empirických poznatkov a logických dedukcií vyslovuje tézu, že *výrobné závody, ktoré majú medzi sebou ekonomické väzby, dosahujú najvyššie spoločenské efekty vtedy, ak sú lokalizované relatívne blízko vedľa seba, teda ak sú priestorovo integrované.*

Každé izolované odvetvie skúma pri lokalizácii výroby jej vzťah k dodávateľom alebo odberateľom. Racionálnejšie väzby medzi výrobnými odbormi možno však pozorovať spravidla iba vo vyspelých oblastiach. V menej rozvinutých oblastiach pri lokalizácii prevažne dominuje kritérium dostatku zdrojov pracovných síl nad racionálnosťou medziodborových väzieb, v dôsledku čoho je nemálo takých oblastí, kde jednotlivé závody nemajú k sebe nijaký ekonomický vzťah. Keďže pre nedostatok pracovných zdrojov v rozvinutých oblastiach sa lokalizuje určitá nadväzná výroba v menej rozvinutej oblasti, dochádza postupne k neracionálnym medziodvetvovým väzbám vlastne v celom systéme oblastí.

Z hľadiska medziodvetvových väzieb v rámci jednotlivých oblastí sa v dlhodobom výhlade núka mnoho oblastných kombinácií odvetví, a tým aj kombinácií oblastných štruktúr, pri ktorých sa dosiahnu rozdielne spoločenské efekty. Nie je náhoda, že práve priestorová ekonomická teória považuje odvetvovú štruktúru oblasti a jej zmeny za základný faktor jej rozvoja. Zmena odvetvovej štruktúry má pôvod v technickom pokroku, ktorý mení technologické a dôchodkové vzťahy medzi odvetviami. Tieto často nezodpovedajú racionálnemu fungovaniu existujúceho zoskupenia odvetví v oblasti. Preto sa vyžadujú neustále korekcie v zoskupení odvetví v oblastiach, implantácia jedných a vylúčenie druhých. Účinok zmeny odvetvovej štruktúry na celohospodársky rast teda nevyplýva len z jej zmeny, posudzovanej z hľadiska celých odvetví, ale aj z toho, do akej miery sú dané odvetvia racionálne zoskupené v oblastiach.

⁴ Ak sa ďalej používa pojem odvetvia, rozumie sa tým určitý stupeň agregácie výrobov, vymedzený pre ktorúkoľvek etapu tvorby dlhodobého výhľadu rozvoja oblastí.

Skúmanie *racionálnosti odvetvovej štruktúry oblastí* z hľadiska technologických väzieb v oblasti a z hľadiska racionálnej medzioblastnej kooperácie je sféra, kde môže oblastný makroekonomický prístup priniesť špecificky oblastné efekty (oblastné efekty štruktúry) pre rozvoj celého hospodárstva.

Druhou sférou, kde na rozdiel od odvetvového prístupu k oblastnému rozvoju makroekonomický prístup môže priniesť oblastné efekty pre celohospodársky rozvoj, je sféra vedomého *určovania cieľov oblastného rozvoja*. Štruktúru odvetví v oblasti totiž určuje nielen racionálnosť technologických väzieb medzi odvetviami v rámci výrobnjej spotreby, ale aj racionálnosť dôchodkových väzieb medzi odvetviami na jednej strane a obyvateľstvom a odvetviami v rámci finálnej spotreby z druhej strany. A nielen to. Okrem týchto väzieb, ktoré majú čisto ekonomickú povahu, štruktúru odvetví ovplyvňujú aj niektoré ďalšie kritériá vyjadrujúce aj sociálne aspekty oblastného rozvoja (napr. biologická rovnováha zamestnanosti atď.).

Napríklad môže nastať prípad, že odvetvová štruktúra v oblasti bude racionálna z hľadiska technologických väzieb, ale nebude zodpovedať potrebe zvýšiť jej dôchodkovú účinnosť, vytvárať oblastný finálny produkt, znížiť biologickú nerovnováhu zamestnanosti atď.

Obidve sféry, v ktorých možno vidieť základný príspevok oblastného makroekonomického prístupu k celohospodárskemu rozvoju, tvoria relatívne samostatné sféry, v rámci ktorých skúmanie oblastných efektov štruktúry vyžaduje aj špecifické metódy.

V dlhodobom výhlade rozvoja oblastí však treba tieto dve sféry v rámci vymedzených variantov zosúladiť, lebo dlhodobý výhľad musí vymedziť ciele a prostriedky (odvetvovú štruktúru) oblastného rozvoja vo vzájomnej skĺbenosti. I tu bude treba prijať určité kompromisy, určiť, ktoré hľadisko — či technologických väzieb, alebo cieľov oblastného rozvoja — má byť rozhodujúce, v ktorých skupinách odvetví budú rozhodujúce jednotlivé hľadiská.

Samozrejme, že pri zosúladiovaní a integrácii (najmä v konečnej fáze zostavenia výhľadu) samostatne určených cieľov oblastného rozvoja a odvetvovej štruktúry podľa technologických väzieb treba brať do úvahy aj odvetvové (lokalizačné) kritériá, aby sa tak dospelo k spoločnému optimu odvetvovej štruktúry oblastí podľa odvetvového a oblastného prístupu.⁵

Ak sme na začiatku tejto časti vymedzili dlhodobý výhľad ako určenie podmienok rozvoja a ich dôsledkov v budúcom rozvoji, potom jeho základným obsahom v súlade s našimi doterajšími úvahami, by malo byť určenie *cieľa oblastného rozvoja* a jemu adekvátnej *odvetvovej štruktúry oblastí*. Pritom cieľ i odvetvová štruktúra môžu byť vyjadrené objemom čistého finálneho produktu, objemom zamestnanosti atď. K tejto otázke sa však ešte vrátíme.

Samozrejme, takto vymedzený obsah dlhodobého výhľadu rozvoja oblastí

⁵ Prístupom určovania spoločného optima tzv. odvetvovej a oblastnej sústavy národného hospodárstva sa zaoberá aj LISSOWSKI, W.: The Influence of the Industrial Sectoral Pattern on the Regional Pattern of the Perspective Planning. In: Bulletin of the Committee for Space Economy and Regional Planning, Warszawa 1965, č. 34.

je zásadný, rámcový a skôr výsledný a spravidla bude zahrňovať množstvo podmieňujúcich veličín. Pre zostavenie výhľadu v jeho základnom obsahu bude treba poznať ich vývoj. Takouto všeobecne podmieňujúcou veličinou je nesporne napr. výhľad demografického vývoja, disponibilných akumulčných zdrojov, prírodných podmienok a pod. Základný tok informácií a systém vzťahov pri tvorbe dlhodobého výhľadu rozvoja oblastí znázorňuje schéma 1.

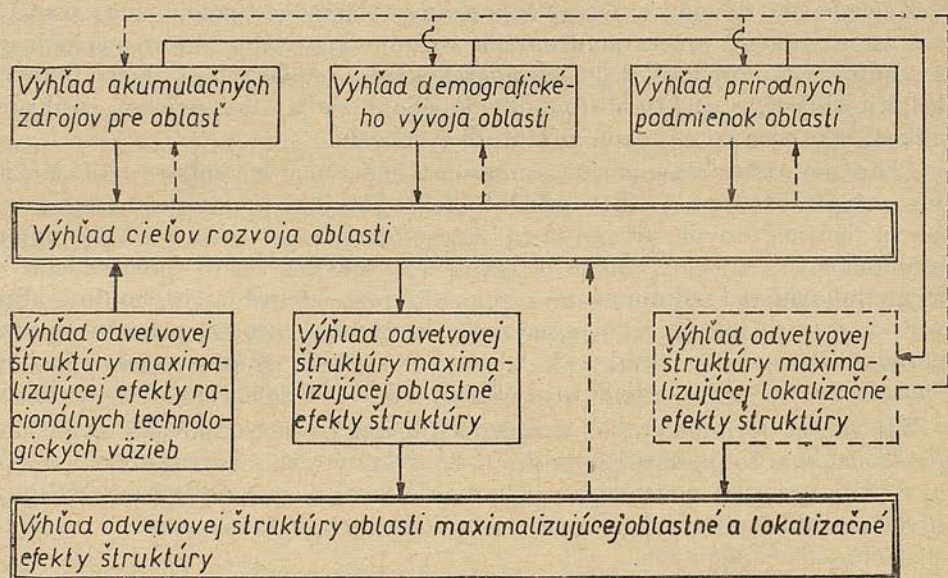

Schéma 1

Každý prvok schémy, ktorý možno označiť ako určitý subsystém, má špecifické zákonitosti svojho vývoja, ktoré z hľadiska potrieb prognostiky treba objasniť, analyzovať a rešpektovať. Isteže nemožno tak urobiť v jednom príspevku v celej šírke uvedených subsystémov a za systém vzťahov ako celok. Preto sa v ďalšom texte zameriame iba na problém formulácie cieľov oblastného rozvoja.

3. Formulácia cieľov oblastného rozvoja

Pri nastolovaní problému formulácie cieľov oblastného rozvoja v dlhodobom výhľade sa vždy vynára problém vzťahu oblastných a celohospodárskych cieľov rozvoja. Vyplýva jednoducho z funkčného postavenia oblasti ako subsystému a jeho povahy v celohospodárskom systéme. Oblasť ako subsystém sa totiž vždy skladá v zásade z dvoch ekonomických agregátov: z agregátu výrobných jednotiek a z agregátu spotrebných jednotiek. Ak rozvoj agregátu spotrebných jednotiek v oblasti možno celkom dostatočne zdôvodniť jeho vnú-

tornými faktormi a kritériami, vychádzajúc zo socialistických princípov rozvoja spoločnosti a životnej úrovne obyvateľstva, potom rozvoj agregátu produkčných jednotiek je čoraz viac determinovaný nadoblastnými, vonkajšími vzťahmi, ktoré rozhodujúcou mierou ovplyvňujú spôsob a štruktúru ekonomického zabezpečenia rozvoja agregátu spotrebných jednotiek a prepájajú oblastné ciele s komplexnými celohospodárskymi cieľmi.

Z uvedeného dôvodu aj formuláciu cieľov oblastného rozvoja treba považovať za interakčný proces konfrontácie rozvojových cieľov, ktoré vychádzajú z vnútorných, predovšetkým demografických, sociálnych a dôchodkových kritérií oblasti, s efektívnosťou dlhodobého rozvoja ekonomickej štruktúry oblasti, ako sme to napokon znázornili v schéme.

Chápanie cieľov rozvoja vo všeobecnosti môže mať niekoľko rovín. Možno ich chápať zúžene, t. j. ako výsledný efekt, ktorý sa prejavuje v raste komplexu životnej úrovne, pričom sa za hlavný faktor tohto rastu považuje objem akumuláčnych zdrojov. Širšie chápanie rozvojových cieľov predpokladá aj vyprodukovať tieto akumuláčne zdroje, čiže rast celkového čistého dôchodku, pričom prostriedok na jeho dosiahnutie je výrobný proces, prípadne medzinárodné ekonomické vzťahy. V zásade sa tu teda skúma vzťah výrobnnej spotreby a finálneho produktu v rámci celkového spoločenského produktu.

Zdá sa, že formulácii cieľov rozvoja oblastí lepšie zodpovedá širšie chápanie cieľov, a to predovšetkým preto, že celkový trvalý rozvoj oblasti, a tým aj rozvoj agregátu spotrebných jednotiek oblasti je spravidla viac závislý od investične-dôchodkových a výrobné-sotrebných vzťahov ako od vzťahov spotrebno-dôchodkových.

Z uvedenej súvislosti je zrejmé, že rozvoj agregátu spotrebných jednotiek oblasti má nielen rozmer prvkov a kritérií životnej úrovne, ale aj rozmer ekonomického vyjadrenia v takej národohospodárskej veličine, akou je čistý dôchodok, resp. čistý finálny produkt. Je to fond spotreby, resp. finálny produkt pre osobnú a spoločenskú spotrebu. Z tejto skutočnosti vyplýva možnosť v kontexte širšie chápaných rozvojových cieľov skúmať ekonomické predpoklady rastu životnej úrovne obyvateľov oblasti a formulovať ekonomické ciele oblastného rozvoja.

Diskusia v literatúre o určovaní cieľov dlhodobého oblastného rozvoja sa doteraz zameriavala prevažne na vymedzenie chápania cieľov a na ich typológiu, slovom na verbálnu formuláciu cieľov oblastného rozvoja. Pre konkrétnu dlhodobú hospodársku politiku treba však rozpracovať metodický postup, ako kvantitatívne vyjadriť cieľ oblastného rozvoja. Jeden z možných postupov môže byť založený na princípoch analýzy input-output, ktorý sa pokúsime načrtnúť.

Za najsyntetickejší ekonomický cieľ oblastného rozvoja možno nesporne považovať *rast tvorby a použitia dôchodku a finálneho produktu v oblasti*, lebo rast celkového produktu v oblasti nemusí vždy znamenať súčasný rast tých jeho zložiek, ktoré prinášajú pre oblasť jednoznačný efekt. Celková produkcia

môže rásť, avšak veľkosť novovytvorenej hodnoty, z ktorej má oblasť najväčšie výhody, môže rásť pomalšie alebo dokonca stagnovať.

Ak rozlišujeme pri formulovaní syntetického cieľa oblastného rozvoja finálny produkt a dôchodok oblasti, je to preto, že ciele oblastného rozvoja chceme na rozdiel od doterajšieho traktovania v literatúre skúmať tak z hľadiska vecného obsahu, ako aj z hľadiska peňažného vyjadrenia novovytvorenej hodnoty. Takéto rozlíšenie je opodstatnené, lebo skladba odvetví, v ktorých sa dôchodok tvorí, spravidla nezodpovedá skladbe odvetví, ktoré dodávajú produkciu pre finálne použitie.

Syntetický cieľ oblastného rozvoja sa obyčajne traktuje zúžene tiež z hľadiska tvorby a použitia. V oblastnom rozvoji je totiž dôležité, aby rástlo nielen použitie dôchodku a finálneho produktu v oblasti, ale aj ich tvorba. Ekonomika oblastí má totiž tú osobitosť, že niektoré oblasti vykazujú vyššiu tvorbu, ako je použitie, iné zasa opačný vzťah. Prvé spravidla platí pre rozvinuté, druhé pre menej rozvinuté oblasti.

Z metodologického hľadiska je teda vhodné skúmanie syntetického cieľa oblastného rozvoja rozdeliť na dve časti — na *rast tvorby a použitia dôchodku v oblasti* (syntetický cieľ A) a na *rast tvorby a použitia finálneho produktu v oblasti* (syntetický cieľ B). Medzi obidvoma časťami syntetického cieľa existujú jednak jednoznačné vzťahy, ktoré musia platiť v každej oblasti, jednak vzťahy, ktoré spravidla budú v každej oblasti rozdielne. Jednoznačný je predovšetkým vzťah medzi použitým dôchodkom a použitým finálnym produktom v oblasti, ktorých objemy sa musia rovnať. Teda

$$D_t^q = Y_t^q, \quad (1.0)$$

kde D_t^q je objem použitého dôchodku v q -tej oblasti v čase t ($q = 1, 2, \dots, s$; $t = 1, 2, \dots$)

Y_t^q — objem použitého finálneho produktu v q -tej oblasti v čase t .

Z druhej strany v systéme nerovnovážne rozvinutých oblastí sa objem vytvoreného dôchodku (\hat{D}_t^q spravidla nerovná vytvorenému finálnemu produktu v oblasti (\hat{Y}_t^q). Ak je napr. tvorba dôchodku nižšia ako jeho použitie v oblasti a výhľadovo určujeme ako cieľ jej zvýšenie, nemusí to ešte znamenať, že použitie bude kryté vyšším podielom finálneho produktu vytvoreného v oblasti. S rastom tvorby dôchodku v oblasti by však mala rásť aj tvorba finálneho produktu v oblasti. Možno teda písať:

$$\hat{D}_t^q \geq \hat{Y}_t^q. \quad (1.1)$$

Zo vzťahu (1.1) vyplýva, že pri prognostickom určovaní syntetického cieľa oblastného rozvoja treba ešte pred jeho konfrontáciou s odvetvovou štruktúrou oblasti skonfrontovať uvedené dve jeho časti.

Vytvorený dôchodok v oblasti definujeme ako sumu hrubých osobných dôchodkov vytvorených v dôchodkotvorných odvetviach q -tej oblasti (\hat{M}_t^q) a hrubého dôchodku pre spoločnosť vytvoreného v týchto odvetviach (\hat{Z}_t^q); použitý dôchodok v oblasti potom ako peňažný fond, ktorý bol realizovaný

vo finálnom produkte na osobnú a spoločenskú spotrebu a na čisté investície, vrátane prírastku obežných fondov a rezerv. Rozdiel medzi vytvoreným a použitým dôchodkom v oblasti tvorí saldo peňažných prostriedkov, ktoré do oblasti plynuli či už prostredníctvom obyvateľov, resp. investorov z iných oblastí, alebo cez finančnú a úverovú sústavu z centrálnych fondov (Pq), a ktoré sa naopak týmito cestami z oblasti odčerpali (Oq). Môžeme teda písať:

$$\hat{D}q = \hat{M}q + \hat{Z}q, \tag{1.2}$$

$$Dq = \hat{D}q + Pq - Oq. \tag{1.3}$$

Použitý finálny produkt v oblasti budeme definovať ako sumu finálneho produktu použitého na osobnú spotrebu obyvateľov q -tej oblasti (Cq), na spoločenskú spotrebu (Sq) a na akumulačné potreby (Iq). Pričom zdrojom týchto jednotlivých prvkov použitia je spravidla finálny produkt vyrobený vo vlastnej oblasti, v iných oblastiach a finálny produkt dovezený zo zahraničia. Vytvorený finálny produkt v q -tej oblasti ($\hat{Y}q$) predstavuje sumu finálneho produktu vyrobeného v oblasti pre osobnú spotrebu ($\hat{C}q$), spoločenskú spotrebu ($\hat{S}q$), akumulačné potreby ($\hat{I}q$), a to vlastnej oblasti i ostatných p -tych oblastí, a pre export do zahraničia (Eq). Bude teda platiť:

$$Yq = (Cq^a + Sq^a + Iq^a) + \sum_p (Cp^a + Sp^a + Ip^a) + i_{vt}^q \tag{1.4}$$

pri podmienke, že $p \neq q$ ($p, q = 1, 2, \dots, s$),

alebo tiež

$$Yq = Cq + Sq + Iq. \tag{1.4a}$$

Ďalej platí, že:

$$\hat{Y}q = (\hat{C}q^a + \hat{S}q^a + \hat{I}q^a + \sum_p (\hat{C}q^p + \hat{S}q^p + \hat{I}q^p)) + Eq \tag{1.5}$$

pri podmienke, že $p \neq q$,

alebo tiež

$$\hat{Y}q = \hat{C}q + \hat{S}q + \hat{I}q + Eq. \tag{1.5a}$$

Pri formulácii syntetického cieľa oblastného rozvoja je metodologicky opodstatnené vychádzať zo syntetického cieľa B, teda za východisko zvoliť hľadisko finálneho produktu, najmä úroveň jeho použitia v oblasti. Jednak preto, že cieľ oblastného rozvoja v prvej etape treba stanoviť ako želanú úroveň rozvoja bez ohľadu na to, či jej zodpovedá tvorba dôchodku v oblasti a jednak preto, že v raste tvorby finálneho produktu v oblasti sa úroveň rozvoja oblasti odráža spravidla adekvátnejšie ako v raste tvorby dôchodku, ktorý môže rásť aj neželaným rozvojom medziproduktu.

V teórii a praxi sa pri formulovaní cieľa oblastného rozvoja obvykle vychádza z prepočtu agregovanej makroekonomickej veličiny na obyvateľa. Označme preto podiel použitého finálneho produktu na obyvateľa oblasti symbolom Wq . Úroveň tohto podielu bude spravidla v jednotlivých oblastiach rozdielna a bude tiež rozdielna, alebo sa bude rovnať priemernej úrovni tohto podielu

za všetky oblasti, resp. za celé národné hospodárstvo (\bar{W}_t^q pri $q = 1, 2, \dots, s$) t. j.

$$W_t^q \geq \bar{W}_t. \quad (1.6)$$

Stratégia oblastného rozvoja národného hospodárstva by mala vychádzať z poznatkov priestorovej ekonomickej teórie, že krajne nerovnovážny oblastný rozvoj hospodárstva nenavádza hospodárstvo na trajektóriu racionálneho a trvale dynamického rozvoja. Preto cieľ rozvoja jednotlivých oblastí v dlhodobom výhlade by mal vyjadrovať tendenciu vyrovnávania ekonomickej úrovne oblastí, ktorá sa samozrejme môže presadzovať len cez etapy nerovnovážneho oblastného rozvoja hospodárstva.

Ak sa má tento predpoklad splniť, musíme požadovať, aby tejto tendencii zodpovedala jednak relácia miery rastu použitého finálneho produktu v oblasti k miere jeho rastu za celé národné hospodárstvo, jednak relácia podielu použitého finálneho produktu na obyvateľa oblasti k tomuto podielu za celé hospodárstvo.

Podiel úrovne použitého finálneho produktu na obyvateľa oblasti a celého národného hospodárstva možno definovať takto:

$$\pi_t^q = \frac{W_t^q}{W_t}. \quad (1.7)$$

Ak označíme mieru rastu použitého finálneho produktu symbolom r_w , a ak sa má splniť predpoklad vyrovnávania ekonomickej úrovne oblastí, potom musí platiť, že pri

$$W_b^q < \bar{W}_b$$

musí

$$(1) r_{w,t/b}^q > \bar{r}_{w,t/b}, \quad (1.8)$$

$$(2) \pi_t^q > \pi_b^q$$

a pri

$$W_b^q \geq \bar{W}_b$$

musí

$$(1) r_{w,t/b}^q \leq \bar{r}_{w,t/b}, \quad (1.8a)$$

$$(2) \pi_t^q \leq \pi_b^q,$$

pričom index b označuje základné časové obdobie.

Ak sme určili úroveň W_b^q , celkový objem Y_b^q sa bude rovnať súčinnu W_b^q a počtu obyvateľov v období t . Od tohto objemu treba odvíjať ďalšiu dôležitú úvahu pri formulácii syntetického cieľa B, úvahu o tom, aký má byť pomer medzi použitým a vytvoreným finálnym produktom v oblasti. Tento pomer je totiž popri celkovej úrovni použitého finálneho produktu na obyvateľa oblasti veľmi dôležitým kritériom rozvinutosti oblasti. Vo vyspelých oblastiach tvorba spravidla prevyšuje použitie finálneho produktu, v menej rozvinutých je to naopak.

V súlade so vzťahmi (1.4) a (1.5) bude sa rozdiel medzi tvorbou a použitím

finálneho produktu premietaf do dovozu finálneho produktu z iných oblastí (d_{yt}^q) a zo zahraničia (i_{yt}^q) a do jeho vývozu do iných oblastí (v_{yt}^q) a do zahraničia (E_t^q). Platí teda tento vzťah:

$$\hat{Y}_t^q - Y_t^q = (v_{yt}^q + E_t^q) - (d_{yt}^q + i_{yt}^q). \quad (1.9)$$

Zo vzťahu (1.9) ďalej vyplýva, že

$$\text{pri } \hat{Y}_t^q > Y_t^q \text{ je spravidla aj } v_{yt}^q > d_{yt}^q \quad (2.0)$$

$$\text{a pri } \hat{Y}_t^q \leq Y_t^q \text{ je spravidla aj } d_{yt}^q \geq v_{yt}^q.$$

Iste nemožno požadovať, aby sa vytvorený a použitý finálny produkt rovnali, pretože ich pomer bude vždy závislý od charakteru už existujúcich odvetví v oblasti, ktorých štruktúru možno reálne meniť len postupne a nie príliš náhle. Avšak napriek tomu, alebo práve preto je možné vzhľadom na dlhodobé efekty procesu vyrovnávania ekonomickej úrovne oblastí a rovnovážnejší oblastný rozvoj priam nutné, aby sa tvorba a použitie finálneho produktu v oblastiach dlhodobo približovali, ba aby sa približovali aj ich komponenty v_{yt}^q a d_{yt}^q . Keď

$$\frac{\hat{Y}_t^q}{Y_t^q} = \pi_{yt}^q, \quad \frac{v_{yt}^q}{d_{yt}^q} = \pi_{v,d,t}^q, \quad (2.1)$$

potom možno tiež požadovať, aby sa približovali uvedené dva podiely, teda aby

pri $\hat{Y}_t^q > Y_t^q$ platilo

$$(1) \pi_{yt}^q < \pi_{v,d,t}^q, \quad (2.2)$$

$$(2) \pi_{v,d,t}^q < \pi_{v,d,t}^q$$

a pri $\hat{Y}_t^q \leq Y_t^q$

$$(1) \pi_{yt}^q \geq \pi_{v,d,t}^q, \quad (2.2a)$$

$$(2) \pi_{v,d,t}^q \geq \pi_{v,d,t}^q.$$

Tendencia k približovaniu uvedených veličín tvorby finálneho produktu v oblasti však nevyplýva len z nejakej matematickej formulácie rovnováhy. Je odôvodnená predovšetkým ekonomicky, poznatkami priestorovej ekonomickej teórie a praxe. Všeobecne sa totiž prejavuje tendencia, že oblasť s výrobou určenou pre finálnu spotrebu má celkove väčšie efekty z tejto produkcie ako oblasť, ktorá vyrába len medziprodukty. A to nielen produkty ekonomicke merateľné. Je známe, že oblasť s technicky náročnejšou výrobou má celkove vyššiu životnú úroveň, mentálnu úroveň obyvateľov a celkove priaznivejšie predpoklady pre moderne chápaný rozvoj ako oblasť, ktorá vyrába jednoduché výrobky prevažne pre výrobnú spotrebu.

Z objektívne sa presadzujúcej tézy o vplyve technicky náročných typov výrob na oblastný rozvoj možno vyvodit', že predovšetkým výroba investičných statkov a kompletačných výrobkov⁶ sú tými typmi výrob, ktoré vytvá-

⁶ Doterajšia metodika zatiaľ nezahrnuje kompletačné výrobky do finálnej produkcie, hoci majú charakter tejto produkcie.

rajú pre oblasti najväčšie rozvojové efekty. Táto logika môže poslúžiť pri detailnejšom skúmaní syntetického cieľa oblastného rozvoja, pri jeho špecifických cieľoch.

Samozrejme, že ak požadujeme, aby platili vzťahy (2.2), resp. (2.2a), ani v jednom prípade to neznamená, že by sa ekonomika oblastí mala vyvíjať autarkačne. Práve naopak, pri racionálnom rozdelení rozvojových programov medzi oblasti možno dosiahnuť a splniť podmienky uvedených vzťahov a súčasne založiť široko koncipovanú, proporcionálnu medzioblastnú kooperáciu. Pri celkovej približnej rovnosti vytvoreného a použitého finálneho produktu v oblasti sa v oboch prípadoch môže zvyšovať podiel medzioblastnej výmeny, lebo finálny produkt sa nevyrába len pre oblasť jeho výroby a tiež sa nespotrebuje v oblasti iba ten finálny produkt, ktorý sa v nej vyrobí.

Na základe určeného objemu použitého a vytvoreného finálneho produktu v oblasti možno teraz určiť aj pomer použitého a vytvoreného dôchodku v oblasti, pretože použitý dôchodok v oblasti (D_t^q) a použitý finálny produkt v oblasti (Y_t^q) sú z hľadiska objemu veličiny identické (vzťah 1.0). Pri určovaní syntetického integrovaného cieľa oblastného rozvoja, t. j. z hľadiska dôchodku a finálneho produktu v oblasti to však nijako neznamená, že pomer použitého a vytvoreného dôchodku v oblasti na jednej strane a pomer použitého a vytvoreného finálneho produktu v oblasti na strane druhej musia byť rovnaké a mať rovnakú tendenciu vývoja.

Keďže veličiny Y_t^q a D_t^q sú identické, bude vzťah medzi týmito pomermi závisieť predovšetkým od vzťahu vytvoreného finálneho produktu v oblasti (\hat{Y}_t^q) a vytvoreného dôchodku v oblasti (\hat{D}_t^q). Určiť tento vzťah je ťažiskový problém pri konfrontácii syntetického cieľa B s cieľom A. Definujeme:

$$\frac{\hat{D}_t^q}{D_t^q} = \pi_{a,t}^q \quad \text{a} \quad \frac{\hat{Y}_t^q}{Y_t^q} = \alpha_t^q \quad (2.3)$$

Nezávisle od toho, či ide o ekonomicky rozvinuté, alebo menej rozvinuté oblasti, spravidla bude vytvorený dôchodok v oblasti vždy vyšší ako vytvorený finálny produkt v oblasti, alebo budú sa rovnat. I preto, že dôchodok nemusí vždy rezultovať len z odvetví, ktoré vyrábajú produkciu pre finálne upotrebenie a ktoré sú v menej rozvinutých oblastiach spravidla relatívne slabšie zastúpené. To znamená, že bude platiť:

$$\pi_{a,t}^q < \pi_{a,t}^q \quad (2.4)$$

Zo vzťahu (2.4) vyplýva, že v oblasti môže nastať situácia, keď budú platiť tieto vzťahy:

$$\begin{aligned} \pi_{a,t} &= \pi_{a,b}, \\ \pi_{y,t} &\neq \pi_{y,b}, \\ \alpha_t^q &\neq \alpha_b^q. \end{aligned} \quad (2.5)$$

Zo vzťahu (2.4) však tiež vyplýva, že pri konfrontácii syntetického cieľa B a cieľom A musíme vzhľadom na vzťah (2.2) a (2.2a) požadovať, aby sa v dlhodobom výhlade približovala aj úroveň vytvoreného a použitého dôchodku

v oblasti, a tým aj úroveň vytvoreného dôchodku a vytvoreného finálneho produktu v oblasti. Túto požiadavku procesu vyrovnávania ekonomickej úrovne oblastí na báze tzv. ich proporcionálneho nerovnovážneho rozvoja možno vyjadriť podmienkou:

$$\text{pri } \dot{D}q \cong Dq \text{ musí platiť, že } \alpha q > \alpha f. \quad (2.6)$$

Načrtnutý iteračný postup pri formulovaní syntetického cieľa oblastného rozvoja na základe konfrontácie ich relatívne samostatne určených cieľov (A a B) predpokladá jeho určenie v hodnotovom vyjadrení. Možno však tento postup prispôbiť na predpoklad, že cieľ oblastného rozvoja bude synteticky vyjadrený napr. zamestnanosťou. V tomto prípade treba jednotlivým agregovaným veličinám dôchodku a finálneho produktu oblasti určiť parametre zamestnanosti.

Často však cieľ rozvoja danej oblasti v syntetickom a hodnotovom vyjadrení nepostihuje niektoré špecifické problémy rozvoja oblastnej ekonomiky, lebo je príliš agregovaný a spriemerovaný. Preto sa okrem syntetického cieľa oblastného rozvoja môžu formulovať tzv. špecifické, resp. jednotlivé ciele, ktoré budú vyjadrovať detailnejšiu horizontálnu štruktúru syntetického cieľa.

Špecifickým cieľom môžu byť skúmané vzťahy na úrovni osobnej spotreby, spoločenskej spotreby, investícií, biologickej rovnováhy zamestnanosti atď. Metodologické otázky určovania týchto špecifických cieľov však v tomto príspevku nerozoberáme.

V závere doterajších metodologických úvah treba podčiarknuť, že načrtnutý postup pri určovaní cieľov oblastného rozvoja pre potreby zostavovania dlhodobého výhľadu oblastného rozvoja je prvou etapou. Etapou, ktorej výsledkom je stále ešte iba hypotetická verzia oblastného cieľa, pretože reálnosť takto určeného cieľa oblastného rozvoja treba preveriť v konfrontácii s odvetvovou štruktúrou oblasti a zabezpečiť tak ich vzájomný súlad, súlad cieľov a prostriedkov dlhodobého oblastného rozvoja.

К МЕТОДОЛОГИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЦЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ ОБЛАСТЕЙ

Рихард Оутрата

Автор занимается методологическими вопросами цели развития областей, которые не только теоретически, а также практически актуальны при составлении долгосрочного предвидения развития областей. При разработке этих вопросов он исходит из двух аспектов развития хозяйства — отраслевого и областного, далее, он разграничивает сферы, в которых областной аспект может принести путем макроэкономического развития так называемые эффекты структуры для развития хозяйства в целом. Речь идет о сфере рациональных технологических связей и также о системе влияния доходных соотношений населения и отраслей в области. На основе этого автор разграничивает основное содержание долгосрочного предвидения, которое бы, прежде всего, состоялось в определении цели развития области и отраслевой структуры областей.

Методология определения цели развития областей опирается на более широкое исполь-

зование метода инпут-оупут. Автор при этом различает создание и использование финального продукта в области в качестве вещественного содержания денежного выражения снóу-образованной стоимости, а также создание и использование дохода в области. Путем интеракции он формулирует целевое изложение развития этих величин в условиях более равновесного развития областей.

A CONTRIBUTION TO THE METHODOLOGY OF SETTING UP AIMS OF REGIONAL DEVELOPMENT

Richard Outrata

The author deals with methodological aspects involved in setting up the aim of regional development which have not only a theoretical, but also a practical importance in setting up long-term prospects of regional development. In treating of these questions he starts from two aspects of economic development, viz. branch and regional: in addition, he defines the spheres in which the regional aspect may bring in through a macro-economic approach, the so-called effects of structure for the development of the whole economy. This involves a sphere of rational technological bonds and a system of influence of pension relationships and branches in the region. On this basis the author then determines the fundamental content of a long-term prospect which should primarily embody a defining of the aim of regional development and branch structure of regions.

The methodology of determining the aim of regional development takes support in a wider utilization of the input-output method. At the same time, the author differentiates between production and use of the final product in the region as a material content of a financial expression of newly-created value, and between production and use in pension, in the region. In an interacting manner he formulates the end-explication of the development of these magnitudes under conditions of a more rational regional development.

LADISLAV ANDRÁŠIK

Niektoré metodologické otázky riadenia a plánovania procesov ekonomického vyrovnávania

Všestraný rozvoj svetovej socialistickej sústavy sa dostáva v súčasnosti do centra pozornosti ekonomickej teórie, stranických a štátnych orgánov socialistických krajín. Potvrdzujú to okrem iného posledné zjazdy komunistických a robotníckych strán krajín, ktoré sú členmi Rady vzájomnej hospodárskej pomoci. Vidieť to i z toho, že sa teraz už nielen rešpektuje priorita integračných procesov svetovej socialistickej sústavy pri riešení národných problémov zúčastnených krajín, ale tieto otázky sa dostávajú na popredné miesta v ich politike.

Na zasadnutiach ústredných výborov a zjazdoch bratských strán, ktoré sa nedávno uskutočnili, sa postupne vytvárala politická základňa pre riešenie socialistickej integrácie. Toto riešenie komplexne dovŕšilo XXV. zasadnutie RVHP v Bukurešti, v júli minulého roku. Dokument tu prijatý vyjadruje nový charakter a nové prvky súčasnej úrovne medzinárodnej socialistickej delby práce a ukazuje cesty rýchleho zlepšovania jej účinnosti. Zásadná zhoda a jednota v názoroch na podstatu integračných procesov a ich objektívnej potreby, ktorá sa v Bukurešti dosiahla by však pri hlbších úvahách nemala zastierať, že sa v rade detailných otázok o spôsobe a termínoch ich riešenia vyskytujú medzi jednotlivými krajinami odlišné názory. Bezvýznamné nie je ani to, že sa pri integračných opatreniach prejavuje z hľadiska národnej suverenity istá zdržanlivosť, ktorá zrejme pramení z obavy možného obmedzenia akčnej voľnosti jednotlivej krajiny a jej orgánov. Táto situácia si vynucuje naďalej trpezlivo prekonávať prekážky, rešpektovať záujmy každej krajiny a koncentrovať úsilie na tie oblasti, v ktorých sú relatívne najvhodnejšie podmienky pre rozširovanie medzinárodnej socialistickej delby práce a konkrétnej spolupráce. Predovšetkým sa to týka možností ďalšieho rozvoja integrácie vo sfére materiálnej výroby, vo vedeckotechnickej oblasti na základe perspektívneho plánovania a rozvoja prognostiky.¹ V tejto súvislosti môže významnú úlohu zohrať aj aktívne zasahovanie do procesov vyrovnávania úrovni ekonomického rozvoja z pozície každej jednotlivej krajiny, ktorej sa to dotýka. Nazdávam sa, že je veľmi dôležité nielen pre ekonomickú teóriu, ale aj pre

¹ ZERVAN, J.: Významný medzník rozvoja svetovej socialistickej sústavy. (K XXV. zasadaniu RVHP). Ekonomický časopis, 19, 1971, č. 10, s. 881 a n.

riadiace subjekty jednotlivých krajín preskúmať vnútorné možnosti vyrovnania úrovni ekonomického rozvoja, t. j. hľadať možnosti odstraňovania nižšej úrovne ekonomického rozvoja, predovšetkým mobilizáciou vlastných zdrojov a tých kolektívnych zdrojov, ktoré sú dostupné už na tomto stupni spolupráce. To preto, že priorita plánu a direktívna základňa ekonomického rozvoja sa oveľa jednoduchšie presadzuje v národných podmienkach, kde zákon plánovitého rozvoja pôsobí takrečeno v rýdzej podobe, kým v medzinárodnom meradle má svoju špecifickosť. „Svetové socialistické hospodárstvo nie je len prostým súčtom národných ekonomík socialistických krajín. Všetky prvky nových výrobných vzťahov sa totiž neprejavujú v medzinárodných súvislostiach tak, ako sa prejavujú v národných podmienkach. Výrobné prostriedky vo svetovom socialistickom hospodárstve sú v rukách samostatných zvrchovaných spoločenských vlastníkov — socialistických štátov.“²

Pravda, to neznamená, že sa v internacionálnych vzťahoch netreba usilovať o dosiahnutie záväznosti, disciplíny a vzájomnej zodpovednosti. I v medzinárodných súvislostiach platí základná prednosť socialistického ekonomického systému, ktorá vyplýva zo socialistických vlastníckych vzťahov. To sa v plnej miere vzťahuje aj na problematiku zjednocovania úrovni rozvoja jednotlivých krajín chápanú z hľadiska celého komplexu.

Predsa však je predbežne reálnejšie zaoberať sa problematikou procesu vyrovnania úrovne ekonomického rozvoja z hľadiska krajiny, ktorá sa usiluje o odstránenie rozdielu v úrovni vzhľadom na vyspelejšiu krajinu.³

Pred ekonomickou teóriou tu stojí úloha analyzovať proces vyrovnania úrovne ekonomického rozvoja, hľadať efektívne metódy, ktorými by riadiaci subjekt zaostávajúcej krajiny aktívne zasahoval do tohto procesu. Po vytvorení takýchto metód a nástrojov implementovať ich do komplexu metód národohospodárskeho plánovania, predovšetkým do procesu formovania národohospodárskeho plánu a postupne i do riadiacich procesov pri jeho realizovaní. Základné požiadavky, ktoré sa obvykle kladú na „rozpracovanie národohospodárskeho plánu, t. j. že národohospodársky plán musí zabezpečovať:

— neustály proporcionálny a vybilancovaný rast spoločenskej výroby, ktorý je v súlade s potrebami spoločnosti a

— zvyšovanie efektívnosti spoločenskej výroby“⁴ by sa museli rozšíriť o požiadavku zabezpečiť taký rast, výsledkom ktorého je:

— odstránenie rozdielu v úrovni ekonomického rozvoja, existujúceho v porovnaní s vyspelejšími socialistickými krajinami.

Adekvátne tomu by takisto bolo nevyhnutné rozšíriť základné metódy

² LADYGIN, B.: Plánovitý rozvoj socialistickej economickej integrácie. *Kommunist*, 1971, č. 17.

³ Ďalej už pri svojich úvahách vychádzame z predpokladu, že riadiaci subjekt socialistickej ekonomiky sa vedome usiluje o odstránenie existujúceho rozdielu v úrovni ekonomického rozvoja v porovnaní s vyspelejšou krajinou.

⁴ BERRI, L.: Otázky metodológie národohospodárskeho plánovania, *Voprosy ekonomiki*, 1968, č. 3.

socialistického plánovania, metódy riadenia a plánovania procesov vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja. To sú práve otázky, ktorým chcem venovať pozornosť v predložennom článku, pravda, iba celkom stručne.

* * *

Analýza riadeného, resp. regulovaného procesu vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja jednotlivých socialistických krajín je sama osebe zložitá a vyvoláva mnoho ťažkostí. Hneď medzi prvými z nich je problém spojený so samým pojmom úroveň ekonomického rozvoja, resp. problémy pri stanovení jeho primeranej intersubjektivity a relevantnosti, pokiaľ ide o jeho ekonomický obsah.

Na tomto mieste však nepovažujem za účelné sa nimi zaoberať, pretože by zabrali príliš veľa priestoru. Dokonca si myslím, že by poskytli dostatok matérie napísať samostatnú obsiahlu stať. Pritom sa ciele, ktoré tu sledujem, priamo neviažu na potrebu úspešne vysvetliť obsah pojmu úroveň ekonomického rozvoja.⁵ Ak sa touto otázkou predsa zaoberám, tak preto, aby prípadne nevzniklo nedorozumenie, že snáď komplex týchto problémov je aj v realite taký jednoduchý, ako to do istej miery môže vyznieť z niektorých formulácií v ďalšej časti článku.

Preto ešte na začiatku chcem zdôrazniť, že som si vedomý veľkej zložitosti problematiky postupného vyrovnávania úrovni ekonomického rozvoja socialistických krajín i zjednodušení, ktorých sa dopúšťam. Prístup, ktorý som tu zvolil, je však nevyhnutný, ak má byť v zrozumiteľnej podobe podané jadro otázok a tiež zvýraznená snaha o nekonvenčné spôsoby ich riešenia. Isteže treba brať do úvahy ohraničenosť prijímaných predpokladov, použitých metód i dosiahnutých výsledkov práve z hľadiska týchto zjednodušení, a tak s nimi aj narábať.

Ak teda pristúpim k tomuto problému na dostatočne vysokej úrovni abstrakcie, po formálnej stránke môžem rozlíšiť nasledovné prístupy, resp. ich kombinácie (niektoré z nich som čiastočne naznačil):

1. vyrovnanie v podmienkach celej svetovej socialistickej sústavy — z hľadiska orgánu s delegovanými, nadnárodnými právomocami a zdrojmi, t. j. riadenie a plánovanie tohto procesu v nadnárodných meradlách,

2. vyrovnanie v podmienkach dvojice socialistických krajín — z hľadiska krajiny s nižšou úrovňou ekonomického rozvoja, t. j. riadený a plánovaný proces vyrovnania v národnom rámci,

3. analýza procesu vyrovnania bez vyšetrovania jeho optimálneho priebehu,

4. analýza s vyšetrovaním optimality, a to:

a) pri danom časovom horizonte vzhľadom na udržanie niektorých faktorov v optimálnych hraniciach,

⁵ Napríklad pri konštrukcii jednoduchého funkčného modelu vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja medzi dvojicou ekonomických systémov, ktorý je tiež súčasťou obsahu tohto článku, som celkom abstrahoval od týchto komplikácií.

b) pri daných (obmedzených) zdrojoch a faktoroch vzhľadom na optimálnu (najmenšiu) vzdialenosť časového horizontu.

V tomto článku sa budem zaoberať kombináciou prístupov 2. a 4.⁶ t. j. analýzou riadeného procesu vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja v podmienkach dvojice krajín — z hľadiska zaostávajúcej krajiny a s vyšetrovaním optimality faktorov a časového horizontu.

Skôr, ako začnem s formulovaním vlastných modelových prístupov, považujem za nevyhnutné upriamiť pozornosť na skutočnosť, že existujú celkom všeobecné, základné požiadavky na metódy vyrovnávania, ktoré sú viacmenej spoločné (všeobecne platné) pre všetky už vymenované formálne prístupy. Sama úloha vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja, t. j. úloha voľby určitej trajektórie zaostávajúceho ekonomického systému, ktorá by mala splynúť s trajektóriou vyspelejšieho systému, nie je jednoznačná. Pre jej jednoznačné riešenie treba stanoviť určitý spôsob pohybu zaostávajúceho ekonomického systému. Tento spôsob pohybu môže byť ovplyvnený napr. nejakou obmedzujúcou podmienkou, pokiaľ ide o zdroje vyrovnávania, určitými požiadavkami na časové obdobie vyrovnania, požiadavkami na dynamiku spotreby, akumulácie atď. Tieto podmienky ohraničujúce pohyb ekonomického systému s nižšou úrovňou ekonomického rozvoja môžu byť rôzne a podľa toho sa budú od seba líšiť aj jednotlivé druhy procesov zblížovania a vyrovnávania, takisto aj ich charakter. Podmienky a obmedzenia kladené na pohyb ekonomického systému s nižšou úrovňou rozvoja majú teda určujúci vplyv na charakter tohto pohybu a určujú takto i metódy zblížovania a vyrovnávania úrovne ekonomického rozvoja.

Metódou vyrovnania úrovne ekonomického rozvoja rozumiem preto spôsob zblížovania a vyrovnávania, ktorý v závislosti od charakteru pohybu ekonomického systému s vyššou úrovňou rozvoja⁷ určuje trajektóriu ekonomického systému s nižšou úrovňou (pravda, v závislosti od jeho zdrojov použiteľných na vyrovnanie), pričom výsledok je splynutie oboch trajektórií.

Metóda vyrovnania ako spôsob zblížovania dvoch ekonomických systémov, ak vylúčime chyby a nedostatky riadenia, náhody, ktoré pôsobia v reálnej ekonomike⁸ a aj rôzne iné vplyvy, vyjadruje sa vo formálno-funkčnej podobe určitým abstraktným modelom závislosti platných v tomto procese zblížovania a vyrovnávania. Teda získa sa ňou určitá vypočítaná, ideálna trajektória vyrovnania, ktorá sa dosiahne vylúčením, abstrahovaním od všetkých možných nepriaznivých vplyvov.

Vzhľadom na to, že chyby a nedostatky riadenia, náhody a iné vplyvy pôso-

⁶ Kombináciou prístupov 2. a 4b. som sa v ohraničenom rámci zaoberal v článku K problémom optimalizácie doby vyrovnania ekonomickej úrovne. Ekonomický časopis, 20, 1972, č. 4, s. 348 a n.

⁷ Informácie o jeho pohybe je možné získať z dvoch zdrojov: z plánov (strednodobých, dlhodobých a prognóz), z reálnej ekonomiky (zverejnené údaje atď.).

⁸ Môže ísť napríklad o vplyvy počasia, medzinárodnej i vnútroproletickej situácie a pod., pravda, musí sa brať do úvahy veľkosť a miera týchto zjednodušení.

biace na hospodárstvo sú nevyhnutné, trajektória reálnej ekonomiky by zrejme ani v najpríhodnejšej konfigurácii nebola totožná s touto ideálnou trajektóriou. Takto i pri relatívne efektívnom riadení, malom počte náhod aj iných negatívnych vplyvov nevyhnutne treba počítať so vznikom odchýlok a s ich vyrovnávaním. Toto vyrovnávanie odchýlok od ideálnej trajektórie opäť možno realizovať rôznymi metódami. Nazdávam sa však, že ich netreba posudzovať izolovane, ale je výhodné zahrnúť ich do celkových metód vyrovnania.

Je zjavné, že počet možných metód vyrovnania nie je nijako obmedzený. V teoretickej rovine iste nie je problém rozpracovať niekoľko viac či menej odlišných prístupov. Otázne je, aká bude ich teoretická, ale predovšetkým praktická hodnota. Na tomto stupni úvah je však ešte predčasné sa tým zaoberať. Skôr, ako sa dostaneme k týmto otázkam, pozrime sa bližšie na metódy vyrovnania zo všeobecného hľadiska. Môže ísť o tieto, podľa môjho názoru základné požiadavky, ktoré charakterizujú metódu vyrovnania:

— trajektórie oboch ekonomických systémov sa musia v budúcnosti stretnúť (splynúť),

— krivosť trajektórie ekonomického systému s nižšou úrovňou rozvoja vo všetkých jej bodoch, ale predovšetkým v blízkosti bodu stretnutia (splynutia), by mala byť čo najmenšia (inak by totiž ľahko mohlo nastať kolísanie, kmitanie systému, nerovnováha, vyvolať rôzne cykly atď.),

— poruchy, resp. dynamické výchylky ekonomického systému s nižšou úrovňou rozvoja treba obmedziť na minimum, resp. včas a pokiaľ možno optimálne ich vylučovať,

— spojitosť, resp. spojitosť po častiach trajektórie vyrovnania úrovne ekonomického rozvoja,

— krátkodobé výchylky v pohybe ekonomického systému s vyššou úrovňou a aj všetky náhody, ktoré by mohli ovplyvniť proces vyrovnávania, nemali by podstatne ovplyvniť krivosť trajektórie vyrovnania, ani hraničné prírastky rýchlosti procesu zblížovania; nemali by tiež vplývať na dynamické poruchy ekonomického systému s nižšou úrovňou v smere ich kumulácie,

— má byť jednoduchá, aby takto umožňovala ľahšiu a spoľahlivejšiu aplikovateľnosť v riadení a plánovaní ekonomického subjektu, ktorý reprezentuje ekonomiku s nižšou úrovňou rozvoja,

— má byť vhodná pre aplikovanie rôznych optimalizačných metód.

Ak teda abstrahujeme od ťažkostí spojených s vymedzením pojmu úroveň ekonomického rozvoja, môžeme celkom všeobecne formulovať našu úlohu vyrovnania úrovne ekonomického rozvoja pomocou n -rozmerného priestoru a niekoľkých sústav diferenciálnych rovníc, ktoré opisujú pohyb ekonomických systémov a obsahujú aj regulátory vyrovnania. Pretože nám ide o optimálne riešenie, treba sa rozhodnúť, ktorú optimalizačnú metódu (techniku) použiť. V podstate (po určitých úpravách a modifikáciách) možno pri riešení úlohy použiť hociktorú z doteraz známych používaných metód: lineárne programovanie, nelineárne a dynamické programovanie, predovšetkým klasický variač-

ný počet a Pontrjaginov princíp maxima. Osobitne významné je to riešenie, ktoré využíva poslednú metódu, pretože umožňuje vyhľadať a stanoviť optimálnu reguláciu ekonomického systému s nižšou úrovňou rozvoja v dvoch rozdielnych úlohách.

1. Pohyb ekonomického systému s vyššou úrovňou rozvoja (A) je vopred zadaný pre celý zistovaný interval (napr. päťročným plánom,⁹ teda vo fázo-
vom priestore je daný pohybujúci sa¹⁰ bod A popísaný rovnicami

$$x^i = \vartheta^i(t), \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (1)$$

Ekonomický systém s nižšou úrovňou rozvoja (B) opisuje sústava obyčaj-
ných diferenciálnych rovníc:

$$\frac{dx^i}{dt} = f^i(x^1, x^2, \dots, x^n, u^1, u^2, \dots, u^r), \quad (2)$$

kde x^i sú súradnice ekonomického systému B v čase t , a u^r sú regulujúce
parametre. Pre riešenie úlohy treba zaviesť nové premenné tak, aby pôvodná
sústava (2) reagovala na stavy ekonomického systému opísaného sústavou
(1):

$$y^i = x^i - \vartheta^i(t), \quad i = 1, 2, \dots, n.$$

V procese vyrovnávania treba dosiahnuť, aby sa $y^i \rightarrow 0$ a aby v bode stret-
nutia (splynutia S), bola splnená rovnosť $y^i = 0$ pre všetky i .

2. Celkom nová a vzhľadom na ciele, ktoré sledujem v tomto článku, veľmi
dôležitá otázka vzniká, keď pohyb ekonomického systému A nie je v určitom
časovom intervale vopred presne známy, prípadne je úplne neznámy a in-
formácie o jeho stavoch dochádzajú postupne, teda v procese vyrovnávania.
Zjavne tu ide o prípad, keď horizont procesu vyrovnania bude svojou vzdiale-
nosťou presahovať

- päťročný plán,
- dlhodobý (perspektívny) plán,
- prognózu.

Čím ďalej bude ležať horizont, tým väčšia miera neurčitosti bude ovplyvňo-
vať presnosť trajektórie vyrovnania. Najväčšie ťažkosti sa, pravda, budú
vzťahovať na poprognozové obdobie, keď vôbec budú chýbať dostatočne presné
údaje. V podstate budeme o ekonomickom systéme A v tomto období vedieť
len to, že je centrálné riadený a má určité technologické možnosti. Ak teda
poznáme tieto základné technologické možnosti ekonomického systému A
a jeho polohu v danom časovom okamihu, napr. danú touto sústavou rovníc:

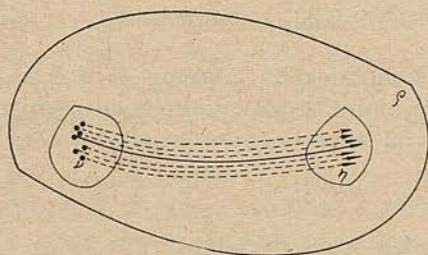
$$\frac{dz^i}{dt} = g^i(z^1, z^2, \dots, z^n; v^1, v^2, \dots, v^s) \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (4)$$

⁹ Samozrejme, treba brať do úvahy skutočnosť, že ekonomický systém A sa nemusí
správať presne podľa plánu, zvlášť ku koncu obdobia, preto treba rátať s korekciami
podľa skutočného stavu.

¹⁰ To si možno predstaviť tak, že do tohto bodu sú agregované všetky rozhodujúce
údaje pre posúdenie úrovne ekonomického rozvoja v uvažovanom časovom okamihu.

potom úloha spočíva v tom, aby sme určili reguláciu ekonomického systému B v rovnakom časovom okamihu tak, že regulácia bude prebiehať optimálne. Žiaľ, táto úloha ešte nebola celkom úspešne vyriešená ani matematicky.

Skupina sovietskych matematikov, ktorú viedol L. S. Pontrjagin, vyriešila úlohu, keď v začiatočnom časovom okamžiku je známa poloha systému A a za ďalšieho predpokladu takého pohybu systému, že sa dá jeho správanie určiť pravdepodobnostne (v tomto špeciálnom prípade bol uvažovaný markovovský proces pohybu). Ak sú splnené tieto predpoklady, potom na vyriešenie úlohy treba nájsť takú reguláciu sústavy (2) (ktorou je opísaný ekonomický systém B), pri ktorom je stretnutie nejakého malého okolia ekonomického systému B so systémom A najpravdepodobnejšie.

Obr. 1

- q fázový priestor
 v fázový podpriestor, v ktorom sa nachádzajú pravdepodobné trajektórie a aj realizovaná trajektória
 η fázový podpriestor, oblasť stretnutia

Ekonomická aplikácia uvedeného postupu na proces vyrovnania úrovne rozvoja ekonomiky si vyžiada hlbšiu analýzu. Predovšetkým už z bezprostredného názoru na problematiku vyplynie, že koreňom ťažkostí môže byť jednak príliš veľký začiatočný rozdiel v úrovniach rozvoja, ako aj obmedzenia v zdrojoch a technologických možnostiach ekonomického systému s nižšou úrovňou rozvoja. Tieto okolnosti totiž priamo vplývajú na predlžovanie obdobia vyrovnania za päťročný interval, v ktorom sú známe údaje o ekonomickom systéme s vyššou úrovňou, v dôsledku čoho je nevyhnutné zavádzať približné, pravdepodobnostné metódy. Takto vzniká pre ekonomiku s nižšou úrovňou otázka výberu „partnera“ s vyššou úrovňou, ku ktorému sa bude približovať. Otázka sa dá pomerne jednoducho zodpovedať — vyberie sa ten ekonomický systém, ku ktorému je najmenší rozdiel. Ak sa podľa tohto návodu budú rozhodovať ekonomické systémy celej sústavy, bude sa môcť do istej miery obísť problém pravdepodobnostného pohybu vyspelejšieho systému v poplánovom období a s tým spojené modelovacie i výpočtové problémy. Pravda, za predpokladu, že vzájomné rozdiely v úrovniach medzi ekonomickými systémami nebudú také veľké, aby spôsobili v jednotlivých prípadoch posun obdobia vyrovnania za hranicu danú päťročným plánom.

V každom prípade však tento prístup „rozloží“ absolútnu veľkosť intervalu (daný rozdielom medzi ekonomickými systémami s najvyššou a najnižšou úrovňou) na niekoľko podintervalov (podľa počtu ekonomických systémov v sústave), čím sa podarí zmierniť spomínaný problém. Týmto prístupom, pri zachovaní takého postupu v riešení procesu vyrovnania, keď sa ako prvý rieši problém vyrovnania ekonomického systému B, potom C, ... atď. a nakoniec posledného, teda ekonomického systému s najnižšou úrovňou rozvoja, podarí sa obísť problém neurčitosti v správaní ekonomických systémov s vyššou úrovňou. Skrátka ide o uplatnenie viacstupňového optimalizačného prístupu (pozri schéma 1). Treba si, pravda, uvedomiť, že tento prístup

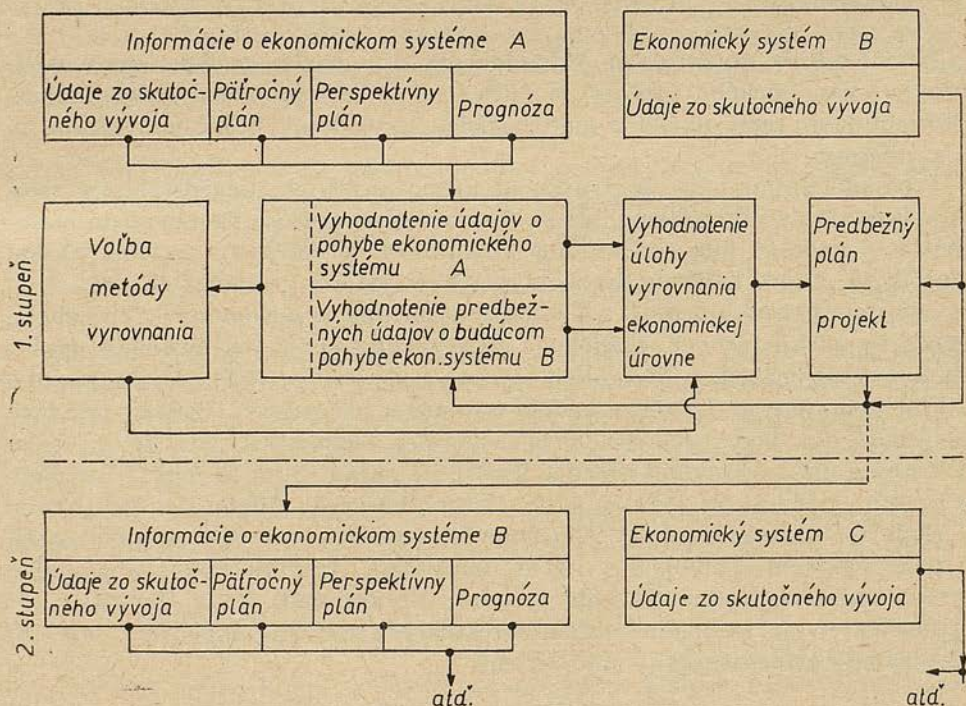

Schéma 1.

znamená nový problém pre ekonomické systémy s najnižšou úrovňou rozvoja. Ide o to, že všetky náhody a poruchy v pohybe ekonomických systémov s vyššou úrovňou sa nakumulujú do predposledného, teda do toho systému, na ktorý sa daný ekonomický systém s nižšou úrovňou vyrovnáva. Z tohto hľadiska je pre ekonomické systémy s najnižšou úrovňou rozvoja oveľa naliehavejšia otázka optimálneho vylučovania „odchýlok“¹¹ spôsobených

¹¹ Je zrejmé, že pojem „odchýlka“ tu nemá svoj relevantný obsah, pretože vlastne nie je stanovený základ, od ktorého treba vyhodnocovať odchýlky.

týmito poruchami. S tým, pravda vzniká celý rad ťažkostí, ktoré sa najlepšie dajú obísť opatreniami, ktoré by som nazval „tínením“ a „tlmením“. Pri tínení by šlo o snahu vylučovať tieto poruchy v informačnom kanáli, teda ešte predtým ako sa s informáciami začne pracovať. V prípade tlmenia (obmedzovania) by malo ísť o zmenšenie už hotového rozhodnutia. Vychádzalo by sa pritom z poznatku, že toto rozhodnutie bolo vyhodnotené a pripravené z informácií, ktorých presnosť nebola dostatočná. V každom prípade s týmito problémami sú spojené mnohé teoretické i metodické problémy, ktoré ešte len čakajú na svoje riešenie.

* * *

Pokiaľ ide o konštrukciu jednoduchého funkčného modelu vyrovnania úrovne ekonomického rozvoja, je možné od týchto problémov abstrahovať. Sformulujeme teraz model v matematickom vyjadrení, ktorý je syntézou 2. a 4. prístupu.

Predpokladajme teda, že dvojica už uvažovaných ekonomických systémov A a B sa dá natoľko sformalizovať, že ich možno pretransformovať do matematickej podoby, čím sa dosiahne riešiteľnosť špecifickými matematickými metódami. Takto môžeme dané ekonomické systémy pokladať za body v n -rozmernom fázovom priestore E a ich súradnicami je n -ekonomických veličín, ktoré vyjadrujú úroveň každého z daných ekonomických systémov (môže to byť napr. národný dôchodok, investície, spotreba atď.). Ak sa zavedie faktor času, nastane situácia, keď sa v tomto n -rozmernom fázovom priestore pohybujú dva body. Jeden z nich znázorňuje ekonomický systém s vyššou a druhý s nižšou úrovňou rozvoja. Predpokladajme ďalej, že pohyb každého z týchto systémov je opísaný jeho vlastnou sústavou diferenciálnych rovníc a riadi ho vlastná regulácia. Označme ekonomický systém A symbolom E_c a jeho reguláciu symbolom c , odbor regulácie C , trajektóriu $y(t)$ a podobne v ekonomickom systéme B systémy v tom istom poradí, E_z , z , Z a $x(t)$.

Nech $z(t)$ a $c(t)$ sú nejaké prípustné regulácie a $x(t)$, $y(t)$ sú prílišné trajektórie s týmito začiatočnými podmienkami:

$$x(0) = x_0, \quad y(0) = y_0 \quad (5)$$

Ak pre nejaké $t_1 > 0$ je splnená rovnosť $x(t_1) = y(t_1)$, potom tento okamih t_1 je okamihom vyrovnania (splynutia) a skutočnosť, že $x(t_1) = y(t_1)$ znamená výsledok procesu vyrovnania, splynutie oboch trajektórií v čase t_1 . Pravda, musíme brať do úvahy to, že ak sa regulácie $z(t)$ a $c(t)$ ľubovoľne vybrali, môžu nastať tri prípady:

- ekonomické systémy sa budú od seba vzdalovať,
- vzdialenosť (rozdiel) medzi nimi sa nebude meniť (bude konštantný),
- rozdiel sa bude zmenšovať.

Ak nastane tretí prípad, potom po istom časovom intervale dôjde k vyrovnaniu úrovní oboch systémov, k stretnutiu trajektórií $x(t_1)$, $y(t_1)$ (v okamžiku

t_1). V tomto prípade hovoríme, že regulácia $z(t)$ je *reguláciou vyrovnávajúcou* (pravda, za predpokladu, že regulácia $c(t)$, ako aj začiatočné podmienky sú známe, zadané). Najmenšie kladné číslo t_1 , ktoré je okamihom stretnutia, je *dobou vyrovnania* pre zadanú reguláciu $c(t)$ a zvolenú reguláciu $z(t)$.

Označme dobu vyrovnania symbolom $T_{z,c}$. Predpokladajme tiež, že začiatočné podmienky (5) sú stabilne zvolené (dané) a bod, ktorý charakterizuje ekonomický systém s nižšou úrovňou, má tú vlastnosť, že pre každú reguláciu $c(t)$ existuje (pri daných začiatočných podmienkach (5)) taká regulácia $z(t)$, pri ktorej dôjde k stretnutiu.

Ak je zistená (daná) regulácia $c(t)$, vzniká otázka, ako sa má zvoliť vyrovnávajúca regulácia $z(t)$, aby príslušná doba vyrovnania $T_{z,c}$; bola optimálna, t. j. najkratšia. Pripustme, že pre ľubovoľnú prípustnú reguláciu $c(t)$ existuje prípustná regulácia $z(t)$, pri ktorej je doba vyrovnania minimálna. Toto minimum označíme T_c :

$$T_c = \min T_{z,c}.$$

Pripustme tiež, že existuje taká prípustná regulácia $c(t)$, pre ktorú nadobúdajú hodnoty T_c svoje maximum. Toto maximum označíme T :

$$T = \max_c T_c = \max_c (\min_z T_{z,c}). \quad (6)$$

Úloha teda spočíva v tom, ako k danej regulácii $c(t)$ vybrať takú prípustnú reguláciu $z(t)$, aby pre príslušnú dobu vyrovnania $T_{z,c}$ platilo $T_{z,c} = T$. Takáto regulácia je potom optimálna. Pri voľbe regulácie $z(t)$, ktorá určuje pohyb ekonomického systému E_z , je nevyhnutné poznať v každom okamihu reguláciu¹² $c(t)$. Preto pri určovaní hodnoty T berieme najskôr minimum zo všetkých regulácií $z(t)$ pri danej regulácii $c(t)$ a až potom sa berie maximum zo všetkých možných regulácií¹³ $c(t)$.

Ak máme takto sformulovanú rovnicu vyriešiť v abstraktno-matematickej podobe, predpokladajme, že pohyb E_c je v n -rozmernom priestore E opísaný lineárnou rovnicou (vo vektorovom tvare)

$$\frac{dx}{dt} = f(x, z) = Ax + Bz + C, \quad (7)$$

pre ktorú je splnená podmienka o invariantnom podpriestore¹⁴ a príslušný odbor regulácie Z je uzavretý konvexný ohraničený polyéder v priestore R , súradnice v tomto priestore označíme z^1, \dots, z^R . Pohyb E_c je daný rovnicou (vektorovo)

$$\frac{dy}{dt} = g(y, c, t) \quad (8)$$

¹² Päťročný plán; pravda treba brať do úvahy aj jeho plnenie a tu musíme počítať s oneskorením a zavedením pravdepodobnosti, v tomto modeli však o týchto komplikáciách neuvažujeme.

¹³ Ak také existujú, je tento výber možný, napr. v období, keď je pripravený variantný päťročný plán hospodárstva s vyššou úrovňou rozvoja.

¹⁴ PONTRJAGIN, L. S. a kol.: *Matematická teória optimálnych procesů*. Praha, SNTL, 1964.

a príslušný odbor regulácie C je množina v S -rozmernom euklidovskom priestore; súradnice v tomto priestore označme c^1, \dots, c^s . Ako triedu prípustných regulácií (tak pre z , ako aj pre c), vezmime triedu po častiach spojitých regulácií.¹⁵ Predpoklady o súradniciach vektorovej funkcie budú obvyklé.¹⁶

Pri riešení tejto úlohy použijeme pomocné vektory

$$\psi = (\psi_1, \dots, \psi_n), \quad \chi = (\chi_1, \dots, \chi_n)$$

a Hamiltonove funkcie

$$H_1(\psi, x, z) = \sum_{\alpha=1}^n \psi_{\alpha} f^{\alpha}(x, z) = (\psi, f(x, z))$$

$$H_2(\chi, y, c) = \sum_{\alpha=1}^n \chi_{\alpha} g^{\alpha}(y, c, t) = (\chi, g(y, c, t)),$$

z ktorých prvé v poradí sú pre ekonomický systém s nižšou úrovňou rozvoja E_z a druhé pre E_c . Pomocou Hamiltonových funkcií H_1, H_2 vytvoríme dve sústavy rovníc pre pomocné neznáme ψ_i a χ_i

$$\frac{d\psi_i}{dt} = -\frac{\partial H_1}{\partial x^i}, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (9)$$

$$\frac{d\chi_i}{dt} = -\frac{\partial H_2}{\partial y^i}, \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (10)$$

Ak sú funkcie $z(t), x(t), c(t), y(t)$ dané, potom keď ich dosadíme do pravých strán sústav (9) a (10), dostaneme lineárne sústavy pre neznáme ψ_i a χ_i . Každé riešenie týchto sústav budeme nazývať riešením, ktoré zodpovedá zvoleným funkciám $z(t), x(t), c(t), y(t)$.

Nevyhnutná podmienka optimality pre už sformulovanú úlohu je daná vetou:

Nech z_t a c_t je príslušná optimálna dvojica regulácií, $x(t), y(t)$ je príslušná optimálna dvojica trajektórií (7) a (8) a nech T je doba vyrovnania. Potom existuje také netriviálne riešenie ψ_i a χ_i sústav (9) a (10), ktoré zodpovedá funkciám $z(t), x(t), c(t), y(t)$ tak, že:

I. pre všetky t , z intervalu $0 \leq t \leq T$ sú splnené podmienky pre maximum:

$$\max_{z \in Z} H_1(\psi(t), x(t), z) = H_1(\psi(t), x(t), z(t)), \quad (11)$$

$$\max_{c \in C} H_2(\chi(t), y(t), c) = H_2(\chi(t), y(t), c(t)), \quad (12)$$

II. v časovom okamihu $t = T$ platí:

$$H_1(\psi(T), x(T), z(T)) \geq H_2(\chi(T), y(T), c(T)), \quad (13)$$

$$\psi(T) = \chi(T) \quad (14)$$

¹⁵ ANDRÁŠIK, L.: K problémom optimalizácie doby vyrovnania ekonomickej úrovne. Ekonomický časopis, 20, 1972, č. 4.

¹⁶ Predpokladá sa spojitost podľa premenných y, c, t , a spojitost prvých parciálnych derivácií súradníc y^1, \dots, y^n bodu y .

Platnosť tejto vety bola matematicky dokázaná,¹⁷ teda i vyššie sformulovaný abstraktno-funkčný model vyrovnania ekonomickej úrovne je riešiteľný.

Skúsenosti z práce s vysoko abstraktnými, formalizovanými ekonomickými modelmi však nabádajú k opatrnosti pri hodnotení relevantnosti takýchto modelov. I v tomto prípade matematická riešiteľnosť modelu v takejto zjednodušenej podobe by nás nemala pomýliť. Treba jasne rozlíšiť v čom môže tento prístup poskytnúť nové pohľady na procesy zblížovania a vyrovnania úrovne ekonomického rozvoja a v čom nemôžeme očakávať zvláštny prínos. Nazdávam sa, že prístup zvolený v tomto článku umožní študovať priebeh procesu zblížovania a vyrovnávania úrovne rozvoja ucelene, kompaktné v jej zložitom pohybe, ktorý sa dá oveľa ťažšie postihnúť a analyzovať tradičnými metódami. Otvára nové pohľady na kritérium ekonomického optima. Pre dynamický rozvoj svetovej socialistickej hospodárskej sústavy má totiž veľký význam súlad v úrovniach rozvoja jednotlivých socialistických krajín. Preto kritérium optima, ktoré berie do úvahy z už formulovaných hľadísk súlad v úrovniach rozvoja ekonomík socialistických krajín, má svoje miesto a význam v celkovom kritériu ekonomického optima. Prepracovanie tohto kritéria, pokiaľ ide o jeho ekonomický obsah, vyžaduje ešte veľa práce.

To platí aj o jeho integrovaní do celkového kritéria ekonomického optima. V neposlednom rade je tento prístup k skúmaniu problematiky určitým príslubom i pre metodológiu národohospodárskeho plánovania vcelku a v jeho prípravnom štádiu osobitne. Tu by mohol zohrať rovnako významnú úlohu, ako má prognózovanie. Jeho implementácia do prípravného obdobia celého komplexu tvorby plánu nepochybne prinesie so sebou mnohé problémy. Už pri prvom priblížení však možno nájsť niekoľko riešení. Jedno z týchto riešení ukazuje bloková schéma zapojenia úlohy ekonomického vyrovnania do komplexu národohospodárskeho plánovania v prípravnom období.

Formulovaný model by mohol mať osobitný význam aj v celkovom procese národohospodárskeho plánovania a vôbec v procese riadenia socialistickej ekonomiky. V procesoch riadenia a plánovania socialistickeho hospodárstva sa totiž dosť často vyskytuje potreba analyzovať procesy, v ktorých ide o preklenutie rôznych oدهýlok, rozdielov atď., za istých obmedzujúcich podmienok, ktoré sa môžu vzťahovať tak na dĺžku obdobia, ako aj na faktory a prostriedky, ktoré tieto rozdiely charakterizujú. Pri takomto formulovaní problému ide opäť o hľadanie „bodu stretnutia“ dvoch trajektórií, t. j. jeho súradnic a časového okamihu pri istých obmedzujúcich podmienkach a zadanom kritériu optima, ktoré je spravidla v súlade s celospoločenským kritériom ekonomického optima.

Ak teda rozšírime túto metódu na celú triedu ekonomických procesov, ktorých obsahom je riadenie a regulovanie zblížovania určitých i veľmi ohraničených ekonomických systémov zo strany spoločenského subjektu riadenia —

¹⁷ Úlohu v matematickej podobe sformuloval a riešil sovietsky matematik D. L. Kelendžeridze. Dôkaz vety o existencii riešenia je v práci: PONTRJAGIN, L. S. a kol.: Matematická teorie optimálných procesů, Praha, SNTL 1964.

celospoločenského vlastníka, alebo dokonca združenia takýchto vlastníkov, dostaneme sa na úplne odlišnú rovinu všeobecnosti, ktorá umožňuje abstrahovať od konkrétneho obsahu tohto procesu, od jeho ekonomickej osobitosti a jedinečnosti. V tejto súvislosti sa ihneď vynára otázka pojmového a kategóriálneho aparátu. Je nesporné, že mnohé pôvodne používané pojmy a kategórie stratia do istej miery svoju obsahovú určitost a jednoznačnosť. Vzniká potreba znovu vymedziť ich obsah, prípadne explikovať nový pojem, ktorý by lepšie vystihoval problematiku. Takejto transformácie nezostanú zrejme uchránené ani kľúčové kategórie a pojmy použité v tomto článku. Týka sa to i *ekonomickej* úrovne. V hraniciach tradičného vyjadrovacieho aparátu má svoje miesto a plní primerane svoju úlohu.¹⁸ V exaktnom, formalizovanom vyjadrení v už uvedenom prístupe stráca však tieto svoje vlastnosti, najmä vtedy, keď sa skladá z väčšieho počtu zložiek rôznej veľkosti a kvality. Nazdávam sa, že tu vzniká potreba explikovať nový pojem. Pre niektoré prípady by sa napr. lepšie hodil pojem *poloha*.

Podobné problémy sa viažu i s názvom *procesu*, ktorý je predmetom analýzy v tomto článku. Pojem *proces zblížovania a vyrovnávania* totiž veľmi zjednodušuje celú vec, vnucuje také chápanie, akoby šlo o jednorozmerný a jednosmerný proces. Jeho najväčším nedostatkom však je, že neobsahuje *implicitne* najdôležitejšiu vlastnosť tohto procesu — *vedomé zasahovanie subjektu riadenia* do neho samého. Tento nedostatok sa nedá odstrániť inak ako explikáciou nového, vhodnejšieho pojmu. Túto úlohu môže úspešne splniť termín *navedenie; ekonomické navedenie*.

S pomocou používanej pôvodnej terminológie možno explikovať nové pojmy takto:

Ak zblížovanie a vyrovnávanie uvažovaných ekonomických systémov má svoju príčinu a pôvod v tom, že riadiaci subjekt vedome, prostredníctvom istých regulátorov zasahuje do mechanizmu fungovania ekonomického systému s nižšou úrovňou rozvoja so zámerom, aby dosiahol stretnutie (splnutie) s trajektóriou ekonomického systému s vyššou úrovňou, za určitý (vopred stanovený, alebo nestanovený) čas, a pri existencii istých obmedzení a čiastkových cieľov, potom hovoríme o *navádzaní*.

Proces navádzania sa realizuje určitou metódou *navedenia*, ktorá sa v časovom intervale navedenia môže meniť. Súhrn všetkých prístupov, opis a analýza metód ekonomického navedenia, hodnotenie cieľových kritérií, ich

¹⁸ Mám tu na mysli odlišnosť hladísk pri objasňovaní tohoto pojmu, napr. v porovnaní s prístupom J. Tauchmana, v stati K problému optimalizace národohospodárskych štruktúr v podmínkach socialistické integrace, *Politická ekonomie*, 20, 1972, č. 2.

¹⁹ Nie je vylúčené, že tento termín „navedenie“ môže vyvolať námietky; v slovníku slovenského jazyka totiž neexistuje v tom význame, pre ktorý ho máme explikovať; sloveso naviesť, navádzať má význam navádzať (naviesť) niekoho na niečo, t. j. presviedčať, prehovárať niekoho, aby niečo urobil, vykonal, najmä niečo čo je v rozpore s uznávanými spoločenskými pravidlami, kým v našom prípade ide o navedenie *niečoho* na niečo, t. j. určovať smer, rýchlosť, zrýchlenie tak, aby výsledkom bolo zaujatie tej polohy v priestore, v ktorom sa v tom istom okamžiku nachádza objekt navedenia.

optimalizácia, otázky integrácie a prepojenia s inými metódami analýzy ekonomického rozvoja, tvorí *komplex teoretických a metodologických otázok* ekonomického navedenia. Pravda, takéto úzke, ohraničené chápanie nemusí byť jediné, ale sú možné aj iné, širšie prístupy, kde nemusí ísť len o možnosti a prípady, ktoré sme už naznačili. Pritom je celkom zrejmé, že celá problematika má oveľa širší dosah a rôzne, nielen čisto výrobné-ekonomické aspekty, ale i aspekty politické, sociálne, zemepisné a iné. To sa v plnej miere týka i metód. Popri tradičných metódach politickej ekonómie, sa môžu, ako sme uviedli, úspešne uplatniť exaktné, formálno-matematické prístupy. Významné miesto pri ujasňovaní týchto otázok pripadá aj teórii národohospodárskeho plánovania, štatistike, teórii informácie a niektorým spoločenským vedám, najmä filozofii²⁰ a sociológii.

Teda vidíme, že komplex problémov, ktorými sme sa zaoberali v tomto článku, je veľmi široký, má svoje špecifiky i styčné body, spoločné východiská a ciele s inými aktuálnymi problémami ekonomickej vedy a praxe na súčasnom stupni rozvoja krajín svetovej socialistickej sústavy.

Je prirodzené, že na takom malom priestore sa nedali vziať do úvahy všetky možné prístupy, vyjadriť sa k všetkým problémom tohoto okruhu. Napokon taký cieľ som si ani nevytýčil. Šlo mi o to, aby som poukázal na niektoré smery a metódy riešenia naliehavých úloh spojených s ďalším rozvojom a zdokonaľovaním svetovej socialistickej hospodárskej sústavy vo všeobecnej rovine. Možno, že môj, nie celkom tradičný prístup vyvoláva námietky, nazdávam sa však, že práve to by mohlo urýchliť hlbšie prepracovanie problematiky a doviest výskumy, v ktorých mienim pokračovať, k zrelším záverom.

²⁰ Pozri BAUER, A., — EICHHORN, W. a ďalší: *Filozofia a prognostika*. Progres, Moskva 1971 (preklad z nemeckého originálu).

Zo zahraničnej vedy

LOTHAR SCHMIDT

O rozvinutom štátnomonopolistickom kapitalizme v Nemeckej spolkovej republike*

1. Úvodné poznámky

V októbri 1916, pol roka pred publikovaním svojho diela *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu*, Lenin v práci *Imperializmus a rozkol socializmu* zhodnotil imperializmus ako osobitné štádium kapitalizmu. Napísal: „Táto osobitosť je trojaká; imperializmus je: 1. monopolitický kapitalizmus, 2. príživnícky alebo zahŕňajúci kapitalizmus, 3. odumierajúci kapitalizmus.¹

Podstata kapitalizmu a Leninom vymenované osobitosti imperializmu sa dodnes nezmenili. Na tomto konštatovaní nemení nič ani fakt, že imperializmus sa v súčasnosti vyznačuje mnohými novými javmi. Túto skutočnosť zahrnuje Medzinárodná porada komunistických a robotníckych strán r. 1969 v Moskve do svojej vedeckej analýzy vývoja vo svete.

Súčasnú novú javy imperializmu sa prejavujú najmä v tom, že vládnuce kruhy monopolistického kapitálu sú nútené prispôbovať sa novým existenčným podmienkam, osobitne rastúcemu vplyvu socializmu na vývoj vo svete a tlaku vnútorných protirečení imperializmu. Nové prvky sa prejavujú aj v tom, že vedeckotechnická revolúcia prináša pre kapitalizmus nové ekonomické, politické a sociálne problémy. Nové javy imperializmu vyplývajú ďalej zo štátnomonopolistického kapitalizmu, medzičasom značne rozvinutého, pomocou ktorého sa imperializmus pokúša ovládnuť novú situáciu, v skutočnosti však dosahuje prehlbovanie svojich protirečení.

Imperializmus v Nemeckej spolkovej republike zaujíma v rámci kapitalistického systému vo svete určité miesto. Z toho vyplývajú osobitosti imperializmu v NSR, ktoré sú určované faktormi pôsobiacimi v súčasnosti ako aj faktormi historickými.

Roku 1965 autorský kolektív z NDR prispel svojou knihou *Imperializmus heute* k rozvíjaniu marxisticko-leninskej teórie imperializmu na začiatku šesťdesiatych rokov, najmä tvorby štátnomonopolistického ka-

* Článok bol napísaný pre Ekonomický časopis.

¹ LENIN, V. I.: Imperializmus a rozkol socializmu. Spisy, zv. 23, s. 96.

pitalizmu v NSR. Na začiatku leta 1971 v NDR vyšla kniha *Imperialismus der BRD*, tiež ako kolektívna práca. Svojím obsahom buduje na publikácii vydanéj r. 1965 a skúma nové javy imperializmu v NSR na základe medzitým plne rozvinutého štátnomonopolistického kapitalizmu. Nasledujúce vývody, ktoré sa zaoberajú niektorými novými javmi imperializmu v NSR, sa prevažne opierajú o túto knihu.

2. Najdôležitejšie historické faktory úplného rozvinutia štátnomonopolistického kapitalizmu v NSR

Štátnomonopolistický kapitalizmus je dnes vo všetkých vysoko rozvinutých imperialistických priemyselných krajinách plne vyvinutý. Z tohto hľadiska sa imperializmus NSR nevyznačuje nijakými osobitosťami. Osobitosť imperializmu NSR spočíva skôr v tom, že v tomto zákonite sa uskutočňujúcim procese plného rozvinutia štátnomonopolistického kapitalizmu prevzal do určitej miery úlohu priekopníka.

Túto osobitnú úlohu možno úplne pochopiť len vtedy, ak imperializmus v NSR chápeme ako *výsledok a pokračovanie celkového vývoja nemeckého imperializmu*.

Ako v iných kapitalistických krajinách ani v NSR nejestvuje štátnomonopolistický kapitalizmus iba v posledných 10 či 15 rokoch. Vznik a vývoj štátnomonopolistického kapitalizmu je neoddeliteľne spätý so vznikom a rozvojom imperializmu ako osobitného štádia kapitalizmu.

O tejto úzkej súvislosti hovorí Lenin už vo svojom hlavnom diele o imperializme. V iných, neskorších spisoch charakterizuje túto súvislosť jednoznačnejšie. Roku 1917 hovorí Lenin už o prechode od „monopolu k štátnemu monopolu, k štátnomonopolistickému monopolu“, o skutočnosti „zjednocovania obrovskej moci kapitalizmu s obrovskou mocou štátu do jediného mechanizmu, ktorý z mnohých miliónov ľudí vytvára jedinú organizáciu štátneho kapitalizmu“.

Lenin zaznamenáva zosilujúci sa vplyv vojny na tento proces a pritom poukazuje na „nesmierne zotročenie pracujúcich más štátom, ktorý čoraz tesnejšie splýva so všemocnými zväzmi kapitalistov.“²

Na rozdiel od súčasnosti formy štátnomonopolistického panstva vystupovali v minulosti v rozvoji imperializmu čo do rozsahu a času viac či menej silne do popredia. Pre tieto javy platia Marxove poznámky, ktorými pre kapitalizmus voľnej konkurencie načrtol proces využívania štátu z hľadiska záujmov kapitálu: „Kým je kapitál slabý, sám ešte hľadá barly minulých, alebo po jeho objavení zanikajúcich spôsobov výroby. Len čo sa cíti silný, odhadzuje tieto barly a pohybuje sa v súlade so svojimi vlastnými zákonmi... Hneď ako začne sám seba pocíťovať a uve-

² LENIN, V. I.: Štát a revolúcia, Spisy, zv. 25, s. 395. Pozri tiež zv. 26, s. 387.

domovať si seba ako priehradu vývoja, utieka sa k formám, ktoré tým, že zdanlivo zdokonaľujú panstvo kapitálu, sú súčasne obmedzovaním voľnej konkurencie, ohlasovateľom jeho zániku a zániku na ňom spočívajúceho spôsobu výroby.³

V Nemecku sa začali vytvárať prvé zárodky a prvky štátnomonopolistického kapitalizmu ešte pred prvou svetovou vojnou, teda veľmi skoro. Zapríčinili to niektoré osobitosti vo vývoji nemeckého kapitalizmu.

1. V Nemecku vznikol imperializmus v špecifickej forme úzkeho zväzku monopolistickej buržoázie s reakčným junkerstvom, ktoré malo v štáte sprvu rozhodujúci vplyv, ale junkeri veľmi skoro prenikli do priemyslu a zástupcovia veľkoburžoázie do štátneho aparátu.

2. Kapitalizmus sa v Nemecku rozvinul relatívne neskoro, koncom 19. storočia však prudko stúpал a v priemyselnej výrobe predbehol Anglicko, ktoré bolo dovtedy prvou hospodárskou mocnosťou. V tom čase bola už najväčšia časť sveta, najmä kolónie, rozdelená medzi ostatné imperialistické veľmoci. Ekonomická moc nemeckej monopolistickej buržoázie bola v ostrom protiklade k oblasti jej ekonomického a politického vplyvu. (Toto protirečenie nevedel vyriešiť nemecký imperializmus a nevie ho dodnes vyriešiť imperializmus západonemecký.) Preto sa okolo r. 1900 začala čoraz silnejšie prejavovať snaha nemeckého monopolistického kapitálu zmeniť rozdelenie sveta, a tým osobitná agresivita nemeckého imperializmu.

3. Tradičný pruský militarizmus bol pre buržoázno-junkerský nemecký monopolistický kapitál najvhodnejším spojencom pri uskutočňovaní jeho dovnútra i navonok reakčných a agresívnych cieľov.⁴

Tieto osobitosti viedli k prvým zásahom štátu do hospodárskych procesov v záujme monopolistického kapitálu, od útlaku robotníckej triedy a sociálnych reforiem zameraných proti nej cez štátnu podporu agresívnej zahraničnej a koloniálnej politiky až po rozširovanie štátneho vlastníctva a boli spojené so zbrojením a prípravou vojny. Svoj prvý vrchol dosiahlo rozvinutie štátnomonopolistického kapitalizmu v Nemecku počas prvej svetovej vojny od roku 1914 do roku 1918; bolo spojené s vojnovým hospodárením, prídellovým systémom, riadením výroby, nútenou kartelizáciou, so zrušením demokratických práv a slobôd, zavádzaním nútených prác, s potláčaním revolučných síl, využívaním oportúnizmu v robotníckom hnutí, prenášaním štátnych úloh na zástupcov monopolov, vytváraním nových úradov v záujme monopolov a vojny, so zakladaním štátnych zbrojárskych podnikov.

Keď sa po víťazstve Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie v Rusku prvá krajina oslobodila z pút imperializmu, zameral sa hlavný nápor

³ MARX, K.: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, hrubý náčrt 1857—1858. Berlín 1953, s. 544 až 545.

⁴ Pozri Imperialismus der BRD. Berlín 1971, s. 11 až 16.

imperializmu proti socializmu a Sovietskemu zväzu. Od tohto momentu bol tým ďalší vývoj štátnomonopolistického kapitalizmu poznačený.

V dôsledku porážky nemeckého imperializmu v prvej svetovej vojne, ktorá mu zapríčinila veľké ekonomické straty, stratu kolónií a oblastí vplyvu, sa štátnomonopolistický systém vzniknutý v Nemecku v podstate najprv rozpadol. Novembrovou revolúciou roku 1918 sa síce odstránila monarchia, ale ekonomické a politické mocenské základy nemeckého monopolistického kapitálu a imperializmu sa zachovali, a preto sa nemeckému imperializmu za pomoci víťazných mocností prvej svetovej vojny a pravicových vodcov sociálnej demokracie podarilo znovu vybudovať svoje pozície. Štátnomonopolistické opatrenia v prvých povojnových rokoch spočívali najmä v opätovnom vybudovaní úplnej politickej moci monopolov, v rozvíjaní antikomunizmu, prestavbe vojrovej výroby na mierovú pri uvalení vojnových bremien na ľud, v štátnej ochrane monopolov pred infláciou a v budovaní veľkých štátnych koncernov. V rokoch relatívnej stabilizácie sa tieto opatrenia uplatňovali vo zvýšenej miere.

Zo svetovej hospodárskej krízy v rokoch 1929—1932 sa nemecký imperializmus mohol zachrániť iba prostredníctvom obsiahleho štátnomonopolistického protikrizového programu, v rámci ktorého štát prebral zbankrotované monopoly, vyplácal subvencie a poskytoval úvery ohrozeným monopolom, zaviedol opatrenia v mzdovej, daňovej a colnej politike, čoraz viac nahradzoval buržoáznu demokraciu autoritatívnymi metódami a organizoval pomoc iných imperialistických štátov pre nemecký monopolistický kapitál.

Počas diktatúry hitlerovského fašizmu zažilo Nemecko za 12 rokov najvýraznejšiu formu štátnomonopolistického panstva. Osobitosť, že v jednej z najrozvinutejších imperialistických priemyselných krajín jestvovala najtotalitnejšia forma fašizmu, viedla k novému stupňu rozvoja štátnomonopolistického kapitalizmu. Prejavil sa v zriadení obsiahleho systému uplatňovania monopolistickej moci fašistického charakteru, v bezprostrednom osobnom splynutí moci najreakčnejších kruhov monopolistického kapitálu s fašistickým štátnym aparátom a nacistickou stranou, v rozvinutí „komplexu vojnového hospodárstva“ s prísnu štátnomonopolistickou nútenou organizáciou hospodárstva a celého spoločenského života pre prípravu a vedenie vojny, v brutálnom útlaku a vykorisťovaní nemeckého národa a iných národov, vo vybudovaní štátneho vlastníctva v záujme monopolov a v obrovskej koncentrácii a centralizácii monopolistického kapitálu.⁵

Ale aj tento dovtedy najdokonalejšie rozvinutý štátnomonopolistický systém nemohol zachrániť nemecký imperializmus pred porážkou v druhej svetovej vojne. Nemecký imperializmus skôr podstatne prispel k vy-

⁵ C. d. s. 17 až 57.

ostreniu druhej etapy všeobecnej krízy kapitalizmu. V dôsledku druhej svetovej vojny sa ďalšie krajiny vymanili z pút imperializmu. Vznikla svetová socialistická sústava.

Na rozdiel od sovietskej okupačnej zóny v Nemecku v troch západných okupačných zónach sa po druhej svetovej vojne *všetka štátna moc* nachádzala v rukách západných spojencov. To viedlo v západnom Nemecku k osobitnému druhu štátnomonopolistického kapitalizmu. Predovšetkým sa vyznačoval tým, že sa vo veľkej miere uskutočňovali rozsiahle zásahy zahraničných imperialistických okupačných mocností, v spojení so zahraničnými monopolistickými skupinami, prostredníctvom militaristicko-administratívnych opatrení do politiky, hospodárstva a iných oblastí spoločnosti. Teda šlo o štátnomonopolistický kapitalizmus zahraničných imperialistických štátov, ktorý v rozhodujúcej miere určoval vývoj v západnom Nemecku. Vzkriesenie nemeckého imperializmu v západnej časti Nemecka a obnovený štátnomonopolistický vývoj by nebol bez tejto osobitosti možný.

Pre ďalší vývoj západného Nemecka boli významné dva momenty:

1. Napriek protirečiam medzi imperializmom USA, Veľkej Británie, Francúzska a imperializmom Nemecka postupne čoraz viac vystupoval do popredia spoločný imperialistický záujem — zamedziť odstránenie kapitalizmu v západnom Nemecku.

2. Tento prvý moment bol posilnený a napokon určený zmeneným medzinárodným pomerom síl. Zväzok štátov patriacich k socialistickému systému sa stále viac upevňoval. Tvárou v tvár tejto skutočnosti vzdali sa imperialistické okupačné mocnosti svojho sprvu existujúceho a politicky aj uskutočňovaného úmyslu oslabiť nemeckého konkurenta a nedovoliť mu spamätať sa. Rozhodli sa pre znovuvybudovanie nemeckého imperializmu s tým cieľom, aby z neho urobili hlavného spojenca USA v Európe a prednú hliadku svetového imperializmu proti socializmu v Európe a predovšetkým proti Sovietskemu zväzu. Západonemeckým imperialistom sa nemohlo nič lepšie prihodiť tak z hľadiska reštaurovania ich vlastnej ekonomickej a politickej moci, ako aj vzhľadom na možnosti splnenia ich revanšistických túžob.⁶

V nasledujúcom období sa všetky štátnomonopolistické opatrenia robili z týchto aspektov, a to od zmarenia realizácie Potsdamskej dohody až k systematicky pripravovanému a uskutočnenému rozdeleniu Nemecka. Pravicoví vodcovia SPD mali na tom podstatný podiel.

Keď r. 1949 tri západné mocnosti rozdelili Nemecko a vytvorila sa NSR, mal západný monopolistický kapitál už zasa svoj *vlastný* štátny aparát. Štátnomonopolistické opatrenia mali v nasledujúcich rokoch prevažne ekonomický charakter, aby sa využitím určitých objektívnych podmienok dosiahla, pokiaľ možno, rýchlá konjunktúra. Tento štátno-

⁶ C. d. s. 59 až 60.

monopolistický systém sa demagogicky propagoval ako „trhové hospodárstvo“.

Nemecký imperializmus novovybudovaný v NSR podstatne ovplyvnili dve osobitosti:

1. Na rozdiel od situácie po prvej svetovej vojne nebol už nemecký monopolistický kapitál schopný udržať si svoje panstvo v celom Nemecku. Preto rozvíjal štátnomonopolistické formy so zabezpečením úzkeho spojenia ekonomických a politických faktorov.

2. V porovnaní s niekdajším nemeckým imperializmom zaujímal imperializmus NSR v kapitalistickom svetovom systéme z mnohých hľadísk iné miesto. Tak ako prv, aj teraz stál pred protirečením typickým pre nemecký imperializmus — medzi svojou ekonomickou silou a medzinárodne tejto sile nezodpovedajúcim politickým vplyvom, ako aj medzi svojím vysokorozvinutým priemyslom a malým podielom na svetových surovinových zdrojoch. Na rozdiel od minulosti jestvovali však tieto protirečenia v podmienkach celkom inej medzinárodnej situácie a pri pomere síl zmenenom v prospech socializmu. Ako klin namierený proti socialistickému tábora sa imperializmus NSR stal napokon hlavným spojencom imperializmu USA a najsilnejšou imperialistickou mocou v Európe.⁷

Štátnomonopolistické opatrenia NSR spočívali v rokoch 1949—1955 predovšetkým v amerických dodávkach v rámci Marshallovho plánu a v úveroch USA v celkovom objeme asi 3,9 miliardy dolárov na podporu základného surovinového priemyslu, v reorganizácii štátnych koncernov, v okrádaní obyvateľstva separátnou menovou reformou, v zrušení cenového stopu pri zachovaní mzdového stopu, v zhodnotení základného kapitálu podnikateľov, v znovurozdelení ziskov všetkých podnikov v prospech niektorých odvetví ťažkého priemyslu a energetického hospodárstva [zákon o podpore investovania], v použití fondov na vyrovnanie investičných nákladov a pre vedenie studenej vojny, v štátnych úveroch, znižovaní daní, vysokých odpisových sadzbách a vo financovaní exportu pre monopoly prostredníctvom štátu. Tým sa imperializmu NSR podarilo skrátiť technický náskok iných krajín a v niektorých oblastiach ho dokonca predstihnúť. Súčasne so zvýšením počtu zamestnaných, zosilneným vykorisťovaním a štruktúrnymi presunmi v hospodárstve to viedlo k rýchlemu rastu čistého spoločenského produktu NSR a vytvorilo sa pozadie tzv. hospodárskeho zázraku.⁸

V priebehu svojho reštaurovania rozvinul imperializmus NSR agresivitu, zbrojenie, revanšizmus a neonacizmus pri súčasnom obmedzovaní meštiackej slobody a demokracie, najmä slobody konania odborových organizácií, slobody štrajkového hnutia až po zákaz KPD a iných po-

⁷ C. d. s. 67.

⁸ C. d. s. 68 až 72.

krokových masových organizácií. Prostredníctvom mnohostranných opatrení a reforiem sociálno-politického charakteru, ideologického zavádzania a ekonomických zväzkov sa zase za pomoci pravicových vodcov SPD protikomunisticky zmanipulovala značná časť obyvateľstva. Imperializmus NSR sa nazdával, že vstupom do NATO, vybudovaním silnej armády a politiky sily bude môcť vydierať Sovietsky zväz a anektovať NDR.⁹

Nasledujúce obdobie rokov 1956—1961 bolo poznačené niekoľkými novými črtami vývoja vo svete aj v NSR:

1. Medzinárodný pomer síl vo svete sa ďalej zmenil v prospech socializmu. V NSR stroskotala Adenauerova politika. Imperialisti NSR vystupňovali svoju agresivitu proti mieru a zmierneniu napätia v Európe, požadovali revíziu hraníc, narážali hospodárstvo NDR a pripravovali militaristickú intervenciu do NDR.

2. V NSR sa spomalilo tempo rastu priemyselnej výroby. Kým v rokoch 1949—1955 dosahovalo v priemere 20 %, znížilo sa v rokoch 1956—1961 približne na 7 % v ročnom priemere (r. 1958 dosahovalo iba 3 %). Po prvý raz sa zase objavili krízové javy. Protirečenia medzi imperialistickými štátmi narastali.

3. Nastupujúca vedeckotechnická revolúcia stavala monopolistov pred nové otázky. Skokom narastali náklady na výskum a vývoj a na zavádzanie ich výsledkov do výroby, a to rýchlejšie ako čistý spoločenský produkt. Vedeckotechnická revolúcia čoraz viac ovplyvňovala triednu rozpornosť medzi socializmom a kapitalizmom vo svete.

Štátnomonopolistický kapitalizmus v NSR sa koncentroval na vedeckotechnickú revolúciu, osobitne na štrukturálne zmeny, čoraz viac využíval medzinárodné štátnomonopolistické organizácie ako EHS a rozvíjal neokolonializmus. Začala sa priama a obsiahla militarizácia hospodárstva.

Tvárou v tvár rastúcej príťažlivosti socializmu v NDR a rastúcim požiadavkám robotníckej triedy NSR poštátniť kľúčový priemysel monopolistická buržoázia siahla k ďalším sociálno-politickým štátnomonopolistickým opatreniam, ako sú: propagovanie „ľudového kapitalizmu“, zvýhodňovanie sporenia, podporovanie výstavby rodinných domkov atď. Tým sa má vytvoriť určitá alternatíva vývoja v NDR a robotnícka trieda NSR sa má odvrátiť od triedneho boja a rozštiepiť.

Mnohí pracujúci sa nechali týmito opatreniami zaslepiť predovšetkým preto, že pravicoví vodcovia SPD štátnomonopolistické opatrenia propagovali a čoraz viac sa identifikovali s politikou monopolistickej buržoázie. Okolo r. 1960 sa NSR stala druhou najväčšou hospodárskou mocnosťou kapitalistického systému vo svete, ale zaostala za inými imperialistickými štátmi v politickom vplyve. Zmeniť túto situáciu — to bol vyhlásený stanovený cieľ imperialistov NSR.

⁹ C. d. s. 75 až 78.

Roku 1961 podnikli generálny útok na hospodárstvo NDR, ktorý mal pripraviť militaristickú intervenciu. Tým, že vláda NDR uzavrela 13. augusta 1961 dovtedy otvorenú hranicu v oblasti Berlína, zlyhali tieto úmysly a súčasne raz navždy stroskotala politika sily voči NDR.¹⁰

3. Hlavné faktory, ktoré v súčasnosti vplývajú na tvorbu rozsiahleho štátnomonopolistického vládnuceho systému v NSR.

Dnes imperializmus disponuje rozvinutým systémom štátnomonopolistického kapitalizmu. Tento systém charakterizujú predovšetkým tieto znaky:

a) Spojenie monopolistickej a štátnej moci, ktoré prv podliehalo periodickým výkyvom, vytvorilo už rozsiahly systém a určuje mechanizmus procesu vykorisťovania.

b) Ekonomická činnosť štátu, ktorá sa prv prejavovala iba čiastočne, v súčasnosti rozsiahlym spôsobom a permanentne ovplyvňuje celé hospodárstvo NSR.

c) Kým prv sa štátnomonopolistické regulačné opatrenia uplatňovali v národnom rámci, dnes čoraz viac pôsobia na medzinárodné hospodárske vzťahy a zväzky.

d) Ak predtým ekonomické opatrenia imperialistického štátu mali prevažne charakter mimoekonomického administratívneho nátlaku, dnes sa činnosť štátu stala podmienkou reprodukcie kapitálu, organicky zabudovaným prvkom hospodárskych procesov, ktorý sa z nich bez katastrofálnych následkov už nedá vyňať.

e) Štátnomonopolistické formy prenikajú dnes všetkými oblasťami spoločenského života. Štátnomonopolistické politické, ekonomické a ideologické prostriedky sa pritom ešte dokonalejšie navzájom spájajú a používajú sa na manipulovanie.¹¹

Formy štátnomonopolistického panstva sú dnes zvyčajné vo všetkých rozvinutých imperialistických krajinách. Osobitosť imperializmu NSR spočíva v tom, že v tomto zákonitom procese rozvinutia štátnomonopolistického kapitalizmu prevzal do určitej miery úlohu priekopníka a síce pokiaľ ide o historický moment, tempo, dosiahnutý stupeň a extrémne reakčné črty. Z tejto úlohy môžeme vyvodiť pre imperializmus NSR tri ďalšie osobitosti:

1. Štátnomonopolistický kapitalizmus NSR sa vytvoril v úzkej spätosti s expanzívnym a revanšistickým úsilím, s bojom o nové rozdelenie sveta, s prípravou a vedením vojen.

2. Štátnomonopolistický kapitalizmus NSR disponuje bohatými skúse-

¹⁰ C. d. s. 79 až 87.

¹¹ C. d. s. 95 až 96.

nosťami pokiaľ ide o najrozličnejšie formy štátnomonopolistického panstva, skúsenosťami získanými pri prekonávaní politických kríz, pri utláčaní robotníckej triedy a iných antiimperialistických síl, a to tak v monarchii ako v meštiansko-parlamentárnej weimarskej republike, fašistickej diktatúre, v období okupácie a v súčasnej meštiansko-parlamentárnej republike.

3. Štátnomonopolistický kapitalizmus NSR buduje na tradíciách, ktoré nemeckému imperializmu umožnili už veľmi skoro a čoraz viac preberať funkciu antisocialistickej bašty a to takmer nepretržite od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. Dnes, keď sa znovuvybudovanému starému nemeckému imperializmu navždy odňala tretina jeho bývalého územia a dôležité oblasti vplyvu vo východnej a južnej Európe, jeho funkcia ako antisocialistického úderného klinu ešte vzrástla. Štátnomonopolistický kapitalizmus NSR tvorí dovnútra i navonok protimodel socializmu v Európe. Na tom stavia svoj nárok na vodcovské postavenie v Európe a svoje partnerstvo s USA.¹²

Pozície imperializmu NSR, jeho politiku, ekonómiu a ideológiu možno správne zhodnotiť len vtedy, keď sa skúmajú historické podmienky jeho vzniku a rozvoja v úzkej súvislosti so súčasným vývojom vo svete a v Európe. Porada komunistických a robotníckych strán roku 1969 v Moskve tento vývoj vedecky analyzovala.

Imperializmus sa ukázal neschopný zmeniť medzinárodný pomer síl vo svoj prospech agresívnymi násilnými akciami a kontrarevolučnými pokusmi. Slabosť a labilitu súčasného imperializmu treba zdôvodňovať nielen vnútornými protirečieniami jeho systému, ale predovšetkým zosilňovaním troch hlavných revolučných síl vo svete, v prvom rade rastúcou silou a vplyvom socializmu. Imperializmu — a osobitne nemeckému imperializmu — najvlastnejšia rastúca agresivita nie je výrazom jeho sily, ale výrazom reagovania na jeho defenzívnu pozíciu, v ktorej sa cíti čoraz viac stiesnený. Nemáme však nijaký dôvod túto nanajvýš nebezpečnú agresivitu imperializmu podceňovať. Skúsenosti učia, že sa to robotníckej triede a iným pracujúcim trpko pomstí. Niet však ani príčiny túto silu a pozíciu imperializmu preceňovať. Nemôže sa vymaniť z pôsobenia objektívnych zákonov vývoja spoločnosti. Socializmus ako nezadržateľne napredujúci svetový systém nemožno už dnes odstrániť. Pre socializmus neplatí už dnes otázka „byť či nebyť“, pred touto otázkou dnes bezvýhradne stojí imperializmus.

Rastúca defenzívna pozícia imperializmu sa veľmi zreteľne prejavuje aj v ekonomickej oblasti. Vzhľadom na kapitalistickú časť sveta podiel USA na priemyselnej výrobe od roku 1880 do roku 1965 síce stúpol z 28 percent na 45 %, vzhľadom na celý svet však nie je dnes vyšší ako roku

¹² C. d. s. 97.

1880, pretože podiel USA na svetovej priemyselnej výrobe po roku 1950 klesol zo 42 % na 28 % v roku 1965.¹³

Osobitne zreteľne sa prejavujú zmeny ekonomického vývoja v Európe. Pozri tabuľku 1.

Tabuľka 1

Rok	Podiely na priemyselnej výrobe Európy (v %)		Podiel Nemecka, resp. NSR na priemyselnej výrobe (v %)	
	socialistické krajiny (RVHP)	kapitalistické krajiny	Európy spolu	kapitalistických krajín Európy
1913	—	100,0	26,2	26,2
1937	32,8	67,2	18,9	28,1
1950	39,1	60,9	11,9	19,5
1960	52,3	47,7	12,7	26,6
1969	59,4	40,6	11,1	27,4

Prameň: Imperialismus der BRD, str. 107

Podľa týchto údajov zodpovedá dnešná pozícia imperialismu NSR v rámci kapitalistických krajín Európy asi pozícii nemeckého imperialismu v roku 1913, vo vzťahu k celej Európe sa zhoršila viac ako o polovicu, a to na 11%.

Vnútri je NSR ako všetky ostatné imperialistické krajiny, vystavená rastúcemu triednemu boju, ktorý sa prejavuje najmä štrajkovým hnutím a protivojnovými demonštráciami.

VII. zjazd Jednotnej socialistickej strany Nemecka zhodnotil situáciu takto:

Súčasnému štátnomonopolistickému kapitalizmu sedí v tyle rastúca sila a príťažlivosť socialistickeho svetového systému a v údoch mu väzia vnútorné protirečenia lúpežného imperialistického systému.¹⁴

Aby sa imperialismus dostal z tejto slepej uličky, dal sa do určitej miery na útek vpred. Usiluje sa vo veľkom štýle rozvíjať vedu a techniku a nasadiť ju ako rozhodujúcu zbraň v ekonomickom, politickom, vojenskom a ideologickom boji proti socializmu, a tým umele predĺžiť svoje panstvo.

Pre zachovanie svojho panstva v nových podmienkach monopolistická

¹³ Pozri KUCZYNSKI, J.: Die zunehmende Ungleichmässigkeit der ökonomischen Entwicklung des Kapitalismus. Probleme des Friedens und des Sozialismus, 1968, č. 10, 11, s. 1312.

¹⁴ VII. zjazd SED, referát, s. 289.

buržoázia v NSR stále ďalej budovala štátnomonopolistický kapitalizmus a rozvinula ho do rozsiahleho systému svojej vlády. V rámci tohto systému zameraného proti socializmu a pokroku spoločnosti prevažne používa pravicovú sociálnu demokraciu ako teraz najvhodnejší prostriedok na manipulovanie más vlastného ľudu a na presadzovanie svojich starých agresívnych a revanšistických cieľov voči socialistickým štátom.

V poslednom čase niektoré imperialistické vlády alebo jednotlivé monopolistické skupiny alebo ich jednotliví zástupcovia prejavili v určitých otázkach medzinárodnej politiky väčšiu ochotu rokovať ako prv, napríklad o otázkach európskej bezpečnosti alebo o hospodárskej spolupráci so socialistickými krajinami. Z iniciatívy Sovietskeho zväzu a Poľskej ľudovej republiky podpísal kancelár NSR zmluvy, v ktorých vláda NSR po prvýkrát v zmysle medzinárodného práva uznala status quo v Európe a prehlásila, že sa vzdáva revanšistických územných nárokov voči socialistickým štátom. Na základe štvorstrannej dohody Sovietskeho zväzu s USA, Veľkou Britániou a Francúzskom zo dňa 3. 9. 1971 o usporiadaní západoberlínskej otázky došlo k uzavretiu dohody o tranzite medzi vládami NDR a NSR a o možnosti návštev západoberlínskych obyvateľov v NDR medzi vládou NDR a senátom samostatnej jednotky západný Berlín.

Povrchní pozorovatelia z toho predčasne vyvodzujú, že imperializmus NSR sa stal teraz mierumilovnejší, začína sa meniť.

Dôkladná analýza príčin svedčí o opaku; nejde o iniciatívu imperializmu NSR zameranú na vlastnú mierovú premenu. Imperializmus NSR je skôr v dôsledku tlaku vnútorných a vonkajších faktorov vplyvu, ktoré mnohorakým spôsobom pôsobia na jeho rozvoj, nútený pri svojom konaní brať do úvahy skutočnosti vyplývajúce z medzinárodného pomeru síl, ktorý sa mení v prospech socializmu. Tak ako imperializmus vôbec, aj imperializmus NSR je nútený prispôbovať sa novým podmienkam. Správne to zhodnotila už moskovská porada komunistických a robotníckych strán roku 1969 a súdruh Brežnev to znova vyzdvihol na XXIV. zjazde KSSZ. Povedal: „Tým sa vysvetľuje úsilie buržoázie používať zamaskované formy vykorisťovania a útlaku pracujúcich a jej ochota súhlasiť v niektorých prípadoch s čiastkovými reformami...“¹⁵

Prispôbovanie sa novej situácii znamená súčasne pokus imperializmu NSR pomocou rozsiahleho systému štátnomonopolistického kapitalizmu nielen pokračovať v boji proti socializmu, ale viesť ho účinnejšie ako doteraz. Po zlyhaní politiky zjavného násillia usiluje sa imperializmus NSR realizovať svoje agresívne ciele politikou presakovania do socialistických krajín predovšetkým prostredníctvom hospodárstva a ideológie. Štátnomonopolistické nasadenie ekonomických, politických a ideologických prostriedkov je pevnou súčasťou politiky „erózie“ socialistických

¹⁵ XXIV. zjazd KSSZ, správa Ústrednému výboru, 1971, s. 21.

krajín pod heslami „premena prostredníctvom zblíženia“ a „premena prostredníctvom obchodu“.

V súčasnom vývoji imperializmu NSR sa prejavujú veľmi odlišné tendencie. Na jednej strane ho rastúca sila socializmu núti uznať realitu. Na druhej strane zintenzívňuje svoje úsilie novými cestami, prostriedkami a metódami realizovať svoj strategický cieľ — získať hegemoniu v celej Európe. Robí tak predovšetkým rozširovaním západoeurópskej integrácie a partnerstva s USA vo sfére kapitalizmu a odkladaním uznania NDR, koncepciou „vnútronemeckých vzťahov“ a „jednotou nemeckého národa“, ďalej ochotou rokovať a diferencovanými taktikami voči členským štátom RVHP vo sfére socializmu. Na jednej strane naráža imperializmus NSR svojim veľkým ekonomickým potenciálom na životne dôležitý problém trhu, pretože oblasť jeho panstva a vplyvu je silne obmedzovaná socializmom a národnooslobodzovacím hnutím. Tento problém trhu nebude už môcť v dlhšej perspektíve riešiť bez hospodárskych vzťahov k socialistickým štátom. Na druhej strane sa usiluje čoraz viac využívať tieto vzťahy na podmínovanie a rozštiepenie spoločenstva socialistických štátov. Pre realizáciu svojich agresívnych cieľov je však imperializmus NSR nútený prechádzať vo vlastnej krajine k flexibilnejším metódam panstva nad robotníckou triedou a nad väčšinou ostatného obyvateľstva, a to k ústupkom, kompromisom a reformám. Pritom je oportunistom stelesnený v sociálnej demokracii reprezentovanej pravicovými vodcami SPD, v súčasnosti najvhodnejším a najpovoľnejším spojencom. Pravicové vedenie SPD prešlo totiž neobmedzene na pozície štátnomonopolistického systému vlády monopolov NSR tým, že sa napríklad postavilo za „nekompromisnú obranu“ imperialistického štátu a boj proti komunizmu a socialistickým krajinám vyhlásilo za rozhodujúcu úlohu sociálnej demokracie. Politika reforiem, ktorú sociálna demokracia oddávna zastávala, sa v nových existenčných podmienkach po zlyhaní otvorenej politiky násilia uskutočňovanej CDU/CSU stala pre imperializmus NSR jedinou možnou vládnu politiku. Táto politika reforiem „zhora“ nie je však už dnes výlučným monopolom sociálnej demokracie. Buržoázní ideológovia predpovedajú pre budúce desaťročie všeobecne takzvaný kapitalizmus reforiem.

V NSR prebiehajú, pravda, aj diferenciačné procesy, a to tak vnútri CDU/CSU — v strane monopolistického kapitálu, ako aj vnútri SPD, ktorej politika nezodpovedá záujmom väčšiny vyše osemstotisícového členstva. Diferencie sú aj medzi CDU/CSU a pravicovým vedením SPD, ale netýkajú sa zásadných rozdielov v názoroch na štruktúru spoločnosti a na politiku štátnomonopolistického systému vlády, ale len rozdielných ciest k dosiahnutiu spoločného cieľa. Pravicoví vodcovia SPD sú dnes úplne integrovaní do rozsiahleho systému štátnomonopolistického kapitalizmu v NSR a usilujú sa rozšíriť túto integráciu na všetko obyvateľstvo. Aj v tom sa prejavuje osobitosť vývoja imperializmu v NSR.

Vytvorenie rozsiahleho systému štátnomonopolistického kapitalizmu, ktorý budú monopoly a štát v budúcnosti ešte ďalej rozvíjať, je teda dnes v NSR — okrem historických rozvojových faktorov nemeckého a neskôr západonemeckého imperializmu — reakciou na napredovanie socializmu, na defenzívnu pozíciu imperializmu vo svete a v Európe a na vnútorné staré i nové protirečenia kapitalizmu. Nič nemení na podstate imperializmu.

Z toho logicky vyplýva, ako to konštatoval VIII. zjazd SED, že medzi NDR a NSR nemôžu v nijakých oblastiach jestvovať „vnútronemecké vzťahy“. V NDR sa stále úspešnejšie rozvíja socializmus, náš triedny zväzok so Sovietskym zväzom a inými socialistickými bratskými štátmi je čoraz pevnejší. Dobyťím politickej moci sa u nás robotnícka trieda pozdvihla na triedu národnú a začala sa konštituovať ako národ a jej vedúca úloha stále vzrastá pod marxisticko-leninským vedením Jednotnej socialistickej strany Nemecka. V NDR sa vyvíja socialistický národ. V NSR jestvuje imperializmus, monopolistická buržoázia uplatňuje prostredníctvom rozsiahleho štátnomonopolistického panstva svoju moc nad väčšinou ľudu, ďalej existuje meštiacky národ ukovaný zhora „krvou a železom“. NDR je socialistický nemecký národný štát. NSR je imperialistický nemecký buržoázny štát. Medzi oboma nemeckými štátmi nie sú nijaké „vnútronemecké“ vzťahy ani nijaké zblížovanie, ale naopak, čoraz viac sa prehlbujúce rozhranie. Vzťahy medzi nimi môžu byť len vzťahmi v zmysle medzinárodného práva rovnoprávných štátov na základe princípov mierovej koexistencie štátov s rozdielnym spoločenským zriadením.

4. Reprodukčný proces v štátnomonopolistickom kapitalizme

NSR a krízový cyklus

Úplným rozvinutím štátnomonopolistického kapitalizmu sa hospodárska aktivita štátu v NSR stala jedným z hlavných znakov vývoja imperializmu. Z funkcií štátu v reprodukčnom procese sa môžu vyvodiť tieto závery:

a) V dôsledku vývoja základného protirečenia kapitalistického spôsobu výroby sa ekonomická činnosť štátu stala objektívne nevyhnutnou podmienkou kapitalistického reprodukčného procesu.

b) Ekonomickou činnosťou štátu sa pôsobenie ekonomických zákonov nedá odstrániť, ale iba modifikovať, brzdiť alebo urýchliť.

c) Ekonomická činnosť štátu ukazuje popri neschopnosti aj postrádateľnosť buržoázie pri riadení výrobných síl.

d) Premena výrobných síl na vlastníctvo kapitalistického štátu neruší ich vlastnosť ako kapitálu.

e) Štátne vlastníctvo výrobných síl nemôže v kapitalizme vyriešiť základné protirečenia.¹⁶

V porovnaní so skoršími obdobiami možno v dnešnej ekonomickej aktivite kapitalistického štátu rozoznať tieto rozdiely:

a) Neobmedzuje sa už na tú či inú stránku alebo bázu zhodnocovacieho procesu kapitálu, ale rozprestiera sa na reprodukčný proces so všetkými jeho časťami.

b) Nevyskytuje sa už len z prípadu na prípad, ale permanentne sa zameriava na zabezpečenie existencie kapitalistického systému vykorisťovania vôbec a na boj proti socializmu.¹⁷

Komplexné a permanentné zásahy štátu do hospodárstva nič nemenia na podstate imperializmu. Tvoria iba formy, ku ktorým je imperializmus zákonite nútený prejsť, aby zaručil existenciu podstaty imperializmu, zabezpečil reprodukciu kapitalistických výrobných vzťahov v nových podmienkach.

Vo výrobe zabezpečuje dnes štát NSR predovšetkým potrebnú rýchlu a rozsiahlu investičnú činnosť monopolov, z ktorých ani jeden už nie je schopný sám si zaobstaráť na tento cieľ potrebné obrovské akumulčné prostriedky. V ročnom priemere dosahoval podiel štátom financovaných investícií v Nemecku v rokoch 1926 až 1929 len 14,1 %, v NSR v rokoch 1949 až 1966 už 35,4 %. Ešte rýchlejšie stúpala podiel takzvaných prostriedkov samofinancovania, a síce v uvedených obdobiach vzrástol z 11,1 na 41,9 %, kým financovanie prostredníctvom kapitálového trhu kleslo zo 61,5 na 21,5 %.¹⁸

Štát NSR vydal ďalej zákony dovoľujúce také odpisové sadzby, ktoré vysoko prekračujú skutočné fyzické a morálne opotrebenie. Spôsob degressívnych odpisov umožňuje v priebehu 2 až 3 rokov odpísať až 75 % vynaložených investičných súm a zakalkulovať ich ako náklady.

Štát NSR priamymi investíciami, daňovými výhodami a tým, že dáva k dispozícii zariadenia pre vzdelávanie a výskum preberá značnú časť financovania a organizovania výskumu a vývoja, najmä pre monopoly a odvetvia dôležité z hľadiska štrukturálnej politiky. Výdavky na vedu v NSR hradil napríklad v roku 1968 do 60 % (8,11 miliárd DM) štát a len niečo vyše 40 % (5,80 miliárd DM) samo hospodárstvo.¹⁹

Štát NSR hradí monopolom do značnej miery aj náklady na infraštruktúru, ktoré sú pre ne životné dôležité.

V rozdeľovaní sú štátne regulačné opatrenia zamerané tak, že už primárne rozdeľovanie, o ktorom sa rozhoduje v procese výroby, čoraz

¹⁶ Pozri Imperialismus der BRD, s. 245.

¹⁷ C. d. s. 253.

¹⁸ C. d. s. 257.

¹⁹ Pozri Bundesbericht Forschung III. Deutscher Bundestag, 5. volebné obdobie, tlačivo V/4335, s. 226.

viac sa uskutočňuje v prospech monopolov. Tento štátny vplyv na zvyšovanie stupňa vykorisťovania robotníkov a zamestnancov sa oficiálne nazýva „dôchodková politika“ a uskutočňuje sa pod heslom „koncertovaná akcia“. Na spoločných poradách zástupcov podnikateľských zväzov, štátu a odborov sa usilujú viazať odbory na „mzdové smernice“ a „orientačné dáta“, v ktorých miera prírastku miezd zodpovedá záujmom monopolov. Smernice pre zisk štát a monopoly odmietajú.²⁰

Priemyselné akciové spoločnosti NSR dosiahli prostredníctvom tejto štátnomonopolistickej politiky v roku 1968 ročnú mieru nadhodnoty 884,10 % a v roku 1969 928,94 %.²¹

Po druhýkrát imperialistický štát pôsobí pri sekundárnom rozdeľovaní národného dôchodku, z ktorého od roku 1950 ročne asi 50 % koncentruje vo svojich rukách. Túto koncentráciu umožnilo iba rýchle zvyšovanie dane zo mzdy a z platov. Celková suma dane zo mzdy sa roku 1968 zvýšila o 13 %, roku 1969 o 23 % a roku 1970 o 33 %. Každý prírastok na mzde alebo plate podlieha vysokej daňovej progresii. Dane z kapitálu však stúpajú proporcionálne. Nepriame dane v NSR, ktoré tvoria asi 54 % celkových daní, objavujú sa v cene a podstatne prispievajú k tomu, že asi dve tretiny všetkých daní vyrúbených v NSR znášajú pracujúci. K tomu pristupuje štátom chránené predražovanie zo strany monopolov, ktoré dopĺňa inflačné znovurozdelenie národného dôchodku v prospech monopolov.²²

V *obehu* narážajú monopoly na protirečenie medzi ich rozsiahlou výrobou a obmedzenou absorpčnou schopnosťou trhu. Podnikajú všetko možné, aby si vytvorili relatívne stabilné trhy, ktoré majú schopnosť sa rozširovať, vyradili podľa možnosti všetkých konkurentov a vyvolávali potreby i zdanlivé potreby.

V dnešných podmienkach sa otváranie, riadenie a zabezpečovanie vnútorných a vonkajších trhov *pomocou štátu* stalo existenčnou otázkou monopolov NSR. Štátne investície, subvencie, úvery a zákony slúžia riadeniu a rozširovaniu trhu výrobných prostriedkov. Štátne opatrenia na podporu exportu, zmluvná a menová politika podporuje zahraničnú hospodársku expanziu monopolov. Prostredníctvom vykorisťovania vlastného ľudu a drancovania iných národov pomocou EHS, neokolonializmu a mnohých iných foriem mohli monopoly NSR v rokoch 1960—1970 exportovať tovary a služby za vyše 100 mld DM viac ako sa importovalo.

Pre monopoly NSR hrá štát veľkú úlohu ako priamy nákupca tovarov a služieb. Vývin štátnej spotreby v NSR ukazuje tabuľka 2.

²⁰ Pozri Imperialismus der BRD, s 261 až 262.

²¹ Pozri WARNKE—TAMMER: Kapitalvorschüsse und Profitraten der Aktiengesellschaften der BRD — Industrie. DWI — Berichte 1971, č. 12, s. 17.

²² Pozri Imperialismus der BRD, s. 262—264.

Tabuľka 2

Rok	Mld DM	Index štátnej spotreby	Index súkromnej spotreby	Index brutto základných investícií
1960	41,1	100	100	100
1970	106,4	259	215	248

Prameň: Wirtschaft und Statistik 1970, zošit 2, str. 77;
Wirtschaft und Statistik 1971, zošit 2, str. 76 a ďalšie.

Tento trh je pre monopoly relatívne stabilný a zabezpečuje im vysoké zisky, osobitne v zbrojnom sektore. Výdavky na zbrojenie v NSR, ktoré sa oficiálne uvádzajú v spolkovom rozpočte, sa z 10,8 miliárd DM roku 1959 zvýšili okrúhle na 24 miliárd DM roku 1969 a predpokladá sa, že do roku 1975 budú ročne tvoriť 30 mld DM.

Štátnou spotrebou a osobitne zbrojením sa celý reprodukčný proces deformuje a jeho vývoj brzdí. Ťažkosti nevznikajú v prvom rade monopolom, ale štátu, ktorý sa ich snaží zmierniť preberaním štátnych dlžôb a inými finančnými manipuláciami. Práve v tom však spočíva zdroj inflácie, finančných a menových kríz.²³

Spotreba sa v kapitalizme neurčuje potrebami, ale „spotrebnou silou na základe antagonistických vzťahov rozdeľovania.“²⁴

Všetky predchádzajúce fázy kapitalistického reprodukčného procesu určujú spotrebu ako poslednú fázu. Štátnomonopolistické vykorisťovanie vo výrobe, rozdeľovaní a obehú obmedzuje kúpnu silu más a tým aj objem spotreby. Pomocou štátu vytvárajú preto monopoly v rastúcej miere umelé potreby a ovplyvňujú štruktúru individuálnej spotreby.

Skúmanie štátnomonopolisticky regulovaného kapitalistického reprodukčného procesu v NSR potvrdzuje platnosť poznatku, ktorý vysvetlil Marx, že v priebehu kapitalistickej reprodukcie sa fyzicky a hodnotovo obnovujú a rozširujú nielen prvky výroby, ale predovšetkým aj kapitalistické *výrobné vzťahy*.

Rastúca štátna hospodárska činnosť v NSR bezpochyby prispela k zrýchleniu hospodárskeho rastu v NSR. Na druhej strane sa ukázalo, že ani rozsiahle štátne monopolizovanie nie je schopné odstrániť hospodárske krízy a pozbaviť platnosti ekonomické zákony kapitalizmu. Svedčí o tom vývoj rastu priemyselnej produkcie (v percentách k príslušnému predchádzajúcemu roku); tabuľka 3.

K podobnému pohybu dochádza vo vývoji národného dôchodku, investícií, zahraničného obchodu atď. Hospodárska kríza rokov 1966—1967

²³ C. d. s. 264—269.

²⁴ MARX, K.: Kapitál III., zv. 25, s. 254.

T a b u l k a 3

Krajina	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
USA	2,6	0,8	7,7	4,6	7,0	8,2	9	1	5	5	-2
NSR	11,0	5,7	4,9	3,9	9,2	5,8	2	-2	12	13	7
Japon- sko	25,5	21,5	8,0	10,1	16,9	4,2	11	19	17	17	14

Prameň: Der Imperialismus der BRD, str. 293 podľa prameňov, ktoré sú tam uvedené.

v NSR znamenala nómum, pretože priemyselná výroba klesla o 2 % pod úroveň predchádzajúceho roku a bol takmer milión nezamestnaných a pol milióna robotníkov so skrátenou pracovnou dobou. Bola by sa prejavila ešte katastrofálnejšie, keby nebolo nerovnomerného ekonomického a politického vývoja kapitalizmu a kapitalistických krajín. Krízu v NSR bolo možné zoslabiť silným rozmachom exportu pri využívaní fázy konjunktúry v niektorých iných imperialistických krajinách, ako sú Japonsko a Taliansko. Súčasne v tejto hospodárskej kríze úplne stroskotala politika CDU/CSU s kancelárom Erhardom. K tomu sa pripojila ešte štruktúrálna kríza a kríza štátneho rozpočtu.

Štátnomonopolistický kapitalizmus *nemohol NSR ochrániť pred krízami*. Hospodárska činnosť štátu *mohla zmeniť iba formy pohybu a javové formy ekonomických zákonov a protirečení kapitalizmu*.²⁵

Štát sa rastúcou štátnou spotrebou a investičnou pomocou monopolom stará o to, aby sa veľká časť výroby odňala kúpnej sile más a tým aj trhovým výkyvom, aby tak monopoly mohli pokračovať v investíciách na vysokej úrovni aj vo fázach krízy a depresie. Vývoj v NSR prebieha teraz ako prv, cyklicky, ale pôsobením zásahov štátu sú tieto výkyvy menšie, krízový cyklus sa deformuje, zoslabuje a sploštuje.

Pokiaľ ide o funkciu krízy môžeme v štátnomonopolistickom kapitalizme NSR pozorovať tieto procesy:

1. Ťažisko krízy sa až do určitého stupňa presúva z výroby do iných oblastí hospodárenia, najmä do finančného a menového systému. Ako následky sa prejavujú: rast cien, finančné a menové krízy.

2. Štátnomonopolistické opatrenia vyvolávajú dočasný presun kríz a vyostrenie protirečení. Ak sa prv explózia protirečení sústredila v cykle na fázu *krízy*, dnes sa rozdeľuje na všetky fázy. (Nevynímajúc fázu konjunktúry, lebo krízové zhodnotenie DM sa v NSR uskutočnilo počas konjunktúry). Príčina tkvie v tom, že sa menové krízy, agrárne krízy, nevyfaženost výrobných kapacít atď. stali chronické.

3. Cyklické krízy a ekonomický cyklus sú najmä v dôsledku vedecko-technickej revolúcie späť so štruktúrálnymi krízami. V NSR sa to pre-

²⁵ Pozri Imperialismus der BRD.

javuje predovšetkým v ťažbe čierneho uhlia, v železiarskom a oceliarskom priemysle, v textilnom priemysle, v jednotlivých odvetviach strojárstva a v poľnohospodárstve. Vysoká koncentrácia kapitálu a štátnomonopolistické opatrenia prekážajú čo do rozsahu a tempa voľnému prelievaniu kapitálu a rozširujú štrukturálne krízy.

4. Úzke prepletanie monopolov a štátu vedie ku kvalitatívne vyššiemu prepletaniu ekonomických a politických kríz. Pretože pre rastúce vnútorné protirečenia imperializmu a triednu rozpornosť medzi socializmom a imperializmom dostáva ekonómia vo svetovom meradle čoraz viac politický ráz, vedú dnes hospodárske krízy skôr ako kedykoľvek predtým k politickým krízam. Pretože na druhej strane imperialistický štát stále hlbšie a širšie zasahuje do reprodukčného procesu, politické krízy imperialistických štátov dnes silnejšie ako prv vplývajú na priebeh hospodárskych kríz a ekonomického cyklu.

M. VILENSKI J

Smery vedeckotechnického pokroku a ich efektívnosť

Nevyhnutná podmienka urýchlenia vedeckotechnického pokroku je ekonomické hodnotenie jeho jednotlivých smerov, ktorá môže byť reálnym prostriedkom vypracovania stratégie a taktiky technického rozvoja krajiny a výberu variantov novej techniky pre ich prevzatie do výroby a postupné použitie v národnom hospodárstve. Pre takéto hodnotenie je nevyhnutná nielen metodika vlastných ekonomických výpočtov, ale i presná klasifikácia smerov vedeckotechnického pokroku. Metodologický základ uvedenej klasifikácie je obsiahnutý v samotnej podstate a obsahu vedeckotechnického pokroku a vedeckotechnickej revolúcie, na základe ktorej sa rozvíja.

O obsahu a podstate vedeckotechnickej revolúcie i vedeckotechnického pokroku sa už po dlhý čas vedú spory, ktoré dosiaľ ešte nemajú uspokojivé výsledky.

Početné hľadiská o podstate a obsahu vedeckotechnickej revolúcie i vedeckotechnického pokroku majú v zásade dva nedostatky. Nerobí sa v nich rozdiel medzi vedeckotechnickou revolúciou a vedeckotechnickým pokrokom. Oba tieto procesy sú navzájom podmienené. Druhým, podstatnejším nedostatkom uvedených stanovísk je ich jednostrannosť. Všetky považujú za základ určovania podstaty vedeckotechnickej revolúcie zmeny ktoréhokoľvek funkčného prvku výrobného procesu alebo výrobných síl. Tak podľa názoru niektorých vedcov vedeckotechnická revolúcia súvisí s využívaním atómovej energie. Iní ju spájajú s používaním automatickej techniky riadenia výroby. Ďalší vedci sú zase toho názoru, že hlavné je využívanie syntetických materiálov. Panuje tiež názor, že vedeckotechnická revolúcia je charakterizovaná zložitou automatizáciou výroby atď. Pritom sa neberie do úvahy, že materiálna výroba v ktorejkoľvek oblasti a v národnom hospodárstve vcelku nie je mechanický súhrn izolovaných funkčných prvkov, ale tvorí jediný systém, v ktorom sú tieto prvky pevne navzájom späté a podmienené a to nielen technicky, ale i ekonomicky. Úplne vylúčený je taký stav, pri ktorom základné zmeny iba v jednom funkčnom prvku výroby, napr. v technike riadenia, by poskytovali ekonomický efekt. Za revolučné možno považovať iba zmeny, ktoré zachycujú všetky tieto prvky, pretože výrobný proces v ktoromkoľvek odvetví predstavuje systém funkčných prvkov, navzájom podmienených a spätých.

Z tohto aspektu je výstižné určenie obsahu a podstaty vedeckotechnickej revolúcie v tézach ÚV KSSZ k 100. výročiu narodenia Vladimíra Iljiča Lenina, kde sa zdôrazňuje, že vedeckotechnická revolúcia vnáša kvalitatívne zmeny do technológie výroby, energetiky, zariadení a pracovných predmetov, do organizácie riadenia, charakteru pracovnej činnosti ľudí, t. j. do všetkých funkčných prvkov výrobného procesu v ich súhrne a komplexnosti. Revolučnosť týchto premien je v základnej zmene technicko-ekonomických parametrov funkčných prvkov výrobného procesu, ako výsledku zjednotenia vedy a výroby. To je rozhodujúca črta vedeckotechnickej revolúcie.

Avšak vedeckotechnická revolúcia sa pri rozboře jej podstaty nedostatočne vymedzuje poukazovaním na to, že vnáša základné, principiálne zmeny do všetkých stránok výroby. To je čisto technický aspekt. Vedeckotechnickú revolúciu však charakterizujú aj dôležité sociálno-ekonomické dôsledky, čo sa tiež zdôrazňuje pri určovaní jej podstaty v tézach. Vnáša radikálne zmeny do charakteru pracovnej činnosti ľudí, t. j. vedeckotechnická revolúcia podstatným a principiálnym spôsobom mení technické základy výroby, ale súčasne mení i úlohu človeka v tejto výrobe.

Sociálne zmeny v charaktere práce, ktoré vznikajú v dôsledku vedeckotechnickej revolúcie sa môžu úplne realizovať iba za socializmu, kde sama výroba a jej výsledky patria spoločnosti. Analýza podstaty vedeckotechnickej revolúcie ukazuje, že nie je totožná s vedeckotechnickým pokrokom. Medzi týmito dvoma procesmi je podstatný rozdiel, ktorý možno odhaliť iba pri analýze určenia podstaty vedeckotechnickej revolúcie, ako sme už uviedli.

Základné kvalitatívne zmeny v celom komplexe funkčných prvkov výrobného procesu, ktoré revolucionizujú technické základy materiálnej výroby, hoci vyžadujú pomerne značné časové obdobie, sú jednorazovým procesom. Príprava, výroba, používanie a masové rozširovanie principiálne novej techniky, ktorá realizuje vedecké objavy a vnáša základné zmeny do technickej bázy výroby, prebiehajú vždy počas dlhšieho obdobia. Okrem toho určité obdobie je potrebné i na to, aby sa v plnej miere zistili ekonomické výhody, ktoré sa potenciálne zakladajú v tejto technike, s cieľom uhradiť spoločenské náklady na jej vytvorenie (vrátane prostriedkov na vedecké objavy), zvýšiť akumuláciu využívaním tejto techniky na rozšírenie výroby, zvýšiť blahobyť ľudu a uskutočniť zmeny v technickej základni výroby. Napokon nahromadenie poznatkov pre uskutočňovanie stále novších kvalitatívnych zmien v technike výroby taktiež vyžaduje určité časové obdobie.

Preto súčasná vedeckotechnická revolúcia, tak ako priemyslová revolúcia XVIII. storočia, má charakter kvalitatívneho skoku. Jeho trvanie sa určuje rýchlosťou rozšírenia kvalitatívnych technických zmien do hĺbky i šírky materiálnej výroby. Kvalitatívne zmeny funkčných prvkov

výrobného procesu, ktoré predstavujú podstatu vedeckotechnickej revolúcie, nezahrňujú všetky prvky súčasne, ale iba do takej miery, v akej prebieha dozrievanie vedeckých ideí a príprava na ich inžiniersko-technické rozpracovanie. Pritom technické premeny jedného prvku nevyhnutne vyvolávajú príslušné premeny s ním spätých prvkov. Ďalej, zahŕňanie sfér a odvetví materiálnej výroby do vedeckotechnických premien tiež neprebíha súčasne, ale podľa dozrievania podmienok pre tie či oné sféry odvetvia, v závislosti od ich zvláštností.

Takýto charakter vedeckotechnickej revolúcie už vopred predpokladá na určité obdobie koexistenciu čo do technickej novosti rozličných druhov techniky v spoločenskej výrobe; ide o také druhy, ktoré vznikli na nových vedeckotechnických princípoch, dosiahli sa v priebehu vedeckotechnickej revolúcie a zakladajú sa na starých princípoch, ktoré ešte nevyčerпали svoje možnosti pre rozvoj výroby.

V období medzi vedeckotechnickými premenami, ktoré charakterizujú vedeckotechnickú revolúciu, technický základ materiálnej výroby sa rozvíja akoby evolučne. Táto evolučnosť však vôbec neznamená nahromadenie kvantitatívnych zmien a zastavenie akéhokoľvek technického rozvoja funkčných prvkov výrobného procesu. Rozvoj technickej bázy výroby prebieha aj v tom prípade, ale uskutočňuje sa prostredníctvom vnášania zmien do výroby, jej zlepšovania, zdokonaľovania, čo nepresahuje hranice tých základných kvalitatívnych zmien, ktoré do nich vniesla vedeckotechnická revolúcia. V tom je podstata vedeckotechnického pokroku a jeho rozdielnosť v porovnaní s vedeckotechnickou revolúciou.

Vedeckotechnický pokrok je teda neustály a trvalý proces, ktorý sa rozvíja na pozadí vedeckotechnickej revolúcie a v rámci vedeckých princípov, ktoré tvoria jej základ. V priebehu vedeckotechnického pokroku nielenže sa nenarúša spätosť výroby s vedou, ktorá vzniká v období vedeckotechnickej revolúcie, ale naopak, upevňuje a stabilizuje sa. Zdokonaľovanie a zlepšovanie techniky v priebehu vedeckotechnického pokroku materializuje výdobytky vedy, ktoré dosiahla v dôsledku ďalšieho prehĺbeného rozvoja vedeckých princípov, obsiahnutých v základoch vedeckotechnickej revolúcie.

Spomínané fakty potvrdzuje celá história rozvoja techniky. Stačí spomenúť rozvoj techniky, ktorá využíva vlastnosti pary (od primitívneho parného stroja až po súčasné gigantické parné turbíny), vedou objavené nové vlastnosti elektriny, nové spôsoby mechanického obrábania materiálov (kovov, dreva, vláken) atď. Vedeckotechnický pokrok tak vnáša značné zmeny do technológie a techniky, založené na prv objavených princípoch, ktoré sa stali už tradičné, ale dosiaľ ešte nie sú technicky ani ekonomicky vyčerpané. Nemenej príkladov možno uviesť aj z oblasti súčasnej vedeckotechnickej revolúcie. Napríklad vo sfére riadenia výroby vedeckotechnická revolúcia sa prejavila v zámene ručných metód kybernetickými na báze elektrónkovej výpočtovej techniky (EVM). Od

toho momentu, keď sa začali používať kybernetické metódy riadenia, EVM sa systematicky zdokonaľuje. To isté sa deje v atómovej elektroenergetike, kde sa zdokonaľujú atómové reaktory; reaktory založené na tepelných neutrónoch sú vytlačené reaktormi—rozmnožovateľmi, založenými na rýchlych neutrónoch atď. Analogické procesy systematického technického zdokonaľovania prebiehajú v oblasti reaktívnej a kozmickej techniky, v oblasti výroby polymérových materiálov.

Vedeckotechnický pokrok sa týka všetkých stupňov techniky, ktorá sa zúčastňuje výroby, t. j. principiálne novej i doteraz pôsobiacej. Preto je vedeckotechnický pokrok každodenným procesom. Je mnohostranný, mnohotvárný, zahrňuje všetky prvky výrobného procesu vo všetkých odvetviach národného hospodárstva, pričom prináša pomerne nevelké zmeny neprincipiálneho charakteru, ktoré však zlepšujú jeho technické a ekonomické parametre, ako aj zmeny do princípov jeho fungovania.

Je nesporné, že každý konkrétny prejav alebo opatrenie vedeckotechnického pokroku predtým ako sa uplatní, musí sa dvojnásobne ohodnotiť: z hľadiska technickej novosti a ekonomickosti. Samozrejme, to sa musí stať každodennou praxou vedecko-výskumných ústavov a projektovokonstruktívnych organizácií.

Hodnotenie (zvlášť ekonomické) jednotlivých opatrení pre ciele plánovania vedeckotechnického pokroku a tým skôr jeho prognózovania na dlhé obdobia na úrovni národného hospodárstva, ba na úrovni odvetví je v dôsledku ich nekonečného množstva prakticky nemožné. Preto množstvo prejavov alebo opatrení vedeckotechnického pokroku treba nevyhnutne klasifikovať podľa skupín a podskupín, pritom ich deliť na smery a tak uskutočňovať ich hodnotenie.

Takéto delenie, ktoré zahrňuje mechanizáciu, automatizáciu, chemizáciu, elektrifikáciu, prakticky existuje. Avšak pre uvedené ciele sa nedá použiť, pretože neodráža vnútornú štruktúru výrobného procesu. V skutočnosti chemizácia sa môže týkať technológie výroby (použitie chemických metód obrábania materiálov) aj pracovných predmetov (použitie materiálov získaných chemickou cestou, najmä metódou organickej syntézy). Elektrifikácia môže zahrňovať tak silové procesy výroby, t. j. charakterizovať ich mechanizáciu a automatizáciu, ako aj technologické procesy výroby, v ktorých elektrina bezprostredne spracúva materiál.

Cieľom plánovania a prognózovania nezodpovedá ani hodnotenie opatrení alebo prejavov vedeckotechnického pokroku vyčlenených podľa odvetvových znakov, pretože zvláštnosťou súčasnej vedeckotechnickej revolúcie a vedeckotechnického pokroku je, že sa vytvárajú nové druhy techniky, ktoré majú medziodvetvový charakter. Tie isté zariadenia sa môžu využívať v rozličných odvetviach. Je to charakteristické predovšetkým pre technické pracovné prostriedky, ktoré sa zakladajú na nových princípoch, získaných v priebehu vedeckotechnickej revolúcie. To isté sa vzťahuje na pracovné predmety — materiály vytvorené umelým spôso-

bom. V závislosti od výrobkov, ktoré sa z nich vyrábajú, môžu sa v rôznych výrobách používať rovnaké technologické metódy. Ešte výraznejší medziodvetvový charakter má energetická technika, ktorá vyrába energiu a privádza ju k pracovným strojom a aparátom, ako i technika a technické spôsoby riadenia výroby vcelku a riadenia jednotlivých technologických procesov na základe kybernetiky.

Preto sa najvhodnejšie ekonomické hodnotenie vedeckotechnického pokroku môže zakladať na úplnej medziodvetvovej klasifikácii jeho smerov, ktorá odráža štruktúru výrobného procesu. Táto klasifikácia v priereze jednotlivých funkčných prvkov výrobného procesu je jednotná pre všetky výroby a odvetvia a menovite pre vedeckotechnický pokrok v oblasti pracovných prostriedkov, pracovných predmetov, energetiky výroby, technológie, organizácie a riadenia výroby. Mnohé smery vedeckotechnického pokroku sú globálne; nové druhy techniky, ktoré každý z nich zahrňuje, podliehajú klasifikácii kvôli vydeleniu podskupín, aby sa detailizovalo hodnotenie ich ekonomickej efektívnosti. Tak pracovné prostriedky sa môžu klasifikovať podľa charakteru obrábaného materiálu (kovoobrábacie, drevoobrábacie zariadenia), podľa charakteru technologického procesu, ktorý je nimi vybavený (mechanické, termické, elektrické, ultrazvukové zariadenia pre obrábanie toho alebo iného materiálu), podľa charakteru riadenia pracovného procesu (automaty, poloautomaty, ručné riadenie) atď. Pracovné predmety môžu byť klasifikované podľa pôvodu — prírodné (minerálne, organické, kovové), umelo vytvorené; podľa ich úlohy vo výrobnom procese majú funkciu surovín, pomocných materiálov, paliva a elektrickej energie. Energetické zariadenia výroby môžu sa klasifikovať podľa druhov prvotných energetických zdrojov, ktoré využívajú podľa druhov energie, ktorú vyrábajú; podľa spôsobov pretvárania energie; podľa charakteru motorov, ktoré privádzajú energiu k pracovným strojom atď. Technologické procesy sa môžu klasifikovať podľa spôsobu tvorby tvaru, ktorému sa podriada pracovný predmet — mechanické opracúvanie, tepelné, chemické, elektrochemické, elektrofyziálne, zvukové. Konečne, riadenie výroby vcelku i riadenie jednotlivých technologických procesov možno klasifikovať podľa charakteru zariadení a metód riadenia (ručné, mechanické, automatické) a podľa charakteru riadených procesov (nepretržité, bez voľného vstupu človeka do pracovného procesu, diskkrétne s voľným vstupom človeka do pracovného procesu).

Početné znaky klasifikácie a klasifikačné skupiny nevyčerpávajú však celý obsah komplexu základných smerov vedeckotechnického pokroku. Sú iba základom, ktorý naznačuje cestu, po ktorej by malo prebiehať prehĺbovanie klasifikácie v snahe čoraz viac podchytať rôznorodé prejavy vedeckotechnického pokroku.

V spoločnosti niet reálnych podmienok pre súčasné využívanie všetkých prejavov vedeckotechnického pokroku v materiálnej výrobe. Veď

v každom danom momente prostriedky na tieto účely sú obmedzené a sama materiálna výroba má určitý rámec. Takéto plné využívanie všetkých prejavov vedeckotechnického pokroku ani nie je potrebné, pretože v rámci základných smerov sú navzájom zameniteľné pri riešení rovnorodých technických úloh. Vidieť to na príklade mnohých technicky rozdielnych druhov zariadení, materiálov a technologických procesov, ktoré riešia rovnorodé výrobné úlohy.

Vzájomná zameniteľnosť (iba na širšej báze) je vlastná aj základným smerom technického pokroku; pri použití dokonalejšieho technologického spôsobu výroby možno dosiahnuť tie isté výsledky výroby ako pri výmene materiálu za progresívnejší. Vzájomná spätosť smerov vedeckotechnického pokroku a ich rôznych prejavov vôbec neznamena, že by boli technicky a ekonomicky ekvivalentné. Ak by to platilo, bolo by spoločnosti ľahostajné, ktorý z nich uprednostníť.

V skutočnosti rovnaké technické parametre rozličných prejavov vedeckotechnického pokroku nemajú rovnaké charakteristiky (u niektorých sú viac, v iných zase menej priaznivé), čo pri riešení tých istých výrobných úloh vedie k rozličným ekonomickým hodnoteniam týchto prejavov. Preto spoločnosť vždy stojí pred dilemou výberu smerov vedeckotechnického pokroku pre ich použitie v materiálnej výrobe. Je jasné, že takýto výber je možný na základe porovnateľného ekonomického hodnotenia technických parametrov týchto smerov.

Smery vedeckotechnického pokroku sa musia ekonomicky hodnotiť v štádiách technického rozpracovania (na základe vedeckých objavov a ideí) a vypracúvania inžinierskych riešení až kým sa uplatnia vo výrobe. Predpokladá sa (a tak to má byť), že nová technika sa už vytvára preto, že sa prejavila ako najefektívnejšia pre národné hospodárstvo, pričom bola tak ohodnotená predtým, než sa začala vyrábať.

Otázka hodnotenia efektívnosti už vyrábanej novej techniky prerastá do problému vybrať sféry, odvetvia a výroby jej prvoradého využitia, alebo stanoviť poradie, v akom sa bude poskytovať rozličným spotrebiteľom. Takýto problém hodnotenia efektívnosti novej techniky je vyvolaný celým radom okolností. Po prvé, súčasná vedeckotechnická revolúcia, ako sme už spomenuli, odhaľuje väčšie možnosti ako kedykoľvek predtým — využívať ten istý druh techniky v mnohých sférach výrobnej i nevýrobnej spotreby — nová technika sa stáva stále viac medziodvetvovou. Po druhé, efektívnosť ekonomickej realizácie novosti technických parametrov nie je rovnaká v rozličných sférach využívania: v jedných je efektívnejšia, v iných menej. Po tretie, výroba novej techniky je v každom danom momente ohraničená, ako sú obmedzené aj investície, takže nie je možné súčasne a všade nahradiť starú techniku novou. Preto sa majú smery vedeckotechnického pokroku ekonomicky hodnotiť v štádiu výberu technických a inžinierskych riešení.

Zložitosť takéhoto hodnotenia spočíva predovšetkým v určení, čo po-

važovať za efekt novej techniky a čo zahrnúť do nákladov na ňu, s ktorými tento efekt porovnávame. Vo výrobe novej techniky náklady na ňu nemusia poskytovať efekt, najmä ak sa nová technika vyrába za pomoci starého zariadenia a starých metód. Efektívnosť novej techniky sa zvyčajne prejavuje vo sfére jej spotreby, t. j. vystupuje v úlohe spotrebiteľského efektu. Preto bude metodologicky správne hodnotiť túto techniku podľa ekonomických ukazovateľov sféry, v ktorej sa využíva. Takýto prístup spája výrobu novej techniky, jej použitie a spotrebu v jeden systém.

To však vôbec neznamená, že do výpočtu efektu sa nezahrňujú ekonomické ukazovatele výroby novej techniky. Tieto ukazovatele vystupujú v podobe nákladov na ňu, a tie sa porovnávajú s efektom. Ak spotrebiteľský efekt novej techniky porovnáme s nákladmi spotrebiteľa na jej získanie (cena), náklady spotrebiteľa majú výrobcovi vynahradiť všetky národohospodárske náklady na jej výrobu, ktoré zahrňujú spoločensky nutné výrobné náklady, ako aj normálny zisk výrobcu. Ak sú skutočné výrobné náklady nižšie ako spoločensky nutné, výrobca získava i dodatočný zisk.

V štádiu výberu technického rozpracovania alebo inžinierskeho riešenia pre výrobu nemožno ešte prakticky stanoviť cenu novej techniky, za ktorú sa bude predávať spotrebiteľovi. Preto sa pre výpočet ekonomickej efektívnosti v tomto štádiu môžu používať náklady na jej výrobu.

Ako obvykle, tieto náklady sa delia na dve skupiny: jednorazové (investície) a priebežné náklady (výrobné). Jednorazové náklady súvisia s prestavbou výroby na výrobu novej techniky (nového výrobku), ak sa takáto výroba plánuje v podnikoch, ktoré sú v činnosti. Ak kapacita činných podnikov nestačí na zabezpečenie novej techniky pre národné hospodárstvo, alebo jeho jednotlivé odvetvia v skúmanom období, v takom prípade jednorazové náklady zahrňujú aj investície na výrobu nových kapacít.

Jednorazové náklady nemožno však obmedzovať iba na výrobné investície. Treba k nim rátať i náklady na výskumné, konštruktérske a skúšobné práce, potrebné na vytvorenie daného druhu techniky, čo je podmienené dvoma momentami. Tieto náklady sa nezávisle od zdroja financovania uhradzujú z akumuláčného fondu krajiny. Ďalej, ak sa nezahrnú do celkových nákladov na výrobu novej techniky, zvyšuje sa umelo jej efektívnosť. Táto skupina nákladov pripomína náklady na práce geologického prieskumu v banskom a palivovom priemysle. Dlhý čas prebiehali spory o tom, akú úlohu majú mať tieto náklady v ekonomike ťažby surovín a paliva: či sa majú zahrňovať do investícií a tým do základných fondov banského priemyslu a počítať do vlastných nákladov dobývanej suroviny alebo paliva, či sa majú nenávratne odpisovať na úkor prostriedkov štátneho rozpočtu, ktoré sú určené pre vedu. Pokiaľ sa viedli spory, prax prebiehala touto druhou cestou, čo umelo zvyšovalo porov-

nateľnú efektívnosť tých druhov surovín a paliva, ktorých geologický prieskum mal vysoké náklady, a znižovalo efektívnosť tých druhov surovín a paliva, ktorých prieskum bol lacnejší. V konečnom dôsledku to mohlo narušiť národohospodárske proporcie. V posledných rokoch sa spor riešil tým spôsobom, že všetky náklady geologického prieskumu sa zahrňujú do investícií na vytvorenie banských podnikov. A nakoniec, do jednorazových nákladov na vytvorenie novej techniky majú sa zahrnúť aj náklady na dodávku, montáž a prípravu novej techniky u spotrebiteľa. To znamená, že spotrebiteľ má dostať techniku, už úplne pripravenú na výrobu.

Ako sme už spomenuli,¹ do bežných nákladov na výrobu novej techniky treba zahrnúť náklady sériovej výroby, ako aj náklady, ktoré si vyžaduje osvojenie, a ktoré ešte nedosiahli projektované rozmery. V opačnom prípade by bola efektívnosť daného druhu novej techniky zvýšená.

Pretože efektívnosť vybraného variantu technického riešenia sa počíta podľa efektu, ktorý získava prostredníctvom tejto novej techniky jej spotrebiteľ, je nevyhnutné zahrnúť do sumy bežných nákladov na jej vyhotovenie aj obvyklý spoločenský zisk výrobcu. Z hľadiska spoločnosti tento zisk je časťou nákladov spoločensky nutnej práce na vyhotovenie výrobku a jeho odpočítanie z celkovej sumy nákladov umelo zvýši efektívnosť daného druhu techniky.

Podstatná je otázka spotrebiteľského efektu, ktorý sa používa pri výpočte efektívnosti daného druhu novej techniky. Predovšetkým treba určiť, ako sa vyjadruje. Odpoveď na túto otázku je v známom výroku K. Marxa, v súvislosti s ekonomickými hranicami novej techniky.² Vychádzajúc z toho výroku je zrejmé, že pre spotrebiteľa novej techniky je jej efekt vyjadrený v hospodárnosti bežných nákladov, ktorú získava počas používania novej techniky po celé obdobie jej uplatňovania. Ďalej treba poznamenať, že nie je správne brať do úvahy efekt z použitia jednej jednotky novej techniky, tzv. špecifický efekt. Spoločnosť nie je zainteresovaná len na osvojení výroby a použití kvalitatívne novej techniky, ale aj na tom, aby sa táto kvalitatívne nová technika kvantitatívne čo najviac rozšírila v národnom hospodárstve. Preto s plnými národohospodárskymi nákladmi na výrobu novej techniky treba porovnať sumárny, alebo integrálny efekt jej využitia pri plnom nasýtení všetkých sfér spotreby touto technikou. V tomto prípade sa z predvýrobných (náklady na výskumné, konštrukčné, pokusné práce) a počiatočných výrobných nákladov (náklady na osvojenie výroby novej techniky), ktoré možno nazvať podmiennečne stálymi, získa najväčšia návratnosť.

Uplatnenie integrálneho spotrebiteľského efektu ako základu pre vý-

¹ Pozri VILENSKIJ, M.: O ekonomickom riadení vedeckotechnického pokroku. Voprosy ekonomiki 1970, č. 11, s. 48.

² Pozri MARX, K. a ENGELS, F.: Spisy, zv. 23, s. 404.

počet efektívnosti opravuje výpočet nákladov. Objavuje sa skupina nákladov, ktorá rastie zvyšovaním objemov výroby novej techniky do úplného nasýtenia všetkých spotrebiteľských sfér touto technikou, t. j. tzv. proporcionálne náklady. Do nich sa zahrňujú, ako je známe, investície na rozšírenie výrobných kapacít podnikov, ktoré sú v činnosti a prerábajú sa na výrobu novej techniky a tiež investície na tvorbu nových kapacít v súvislosti s rozšírením sfér použitia novej techniky a rastom dopytu po nej. Podobne sa sem započítavajú aj bežné náklady na vzrastajúci objem výroby novej techniky.

Uvedené náklady možno však iba podmiennečne, po určitú hranicu, nazývať proporcionálnymi; v miere, v akej sa bude zvyšovať objem výroby novej techniky, rásť sériovosť a špecializácia výroby, budú sa relatívne znižovať. Sumárny spotrebiteľský efekt bude rastom výroby novej techniky a jej rozširovaním do stále väčšieho počtu sfér spotreby vzrastať. Samozrejme, rásť bude aj návratnosť podmienených proporcionálnych nákladov.

Ďalej, sumárny efekt treba zrejme vypočítavať nielen za obdobie, v priebehu ktorého dôjde k plnému nasýteniu všetkých možných sfér spotreby novou technikou, ale za celé obdobie jej exploatacie až do objavenia novej, efektívnejšej techniky. Nasýtiť novou technikou všetky sféry spotreby možno, povedzme, za 5 rokov, ale efekt z novej techniky bude spotrebiteľ získavať napr. v priebehu 15 rokov. Okrem toho, keďže obdobie fyzického opotrebenia novej techniky môže byť kratšie ako obdobie morálneho opotrebenia (a také prípady nie sú zriedkavé), v priebehu obdobia morálneho opotrebenia sa technika musí niekoľkokrát nahradiť, čo zvyšuje celkovú sumu proporcionálnych nákladov na jej výrobu a celkovú sumu efektu z nej.

Náklady i efekt rôzneho obdobia nie sú, pravda, rovnocenné. Preto integrálne náklady a integrálny efekt bude odrážať reálne ekonomické veličiny, ak sa upravia k jednému časovému momentu — počiatočnému alebo konečnému. Podľa nášho názoru, náklady by bolo vhodné upraviť ku konečnému roku výroby novej techniky, t. j. k roku, keď táto technika zostáva a prestáva sa vyrábať, ale efekt — ku konečnému roku využívania novej techniky spotrebiteľom, t. j. k roku, keď sa zamieňa za zdokonalenú techniku. Prirodzene, že konečný rok výroby novej techniky a konečný rok jej využívania sa navzájom neprekrývajú, a neprekrývajú sa ani sumárne obdobia jej výroby a využívania. Ako koeficient výpočtu sa môže použiť veličina 0,08, ktorú odporúča Typová metodika určenia ekonomickej efektívnosti investícií.

Integrálny efekt použitia novej techniky musí byť vyšší ako integrálne náklady na jej výrobu. Porovnáva sa preto efekt i náklady pri výbere variantu vedeckotechnického riešenia pre organizáciu výroby novej efektívnejšej techniky.

Uvádžeme nasledovný model porovnania integrálneho spotrebiteľského efektu novej techniky a integrálnych nákladov na jej výrobu:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^{t_i} \vartheta (1 + E_{np})^t i - \left\{ \left[\left(K_{up} + \sum_{ja=1}^{t_v} K_{pr} \right) + \left(I_{os} + \sum_{ja=1}^{t_v} I_{pr} \right) + \sum_{ja=1}^{t_v} P_r \right] (1 + E_{np})^t v + \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^{t_i} K_m (1 + E_{np})^t i \right\} > 0,$$

kde ϑ — efekt spotrebiteľa z využívania novej techniky;

$i = 1, 2, 3, \dots, n$ — sféry použitia novej techniky;

$j = 1, 2, 3, \dots, t_i$ — čas, v priebehu ktorého sa technika využíva v každej sfére spotreby;

K_{up} — náklady na výskumné, skúšobno-konštrukčné práce a investície, súvisiace s prestavbou výroby na výrobu novej techniky v existujúcich podnikoch, alebo vytvorenie nových výrobných kapacít — podmiennečne stále investičné náklady;

K_{pr} — investície na rozšírenie výroby novej techniky v rozsahu jej ďalšieho uplatnenia v rozličných sférach spotreby;

I_{os} — sumárne bežné náklady obdobia osvojenia výroby novej techniky až po moment dosiahnutia projektových technicko-ekonomických ukazovateľov — podmiennečne stále náklady;

I_{pr} — bežné náklady zhotovenia novej techniky v normálnych, projektom predvídaných podmienkach výroby;

P_r — spoločensky normálny zisk výrobcu novej techniky;

$ja = 1, 2, 3, \dots, t_v$ — čas, v priebehu ktorého techniku výrobca vyrobí;

K_m — náklady na dodávku, montovanie a zavádzanie novej techniky u spotrebiteľa vo všetkých sférach a v priebehu celého obdobia jej výroby.

Výpočet efektívnosti podľa daného modelu nevyhnutne vyžaduje určiť, po prvé, všetky možné sféry spotreby novej techniky, po druhé, potrebu každej sféry čo do daného druhu novej techniky až do jej plného nasýtenia a po tretie, efekt z použitia novej techniky v každej sfére spotreby.

Splnenie početných predbežných podmienok zabezpečí úplnosť a najväčšiu vierohodnosť výpočtov a musí sa stať funkciou plánovacích a pro-

³ Prípadné námietky proti správnosti sumarizovania jednorazových a bežných nákladov v danom modeli nemožno považovať za podstatné, pretože bežné náklady nie sú tu vyjadrené za rok, ale za celé obdobie výroby novej techniky až kým sa prestal vyrábať. V podstate takéto sumarizovanie nie je nič iné, ako prepočet bežných nákladov na jednorazové prostredníctvom určitého obdobia — môže sa považovať za spôsob vyjadrenia alebo obrátenú veličinu: $I + E_n K$. Keďže model ráta s dlhodobým časovým obdobím, je vhodné efekt i náklady upraviť k jednému časovému momentu za pomoci koeficientu 0,08, ktorý odporúča *Typová metodika*.

jektovo-konstrukčných organizácií. Z mnohých podmienok bude pre prijatie rozhodnutia o zaradení nového druhu techniky do výroby hlavnou podmienkou potreba všetkých sfér výroby, pretože ako vidieť z modelu, čím väčšia je potreba, tým vyššia je efektívnosť prostriedkov, vynakladaných na výrobu novej techniky. Nevyučuje sa situácia, keď potreba neobyčajne efektívneho druhu novej techniky je krajne malá a efektívnosť prostriedkov, ktoré sú potrebné na zavedenie jej výroby, je nevelká. V takom prípade môže byť alternatívnym variantom import tejto techniky.

Určenie potreby celého národného hospodárstva a jeho jednotlivých odvetví a výrob čo do novej techniky je najzložitejší problém, ktorý sa musí a môže vyriešiť na základe bilancii výroby a rozdelenia novej techniky. Možno ho trochu zjednodušiť, ak sa do rozpočtu nezahrnú všetky absolútne možné sféry spotreby novej techniky daného druhu, ale iba sféry, ktoré zabezpečujú maximálny efekt jej využívania. Maximálnym efektom sa však nerozumie efekt jednej jednotky novej techniky získaný v tej alebo inej sfére, t. j. nie čiastkový, ale sumárny efekt zo spotreby celkovej masy novej techniky v danej sfére, ktorá zabezpečuje úplné nasýtenie. Pri výpočte efektívnosti má orientácia na toto hľadisko rozhodujúci význam. V skutočnosti z niekoľkých sfér spotreby novej techniky niektorá môže zabezpečiť maximálny efekt, iná zase minimálny. Avšak požiadavky prvej sféry na novú techniku pre plné nasýtenie sú minimálne a požiadavky druhej sféry sú maximálne. Preto sumárny efekt v prvej sfére sa môže javiť omnoho menší ako v druhej a orientácia na ukazovatele tejto sféry znižuje ekonomickú efektívnosť nového druhu techniky zavádzaného do výroby a vedie k prijímaniu nesprávnych rozhodnutí.

Výber kritérií efektu novej techniky pre jej spotrebiteľa nie je predmetom tohto článku. Také kritériá sú dostatočne vyjadrené v Typovej metodike a v celom rade iných prác. Pre prístup k problému efektívnosti, ktorý sa uvádza v tomto článku, môže byť kritériom iba národný dôchodok, dosiahnutý v národnom hospodárstve v dôsledku využívania toho či iného smeru vedeckotechnického pokroku.

Varianty technických a inžinierskych riešení sa predovšetkým porovnávajú medzi sebou a vybrané najefektívnejšie varianty sa porovnávajú s technikou jestvujúcou v každej sfére spotreby. V mnohých metodikách sa odporúča používať techniku svetovej úrovne ako prototyp, ale ani v jednej z nich nie je uvedené presné určenie techniky svetovej úrovne, jej technické a ekonomické parametre. Svetová úroveň však zďaleka nie vždy zodpovedá posledným výdobytkom vedy a techniky, prirovnávanie k nej môže orientovať na nekritické napodobňovanie alebo na neustálu snahu dosiahnuť popredné kapitalistické krajiny čo do technickej úrovne, čo nás v podstate odsudzuje na zaostávanie za nimi pokiaľ ide o technickú úroveň. Skúsenosti kapitalistických krajín nemožno však ignorovať ani

úplne zavrhnúť, treba ich dôkladne študovať a všetko užitočné z nich využívať.

Často sa hovorí, že v mnohých prípadoch nová technika vôbec nemá prototypy v existujúcej technickej báze výroby. Pre ilustráciu sa uvádza EVM alebo laserová technika. Pritom sa ale zabúda, že nová technika, čo aký stupeň novosti by dosahovala, vždy niečo mení v technickej báze výroby. Napr. EVM vytlačujú ručné metódy riadenia výroby, ako aj prv používanú mechanickú výpočtovú techniku; kvantové generátory, ktoré sa používajú pri obrábaní kovov, nahrádzujú obyčajné mechanické a automatické stroje atď. Napokon v technickom zmysle kovoobrábací stroj nie je pototyp kvantového generátora, ale pretože obidva plnia vo výrobe rovnaké funkcie (obrábajú kovy), ekonomické ukazovatele ich fungovania sa môžu použiť pre odpoveď na otázku, o čo je kvantový generátor efektívnejší ako kovoobrábací stroj. Nová technika (zvlášť principiálne nová) nemusí mať prototyp, ale ekonomicky môže byť porovnateľná s technikou, ktorú zamieňa vo výrobnom procese. Pravdaže, základom pre takéto porovnanie nie sú technické parametre porovnateľných druhov techniky, ale ekonomické charakteristiky tej funkcie, ktorú plnia.

Práca spojená s hodnotením ekonomickej efektívnosti smerov vedeckotechnického pokroku a jeho jednotlivých prejavov sa má vykonávať spojeným úsilím po prvé vedcov, konštruktérov a projektantov, ktorí technicky rozpracúvajú vedecké objavy a dovádzajú ich do inžinierskych riešení, a po druhé, ekonómov, ktorí robia ekonomické výpočty a porovnanie. V prvom prípade sa získavajú informácie o hlavných technických parametroch rozličných variantov novej techniky, jej funkčnom účele vo výrobe, možných sférach jej spotreby a techniky, ktorú z týchto sfér vytlačá. V druhom prípade ide o hodnotenie hospodárnosti rôznych variantov novej techniky, o určovanie veľkosti jej spotreby v rozličných sférach, zistenie sumárneho efektu jej spotreby a na základe tohto ekonomickej efektívnosti jej rozličných variantov, výber najefektívnejšieho variantu a výpočet jeho efektívnosti v porovnaní s technikou, ktorú vytlačá. Najpriateľnejšou formou spoločnej práce vedcov, konštruktérov a projektantov na jednej strane a ekonómov na druhej strane sú neustále fungujúce komisie pre hodnotenie základných smerov vedeckotechnického pokroku a dočasné komisie pre jednotlivé veľké vedeckotechnické problémy v rámci trvale činných komisií.

Z časopisu *Voprosy ekonomiki* 1/1972
preložila E. Haverlíková

Recenzie

BAGRIJ, P. I.: **Dynamika i struktura obščestvennogo proizvodstva pri socializme.** Akademiya nauk Ukrainsoj SSR, Institut ekonomiki, Kyjev 1971, 317 s.

Splnenie mobilizujúcich úloh deviateho päťročného plánu, ktorý postavil pred národné hospodárstvo ZSSR XXIV. zjazd KSSZ vyžaduje urýchlenie procesov štrukturálnych zmien najmä vo výrobnnej fáze socialistickej spoločenskej reprodukcie. Zosilnenie intenzifikácie celej spoločenskej výroby a zvyšovanie jej efektívnosti na základe podstatného urýchlenia vedecko-technického pokroku patrí k najdôležitejším úlohám deviateho päťročného plánu v Sovietskom zväze.

V zjazdových materiáloch¹ sa v súvislosti s týmito požiadavkami zdôrazňuje potreba podstatne zlepšiť výrobnú štruktúru, potreba vyrábať technicky dokonalejšie stroje a zariadenia, nové materiály a rozšíriť sortiment výroby. Významnú úlohu v realizácii týchto úloh má veda, ktorá môže splniť svoju funkciu úspešne len vtedy, ak zabezpečí rýchle uskutočnenie celého komplexu prác, od vedeckého výskumu a technického vývoja až po ich aplikáciu vo výrobnom procese.

Cenný prínosom do diskusie ekonómov o najzákladnejších problémoch socialistickej spoločenskej výroby, t. j. o dynamike a štruktúre výroby je aj publikácia P. I. Bagrija *Dynamika a štruktúra spoločenskej výroby za socializmu*. Táto vyše tristostranová monografia obsahuje teoreticko-metodologický výskum načrtnutej problematiky. Autor sa v nej zaoberá koncepciou socialistickej výroby a produktívnej práce. Skúma tiež hranice sféry materiálnej výroby, objasňuje kritériá klasifikácie odvetví národného hospodárstva a ich vzájomnú porovnateľnosť medzi socialistickými krajinami. Analyzuje metodologické problémy merania ekonomického rastu,

dynamiky a štruktúry spoločenskej výroby v socialistických krajinách v povojnovom období.

V predslove autor zdôrazňuje, že s tempami a štruktúrou spoločenskej výroby súvisia také základné problémy, ako je zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva a súťaženie dvoch svetových ekonomických sústav. S týmto tvrdením autora možno iba súhlasiť. Uskutočňované štrukturálne premeny vo výrobe nie sú samoučelné, splňajú ekonomicko-spooločenské úlohy, t. j. práve ich realizovaním dosahuje socialistická spoločnosť svoj základný cieľ — maximálne uspokojovanie stále rastúcich potrieb obyvateľstva. Vo vysokorozvinutom spoločensko-ekonomicko-komplexe, akým je socialické hospodárstvo, zásahy do výrobného procesu (či už stanovovanie jeho temp a vzhľadom na ne aj štruktúry) sú motivované predovšetkým požiadavkami na uspokojovanie potrieb danej spoločnosti.

Autor ďalej uvádza, že jeho skúmanie má charakter syntetický s dvoma aspektami: 1. teoreticko-metodologický, 2. ekonomicko-štatistický. Objektom jeho výskumu je národné hospodárstvo ZSSR a socialistických krajín — členov RVHP.

Monografia P. I. Bagrija je rozčlenená do šiestich kapitol. V prvej kapitole sa autor zaoberá problémami koncepcie socialistickej výroby ako celku, pričom zaujíma netradičné postoje. Špeciálne sa venuje kategórii produktívnej práce, ďalej kritériám a hraniciam sféry materiálnej výroby. Za základ výskumu dynamiky štruktúry národného hospodárstva pokladá klasifikáciu odvetví. Zdôrazňuje, že klasifikácia odvetví má veľký význam pre-

¹ XXIV. zjazd KSSZ. Bratislava, Pravda 1971, s. 420.

dovšetkým z aspektov diskusií o charaktere socialistickej výroby, o hraniciach materiálnej a nemateriálnej výroby v súvislosti s intenzívnym rozvojom sféry služieb a vedeckotechnického pokroku. Zdôrazňuje, že klasifikovať môžeme len to, čo môžeme presne zmerať, ohraničiť.

V rámci analýzy kategórie produktívnej práce autor kriticky hodnotí názory napr. S. P. Figuurova, T. V. Rjabuškina, N. N. Struneviča. Svoje názory na produktívnu prácu podopiera názormi napr. A. Brůžka a maďarského ekonóma I. Husára. Odmieňa definíciu a chápanie produktívnej práce ako je interpretovaná v materiáloch OSN, ktoré za produktívnu prácu považujú aj prácu spojenú s pôsobením armády, polície, súdov atď.

Pri vymedzovaní sféry materiálovej výroby sa pozastavuje nad problémom zaradenia osobnej dopravy alebo do sféry služieb, alebo do materiálovej výroby. Z rovnakého hľadiska uvažuje aj o probléme vedy, t. j. či prácu vedeckých pracovníkov možno zahrňovať do sféry materiálovej výroby. Zdôrazňuje, že kritériom zaradenia nejakej činnosti do sféry materiálovej výroby má byť to, či sa táto činnosť „prezentuje“ reálnym produktom. Ak nie, potom má charakter nemateriálových služieb. Aj v budúcnosti budú problémy so zaraďovaním — klasifikáciou rôznych činností, najmä vzhľadom na zmeny, ktoré vyvoláva vedeckotechnická revolúcia. Ekonomický výskum tu čaká nemalá úloha.

Prvú kapitolu uzatvára autor úvahami o spoločenskej delbe práce a o jej charakteristike, o možnostiach jej plnšieho využívania pri organizovaní reprodukčného procesu socialistickej výroby.

V druhej kapitole *Klasifikácie odvetví národného hospodárstva v socialistických krajinách* autor uvažuje o princípoch a kritériách klasifikácie a o porovnateľnosti. Všeobecne chápe klasifikáciu ako rozdelenie súhrnu javov a objektov na triedy, skupiny, časti a podčasti, ktoré majú určitý spoločný znak a zodpovedajú vymedzeným kritériám. Odvetvia národného hospodárstva chápe ako „...súhrn jednotiek, ktoré vykonávajú rovnorodý druh činnosti z hľadiska spoločenskej delby práce“ (s. 106). Z takéhoto chápania

odvetvia potom vyplývajú tri základné kritériá klasifikácie odvetví národného hospodárstva, ktoré sa používajú v socialistických krajinách:

1. ekonomické určenie produkcie,
2. rovnorodosť spracúvanej suroviny,
3. rovnorodosť používanej technológie.

Napríklad klasifikácia OSN používa pre klasifikáciu odvetví tiež tri kritériá: 1. charakter tovarov a služieb, 2. využívanie tovarov a služieb, 3. proces technológie a organizácie výroby. Prvé dve kritériá (podľa OSN) nie sú v podstate nič iné ako naše ekonomické určenie produkcie. Tretie kritérium zahrňuje zasa rovnorodosť technológie aj používaných surovín.

Záver druhej kapitoly je zameraný na porovnateľnosť klasifikácie odvetví v socialistických krajinách. Problém porovnateľnosti vidí P. I. Bagrij jednak z hľadiska nevyhnutnosti porovnávania ekonomických údajov v čase, jednak z hľadiska možnosti použitia pri analýzach ekonomickej súťaže dvoch svetových ekonomických sústav.

Problémom ekonomického rastu venuje P. I. Bagrij tretiu kapitolu. Vysvetľuje metodologické otázky vyčíslovania ukazovateľov výroby a jej dynamiky. Autor chápe ekonomický rast v dvojakom zmysle. V užšom zmysle ekonomický rast charakterizuje len rastom sféry materiálovej výroby, kým v širšom zmysle slova zahrňuje aj nevýrobnú sféru a životnú úroveň obyvateľstva. V tejto kapitole pracovne chápe ekonomický rast v užšom zmysle slova. Za základný problém jeho merania považuje správne vyjadrenie výsledkov práce. Analyzuje problémy používania ukazovateľov hrubej výroby a hrubého obratu. Prihovára sa za ukazovateľa hrubého obratu, ktorý podľa neho v širších národohospodárskych súvislostiach lepšie vyjadruje objem vyrobených spotrebných hodnôt a zároveň v menšej miere závisí od organizačných zmien v národnom hospodárstve. Žiaľ, toto tvrdenie bližšie nevysvetľuje.

V súvislosti s ekonomickými reformami v socialistických krajinách uvádza, že sa stále väčšia pozornosť venuje ukazovateľu „realizovaná produkcia“. Tento ukazovateľ chápe ako „...časť tovarovej výroby podniku, ktorá v určitom období je predaná a zaplatená odberateľom“ (s. 126).

V uplatňovaných ekonomických reformách socialistických krajín sa znižuje význam ukazovateľa hrubej výroby ako základného ukazovateľa ekonomického rastu, pretože svojou konštrukciou nemôže dostatočne presne vyjadriť procesy spoločenskej výroby. Úvahy o ekonomickom raste a jeho analýzy sa preto musia dopĺňovať ešte inými ukazovateľmi (výroba tovaru, hodnota odbytu, čistá výroba atď.).

Kapitolu zakončuje problematikou štruktúry spoločenskej výroby a jej merania. Štruktúru chápe ako rozdelenie rozličných častí, ktoré v skúmanom objekte určitým spôsobom spolu súvisia (s. 149). Pri rozboře spoločenskej výroby z hľadiska všetkých závislostí vymedzuje päť aspektov štruktúry národného hospodárstva. Za najdôležitejší z nich považuje samotnú výrobu (pracovnú silu a výrobné prostriedky) a výsledky výroby: podľa naturálno-vecného aspektu, podľa určenia produkcie, podľa hodnotového aspektu. Interpretuje ich ako bezprostredné faktory a výsledky fungovania spoločenskej výroby za socializmu.

Štruktúru spoločenskej výroby meria pomocou podielových ukazovateľov, tzv. štatistickým prístupom. Akákoľvek analýza len jedinou metódou je spojená s rizikom, že nepostrehne aj ostatné širšie súvislosti formovania sa ekonomickej štruktúry.

Štvrtú kapitolu venuje autor ekonomicko-matematickým interpretáciám reprodukčných schém K. Marxa, V. I. Lenina, ako aj skúmaniu dynamiky a vzťahov dvoch podrozdelení spoločenskej výroby práve na základe marxistickej schémy rozšírenej reprodukcie spoločenskej výroby. V závere kapitoly prichádza k názoru, ktorý vyplýva z teoretickej analýzy reprodukčných schém K. Marxa a V. I. Lenina, t. j. že tempá rastu spoločenskej výroby súvisia s podrozdelením spoločenskej výroby. To vytvára možnosti, ba nevyhnutnosť plánovitej regulácie spoločenskej výroby v závislosti od dosiahnutej etapy spoločenského rozvoja, jej cieľov v ekonomickom rozvoji.

Dynamika a štruktúra spoločenskej výroby v ZSSR a v európskych socialistic-

kých krajinách v povojnovom období je predmetom analýzy predposlednej — piatej kapitoly. Autor najprv rozoberá všeobecné tendencie a zákonitosti vývoja dynamiky a štruktúry spoločenskej výroby a potom prechádza k skúmaniu dvoch základných národohospodárskych odvetví (priemysel a poľnohospodárstvo). Prv, ako analyzuje faktory ekonomického rastu, zaoberá sa ich objasnením. V zásade uznáva tri typy základných faktorov ekonomického rastu na rozdiel napríklad od M. Kaleckého, B. Minca, A. I. Ančiškina a iných: 1. rozšírenie pracovnej sily, 2. rast základných fondov, 3. rast produktivity práce z titulu: a) zvýšenia technicko-ekonomickej úrovne výroby, b) rastu kvalifikácie kádrov.

V rozsiahlom faktografickom materiáli dokumentuje vývoj jednotlivých krajín — členov RVHP analýzou fondu akumulácie a investícií. Uvádza podiely faktorov produktivity spoločenskej práce a podiely faktora počtu pracovníkov vo sfére materiálnej výroby na prírastku národného dôchodku v krajinách RVHP v povojnovom období (s. 274). Podľa jeho prepočtov v týchto krajinách 9/10 rastu národného dôchodku vyplývalo z rastu spoločenskej produktivity práce a prírastok počtu pracovných síl sa podieľal na tvorbe národného dôchodku iba 1/10.

V poslednej kapitole autor skúma okruh otázok, ktoré súvisia s postavením socialistických krajín z hľadiska hodnotenia ekonomickej úrovne. Zdôrazňuje, že použitie určitých ukazovateľov hodnotenia ekonomickej úrovne „presnejšie ukazovateľa národného dôchodku tak ako je konštruovaný podľa materiálov OSN“ do určitej miery znevýhodňuje socialistické krajiny. Porovnáva úroveň národného dôchodku ZSSR a USA v období rokov 1952 až 1962. Analyzuje niektoré momenty, ktoré zvýhodňujú vyjadrenie úrovne národného dôchodku USA v porovnaní so ZSSR. Uvádza, že skreslenie z titulu rozličných vplyvov, ktoré rozoberá, dosahuje až 15 % v prospech USA.

V závere kapitoly sa venuje metodologickým otázkam zahrnutia socialistických krajín do indexu svetovej priemyselnej vý-

roby. Využíva tu skúsenosti, ktoré nadobudol ako expert OSN. K indexom, ktoré vyjadrujú hrubú výrobu sveta v rokoch 1959—1963 a zahrňujú aj socialistické krajiny, zaujíma polemické stanovisko najmä z hľadiska použitých valutových kurzov pri prepočítavaní, rozličnej metodiky výpočtu hrubej výroby v jednotlivých krajinách a v jednotlivých odvetviach v socialistických a kapitalistických krajinách.

Kniha P. I. Bagrija prináša množstvo cenných námetov na štúdium dynamiky a štruktúry spoločenskej výroby. Zrejme pre značne širokú paletu riešených problémov autor nemohol všetky hlbšie rozobrať (otázky ukazovateľov, problematika faktorov ekonomického rastu). Autor však načrtáva najzákladnejšie súvislosti ekonomického rastu a otázky vzájomného porovnávania economickej úrovne socialis-

tických krajín, ako aj ich porovnávaní vo svetových reláciách.

Čitateľovi predkladá mnohé po novom chápané problémy (napr. problematika vedy a problematika klasifikácie odvetví v súvislosti s vedeckotechnickou revolúciou), ako aj netradične formulované závery o už známejších ekonomických javoch a poznatkoch.

Problémy dynamiky a štruktúry spoločenskej výroby sú vysoko aktuálne aj v našich súčasných podmienkach, lebo s nimi súvisia otázky celkovej efektívnosti spoločenskej výroby. Veľký význam týchto problémov a ich riešenia pre plnenie ekonomického programu vytýčeného XIV. zjazdom KSČ potvrdzujú zasadania pléna ÚV KSČ a ÚV KSS vo februári toho roku.

Ivan Selecký

KARAGEDOV, R. G.: *Rentabilita a ekonomické optimum*. Bratislava, Pravda 1971, 168 s.

Karagedova práca obsahuje kritickú analýzu nemarxistickej teórie ekonomického optima a zisku. Autor zdôvodňuje napísanie knihy tým, že hospodárska reforma v ZSSR zvýšila úlohu ukazovateľa zisku na hodnotení efektívnosti podnikov v ZSSR. V ZSSR badať v posledných rokoch u niektorých ekonómov už preceňovanie nielen kategórie zisku, ale aj úlohy trhových kategórií. Rovnako, ba ešte silnejšie sa to prejavovalo aj u nás. Počiatočný nihilistický vzťah k tomuto ukazovateľu bol v ČSSR v posledných piatich rokoch až abnormálne precenený. Je preto mimoriadne užitočné i v Československu skúmať skutočné, reálne možnosti a hranice použitia zisku vo funkcii ukazovateľa efektívnosti economickej činnosti podnikov. Jedine teoretická analýza vzťahu medzi kategóriami economickej efektívnosti a rentability môže objasniť tento najaktuálnejší problém hospodárskej reformy.

Vzhľadom na to, že Karagedov analyzuje a kriticky hodnotí nemarxistické teó-

rie ekonomického optima a zisku, sú jeho závery dôležité aj pre našich ekonómov, a to nielen preto, že v tejto oblasti došlo u nás k nesprávnym predstavám, ale aj preto, že naši ekonómi — kritici buržoáznych teórií nedokázali zaujať komplexné stanovisko k moderným economickým buržoáznym teóriám. A tak naši ekonómi zaoberajúci sa matematickými metódami v ekonómii nemali k dispozícii marxistickú analýzu z oblasti buržoáznej matematickej školy.¹

Kniha sa skladá z úvodu a piatich kapitol.

V úvode Karagedov zdôvodňuje, prečo je užitočné venovať pozornosť výsledkom konkrétnych výskumov buržoázných ekonómov. Odvoláva sa pritom na K. Marxa, ktorý v knihe *Ku kritike politickej ekonomie* upozorňoval na nevyhnutnosť skúmať a využívať výsledky skúmania spoločných znakov.

Druhou príčinou nevyhnutnosti rozboru nemarxistických teórií efektívnosti ekonomického systému a teórií zisku je podľa

¹ Pravda, prvé kroky v tomto smere urobili aj československí ekonómi, ale ako celok, knižne, s dostatočnou šírkou hodnotenia aj ich ideologickej funkcie neboli dosiaľ tieto teórie spracované.

Karagedova „tendencia, ktorá sa objavila u niektorých sovietskych ekonómov a ekonómov z iných socialistických krajín, idealizovať trhové vzťahy. Vyvrcholenie týchto nesprávnych tendencií bolo práve v teórii trhového socializmu“. Okrem toho ignorovanie ničivých síl, ktoré sú imanentné trhovej ekonomike, ako aj podstatných prvkov modelov takejto ekonomiky svedčí jednoducho o neznanosti a treba dodať, že u nás boli v pozadí aj jasné protisocialistické politické ciele.

Karagedov zdôrazňuje, že „celý buržoázny výskum problémov ekonomického optima plní tak či onak určitú apologetickú funkciu a z tohto hľadiska je jeho kritika nanajvýš dôležitá“ (s. 8). Škoda však, že takáto kritika nie je poslaním uvedenej knihy. V Československu v dnešnej etape by bolo užitočné, keby brala do úvahy aj tieto aspekty.

☆

Karagedov začína vlastnú analýzu kritikou názorov klasickej školy na efektívne hospodárstvo. Venuje v nej pozornosť dvom črtám: pracovnej teórii hodnoty a idealizácii trhovej konkurencie. V západnej literatúre prevláda v poslednej dobe názor, že klasici chápu ekonomické problémy ako problémy efektívneho využitia obmedzených zdrojov na základe trhovej tvorby cien. Druhú skupinu názorov vyjadruje tvrdenie, že u klasikov je obsahom základných ekonomických problémov zápas človeka s prírodou v procese výroby materiálneho bohatstva. Karagedov sa snaží dokázať, že prvá verzia je v protirečení so skutočným obsahom určenia klasickej školy.

Karagedov analyzuje najmä názory A. Smitha, D. Ricarda a J. St. Milla. Dokazuje, že napr. v prácach D. Ricarda bola po prvýkrát postavená optimalizačná úloha, ktorú ľahko možno formalizovať v termínoch matematického programovania.

Karagedov vychádza pri hodnotení klasikov z ich tvrdenia, že konečným cieľom celej výroby je spotreba, avšak predpokladajú uspokojenie potrieb proporcionálne fyzickému objemu vyrobeného pro-

duktu. V jeho raste preto vidia zdroj rastu ekonomického blahobytu spoločnosti. Teda sú pochopiteľné aj ich závery, odporúčenia v oblasti ekonomickej politiky: neustále rozširovanie ekonomickej aktivity, odstránenie všetkých priehrad v podnikaní, vytvorenie dostatočného priestoru pre dosobenie síl slobodnej, voľnej konkurencie.

Karagedov si v tejto časti analýzy postavil jedinú úlohu vyjasniť pozície tejto školy v otázke efektívnosti ekonomického rozvoja, pretože ocenenie zásluh a kritika klasickej školy buržoáznej politickej ekonómie sú dostatočné už v prácach Marxa a netreba ich podľa neho opakovať.

☆

Druhý okruh problémov, ktorému Karagedov venuje pozornosť, sú problémy „marginalistickej revolúcie“, princípu vzácnosti a teórie všeobecnej rovnováhy.

Hoci základné elementy ekonomického marginalizmu sa formovali už v 70. rokoch minulého storočia (Jevons, Menger, Walras, neskôr Wieser, Böhm-Bawerk), resp. prelom v rozvoji buržoáznej politickej ekonómie nastal ešte skôr, v 30. rokoch minulého storočia, hlboký vplyv marginalistických ideí na západné ekonomické myslenie sa prejavuje aj v súčasnosti, a to nie v oblasti trhovej „hodnotovej“ ekonomiky, ale v oblasti „ekonomiky blahobytu“. Princíp vzácnosti je i hlavný metodologický základ súčasnej subjektívnej školy „čistej ekonómie“.

Karagedov zdôrazňuje, že centrálny problém ekonomiky blahobytu (vychádzajúc z marginalizmu) „je voľba medzi alternatívnymi možnosťami využitia daných zdrojov s cieľom maximalizácie uspokojovania daných potrieb“. Karagedov analyzuje postupne teóriu všeobecnej rovnováhy kontinentálneho smeru, potom neoklasickú analýzu anglických autorov a nakoniec Pigouovu ekonomiku blahobytu ako spojenie oboch týchto smerov.

☆

V teórii všeobecnej rovnováhy sa problém sústreďuje na určenie optima na trhu spotrebných tovarov. Kritériom rovnováhy

u marginalistov je v prvom štádiu maximálne uspokojovať potreby vyjadrené dopytom na trhu. V druhom štádiu sa formulujú podmienky rovnováhy na trhu výrobných faktorov. Tu sa zároveň určuje aj optimálna pozícia výrobnej jednotky — firmy. Teória všeobecnej rovnováhy však nedáva uspokojivú odpoveď na základnú otázku, ako stanoviť ceny, ktoré by vyrovnávali dopyt po každom tovare s jeho ponukou. Riešenia navrhované Walrasom a Jevansom predpokladajú plnú informovanosť výrobcov tovarov o stave konjunk-túry. Tá však neexistuje, preto ich modely nie sú adekvátne reálnym hospodárskym podmienkam. Avšak, i keby aspoň teoreticky bolo možné tieto ťažkosti prekonať, existujú ďalšie problémy, spojené najmä s funkciami užitočnosti. Pokus A. Marshalla sformulovať konkurenčnú rovnováhu pomocou hraničných užitočností zároveň dokazuje, že klasická koncepcia „slobodnej konkurencie“ už nepostačuje, a preto marginalisti ju nahradzujú zdokonalenou atomistickou konkurenciou s absolútnou mobilnosťou trhu a deliteľnosťou tovarov a dopĺňujú teóriou individuálnej užitočnosti. Túto užitočnosť však nemožno merať a najmä nemožno ju porovnávať a sumovať.

Rovnako však, dokazuje Karagedov, aj pokusy vyhnúť sa porovnávaniu a sumovaniu užitočnosti použitím Paretového optima, či „škály preferencií“ (index of op-hélemité) alebo „kontraktačných kriviek“ (Contract Curve) vedú skôr k dôkazu, že rovnováha v monopolistických podmienkach nezodpovedá podmienke optimálnosti — rovnosti hraničnej normy substitúcie pre všetkých účastníkov.

Autor ďalej dokazuje, že optimum v podmienkach konkurenčnej rovnováhy je iba relatívne a nie absolútne, závisí od daného systému cien a rozdelenia dôchodkov medzi účastníkmi výmeny.

Podrobuje analýze základnú teorému ekonomiky blahobytu „každá konkurenčná rovnováha je Paretovým optimom, každé Paretovo optimum je konkurenčnou rovnováhou“ ako to formuluje R. Dorfman, P. Samuelson a R. Solow v „Linear Programming and Economic Analysis“ na str. 409—415. I pri spornosti metodologických

predpokladov teórie všeobecnej rovnováhy (konceptia klesajúcej hraničnej užitočnosti a i. v celom rade veľkých zjednodušení (statický stav ekonomiky, úplná konkurencia a v matematickej interpretácii — lineárna technológia) možno ju považovať za určitý možný prístup ku všeobecným princípom skúmania ekonomickej efektívnosti. Ba dokonca, niektoré tvrdenia tejto teórie majú oveľa väčší význam v podmienkach centralizovaného plánovaného hospodárstva. Avšak táto teória sa môže z určitého hľadiska chápať ako koncepcia čisto mechanickej efektívnosti ekonomického systému, pracujúca pre uspokojenie daných potrieb indivídú, ktoré tvoria spoločnosť. Jej ohraničenia sú predovšetkým vo východiskových predpokladoch o statickom stave ekonomiky a úplnej konkurencii. Ďalej, analýza ekonomickej efektívnosti hospodárskeho systému sa v teórii rovnováhy zakladá na výrobe známych ekonomických statkov. Neberie však do úvahy aktívnu úlohu samotnej výroby pri formovaní potrieb, nezohľadňuje rôzne konkrétne „nedokonalosti“ samotnej úplnej konkurencie, spojených s rôznymi formami výrobných funkcií rozličných podnikov a odvetví.

Nakoniec ignoruje podstatné diferencie medzi všeobecnou a individuálnou výhodou.

☆

Veľkú pozornosť venuje Karagedov aj problémom blahobytu v neoklasickej škole. Zameriava sa najmä na teóriu konfliktov H. Sidgwicka, na analýzu dodatočných výhod Marshalla, ekonomiku blahobytu A. Pigoua, novú teóriu blahobytu K. Arrowa a i. Keďže analýza názorov celého radu takých známych ubrždočných ekonómov, ako sú M. Keynes, A. Lerner, F. Benham ukazuje, že ekonomická teória nie je v stave sformulovať uspokojujúci pojem ekonomického optima, stavia R. Karagedovu otázku, či sa vôbec výskumy v oblasti ekonomiky blahobytu nemajú považovať za neplodné. Odpoveďa na ňu v tom zmysle, že ekonomická politika, zameraná na zvýšenie úrovne národného blahobytu je sotva možná v podmienkach

spoločenského systému, založeného na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov. Napriek tomu však, idey obsiahnuté v prácach mnohých západných ekonómov môžu sa realizovať v podmienkach iného spoločenského zriadenia. Pravda, treba vždy skúmať i prípadnú ohraničenosť a nevedecké elementy týchto teórií. Tak popri ekonomike blahobytu jednotlivé teórie neprekračujú rámec statických modelov a opisujú iba individuálne, čiastkové ekonomické optimum. Pravda, to si uvedomujú aj mnohí západní ekonómi. (Napríklad H. Myint v *Theories of Welfare Economics* vylučuje z pojmu ekonomika blahobytu rozdeľovania ekonomického blahobytu medzi rozličné indivíduá, metódy udržiavania blahobytu na vysokej úrovni, jeho stabilizáciu atď.).

☆

Karagedov analyzuje aj vývoj teórie zisku [4. kapitola]. Ak sa spočiatku skúmal monistický zisk ako všeobecná forma dôchodku z kapitálu (napr. u Böhm-Bawerka) a neskôr sa zisk oddelil od úroku a chápal sa ako náhrada za služby podnikateľa (napr. u J. Schumpetera), resp. spájal sa s podnikovým rizikom (u F. Knighta), tak dnes na Západe niet jednotného chápania kategórie zisku. Najstaršie chápanie zisku viedlo k otázke: produktivnosť kapitálu alebo exploatacia živej práce? Oddelenie zisku od úroku vrcholí u Schumpetera, resp. Knighta a je spojené s kategóriami iniciatívy a neurčitosti. Karagedov analyzuje celý rad prác západných ekonómov, medzi ktorými sú Walher, Clark, Hawley, Hicks, Lambertson a. i. Súčasná teória zisku je u Karagedova reprezentovaná takými menami ako Chamberlin, Galbraith, Samuelson, Saligman, Dorfman, Baumol, Tobin, Hansen atď. Analýzou ich práce Karagedov dokazuje, že pre súčasnú západnú teóriu zisku je charakteristický eklektizmus. Jednota je jedine v tom, že sa odmieta exploatačorský charakter sociálnej podstaty zisku, považuje sa za oprávnenú, prirodzenú formu dôchodku.

☆

Významné miesto v západných ekonomických teóriách zaberá aj vzťah rentability k ekonomickému optimu (pozri 5. kapitolu knihy). Pravda, väčšina teórií ekonomiky blahobytu špeciálne neskúma vzťah medzi kategóriou rentability a ekonomickej efektívnosti, podobne, ako to nerobí ani samostatne sa rozvíjajúca teória zisku. Karagedov dokazuje, že téza o zlúčení ukazovateľov rentability a ekonomickej efektívnosti sa dosahuje v modeloch rovnováhy iba takým zjednodušením, že modely sa vzdávajú od reality.

Téza o vyjadrení úrovne efektívnosti spoločenskej výroby pomocou rentability má podľa názoru Karagedova čisto apologetický charakter. Karagedov poukazuje na fakt, že i niektorí ekonómi marxistického zamerania nevenujú dostatok pozornosti rozboru teórie trhového hospodárstva a nekriticky preberajú uvedenú tézu. Snažia sa skonštruovať modely „rovnováhy plánovanej ekonomiky“, v ktorých vraj „rentabilita môže slúžiť ako jediné kritérium ekonomickej efektívnosti“. Avšak, skôr ako sa prikočí k takým konštrukciám, treba preveriť, či takáto téza vôbec súhlasí s modelom rovnovážnej ekonomiky. Karagedov v pomerne podrobnej analýze ukazuje, že v klasických modeloch slobodnej voľnej konkurencie pohyb zisku nielenže nezodpovedá, ale je dokonca opačný ako dynamika efektívnosti výroby. V modeloch všeobecnej rovnováhy — i keď ekonomická efektívnosť a zisk majú iný zmysel ako u klasikov — je axiomatika tak vzdialená od podmienok reálnej činnosti, že tieto modely „nepracujú“, iba opisujú určitý ideálny stav hospodárstva. Takýto ideálny stav však neexistoval nikdy, neexistuje a prakticky nebude existovať. (A. Marshall sám nazýva koncepciu rovnováhy ako „heroickú, ale sterilnú abstrakciu“). Súčasné teórie ekonomického blahobytu a teórie zisku nedávajú žiadne zdôvodnenie pre používanie jedného ukazovateľa rentability ako miery efektívnosti ekonomického systému. Pritom jedine smer — teória ekonomickej rovnováhy teoreticky zdôvodňuje rentabilitu, ako ukazovateľa ekonomickej efektívnosti, avšak, ako sme už poznamenali, neodráža podmienky reálneho kapitalistického hos-

podárstva. Zdá sa preto, že úlohu zisku pri hodnotení ekonomickej efektívnosti možno vidieť predovšetkým pri statických riešeniach. Rentabilita charakterizuje hlavne porovnateľnú efektívnosť variantov ekonomických opatrení pri daných potrebách. Avšak zdroje i potreby sa menia, preto tieto hodnotenia treba korigovať. Druhú možnosť použitia zisku vidieť pri hlbšej analýze výrobných funkcií, pri presnejšom určení priesečníka jej argumentov, ktorým zodpovedajú funkcionálne dôchodky. Pravda, v plánovanej socialistickej ekonomike vznikajú ďalšie problé-

my v dôsledku kardinálnej odlišnosti socialistického hospodárstva od kapitalistického.

V krátkej recenzii ťažko možno poskytnúť prehľad o bohatstve myšlienok a postrehov, ktoré obsahuje Karagedova kniha. Našou snahou bolo podať aspoň stručnú správu o publikácii mimoriadne aktuálnej a významnej pre každého socialistického ekonóma, nielen pre kritika buržoáznych alebo nemarxistických teórií. Pohotový preklad tejto užitočnej knihy do slovenčiny treba preto vrele uvítať.

Rudolf Krč

HODOLY, ANDRZEJ: *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna*. Warszawa, Książka i Wiedza 1971, 203 s.

Autora knihy netreba osobitne predstavovať. Jeho práce z oblasti obchodu a spotreby sú známe i v Československu.

Otázka domácnosti a jej úloha v súčasnej našej spoločnosti i v hospodárstve doteraz však nevzbudili u nás taký záujem, ako by si zasluhovali. Viac pozornosti týmto problémom venovali autori z NDR. Akiste bude preto užitočné, ak s obsahom tejto knihy oboznámime aj našich čitateľov a záujemcov.

Autor sa v prvej kapitole snaží definovať pojem domácnosti podľa vedeckých kritérií. Kým rodina je kategória čisto sociologická, podstatou domácnosti sú hospodárske funkcie jej členov diktované ich spoločnými potrebami. Rozdiel medzi rodinou a domácnosťou a súvislosť medzi týmito kategóriami najpriliehavejšie formuluje J. Piotrowski. Uvádza, že domácnosť tvorí celkové materiálne prostriedky a činnosť nevyhnutná pre živobytie a fungovanie rodiny, ktoré slúžia na čo možno najlepšie uspokojovanie jej potrieb ako celku i jednotlivých jej členov.

J. Szczepański uvádza, že členovia rodiny žijú obyčajne pod jednou strechou a tvoria jednu domácnosť, ktorá zahŕňa dve (malá rodina) alebo tri generácie, ba niekedy aj niekoľko rodín spojených príbuzenskými zväzkami v priamej línii (veľká rodina). Francúzski odborníci zdôrazňujú spoločné bývanie ako jedinú krité-

rium pre určenie pojmu domácnosti. Ekonóm NDR G. Manz správne konštatuje, že jedna rodina môže napríklad v jednom byte tvoriť dve domácnosti a v jednej domácnosti môžu žiť dve alebo tri rodiny. Erich Egner pokladá za domácnosť (Haushalt) jednotku, ktorá trvalo vyvíja činnosť smerujúcu k uspokojovaniu potrieb vyplývajúcich zo spolunažívania skupiny ľudí. Túto činnosť tvoria úvahy o rozpočte domácnosti a z toho vyplývajúce rozhodnutia, čiže udržiavanie domácnosti a o ňu sa opierajúce hospodárske funkcie (Hauswirtschaft). Veľa pozornosti tomuto problému venujú ekonómi NDR. Podľa nich v domácnosti, ktorej existencia sa zakladá na súkromných prostriedkoch a práci jej členov, vyvíja sa činnosť v oblasti organizácie spotreby a tú zahŕňujú pod termínom domácnosť a vlastná spotreba.

Autor vidí podstatu domácnosti vo vykonávaní hospodárskej činnosti na základe prostriedkov, ktoré sú alebo sa stávajú osobným vlastníctvom jednotlivcov alebo kolektívov žijúcich v domácnosti. Tieto prostriedky autor zhrňuje do troch skupín: 1. peňažné príjmy a úspory, 2. zásoby konkrétnych hmotných statkov, 3. pracovná sila členov domácnosti. Genus proximum domácnosti je teda hospodáriaca jednotka.

Domácnosť je však jednotka sui generis. Fakt, že domácnosť je jednotka hos-

podáriaca pre účely spotreby a pôsobí v tom sektore reprodukčného procesu, ktorý sa nazýva spotreba, jej differentia specifica je kritériom, ktoré ju odlišuje od iných hospodáriacich jednotiek.

V súlade so zásadami vedeckej klasifikácie kategória domácností zahrňuje súbory domácností rozdelených podľa niekoľkých dôležitých kritérií. Najdôležitejším kritériom, hlavnou zásadou rozdelenia domácností je ich veľkosť meraná počtom do nich patriacich osôb. Infima species tohto rozdelenia je súbor jednoosobových domácností.

A. Hodoly túto kapitolu uzatvára konštatovaním, že domácnosť je ekonomická báza jednotlivca, alebo skupiny osôb spätých rodinnými či inými zväzkami. Je to teda hospodáriaca jednotka pre účely spotreby a v oblasti spotreby. Na jednej strane predstavuje široko chápané organizovanie spotreby obyvateľov a na druhej strane ich faktickú spotrebu.

Druhá kapitola sa zaoberá dynamikou premien domácností a ich hlavnými smermi s prihliadaním na zmeny v spoločensko-ekonomickom základni. V domácnosti sa vyvíjajú najmä: povaha jej hmotnej základne a v súvislosti s tým charakter jej spätosti s národným hospodárstvom, ďalej početnosť a štruktúra domácností, rozsah činnosti, ako aj jej sila a vnútorná zomknutosť.

Tu treba spomenúť aj podstatné premeny proporcií štruktúry medzi obyvateľstvom dediny a mesta, a teda aj medzi mestskými a vidieckymi domácnosťami. Základom týchto premien sú ekonomické príčiny, ktoré spôsobujú čoraz silnejšiu spätosť jednotlivcov a domácností s národným hospodárstvom, a to rastom zamestnanosti a rozvojom tovarových vzťahov. Z rastu priemerného počtu zarábajúcich členov domácností vyplýva, že rastie podiel iných osôb na príjmoch zo zárobkovej práce popri hlave domácnosti.

Dôsledky zmien domácností v meste i na vidieku sa prejavujú v procesoch dezinTEGRÁCIE domácností tradičného typu. Tradičná rodina zložená z troch alebo zo štyroch generácií sa znižuje na malú rodinu dvoch pokolení. Tento proces zis-

tili v rozličných krajinách a pokladá sa za základ zásadných zmien domácností.

Pre vývin domácností má veľký význam profesionálna aktivita žien charakteristická pre celú Európu a pre veľa iných krajín po druhej svetovej vojne. Stáva sa spoločensko-ekonomickým pravidlom rozvíjajúcich sa spoločností. V tejto súvislosti autor konštatuje, že pre vývin domácností je bezprostredne najdôležitejší stály a rýchly rast zárobkovej aktivizácie ostatných členov popri hlave domácnosti, najmä však žien a matiek.

Okrem premien v makroekonomickej oblasti autor poukazuje aj na vývinové prvky domácnosti špecifické pre socialistické podmienky. Keďže niektoré funkcie domácností v Poľsku čiastočne, alebo úplne preberá socialistický sektor národného hospodárstva, predpokladá to zriadenie príslušných služieb. Domácnosť v socialistických podmienkach prestáva akumulovať peňažné prostriedky na starobu, pre prípad choroby alebo nezamestnanosti.

K organizácii spotreby obyvateľstva však patrí konečná fáza prípravy polotovarov, ktorá je vlastne poslednou fázou výrobného procesu. Táto výroba ostáva v domácnosti.

Hoci oblasť činnosti domácností sa znižuje, lebo stráca celý rad svojich funkcií v prospech podnikov, hospodárske funkcie jednotlivých rodín v oblasti spotreby a služieb sú aj naďalej odôvodnené.

Tretia kapitola sa venuje závislosti národného hospodárstva a domácností v hlavných štádiách procesu ekonomického rastu. Národné hospodárstvo zamestnávajúce neustále viac pracovných síl poskytuje v konečnom efekte čoraz viac spotrebných tovarov a služieb na uspokojenie potrieb jednotlivcov žijúcich v domácnostiach a na spoločné potreby domácností. Tieto úžitkové hodnoty v stále väčšom rozsahu zastupujú úžitkové hodnoty (tovary a služby), ktoré pochádzajú zo znižujúcej sa výrobné funkcie a z funkcie poskytovania služieb v domácnosti. Príjmy zo zárobkovej práce a príslušnosť k spoločensko-profesionálnej skupine poskytujú právo na určité výhody zo spoločenského fondu spotreby a sú najdôležitejším regulátorom toku výrobkov

z národného hospodárstva do domácností. Zjednodušene by sa dalo povedať, že súhrn ľudskej práce vlozenej do národného hospodárstva a do domácností musí sa rovnať súhrnu úžitkových hodnôt v národnom hospodárstve a v domácnostiach, ktoré majú uspokojovať ľudské potreby. A tak môžeme konštatovať, že aktivita v zamestnaní, ako aj kvalita a produktivita práce v národnom hospodárstve na jednej strane a rozsah domácností na strane druhej závisia od ich zásobovania tovarmi a službami národným hospodárstvom. Rozbor vplyvu hospodárskeho rastu na rozsah a formy činnosti domácností v každom štádiu rastu autor obmedzuje na charakteristiku jednotlivých štádií spätnej väzby medzi tým, čo národné hospodárstvo ponúka domácnostiam a tým, čo od nich žiada a očakáva.

Pôsobenie spotreby v procese rozvoja národného hospodárstva a spoločnosti je mnohostranné a komplikované. V procese spotreby spĺňa humanistickú a ekonomickú úlohu. V pokročilom štádiu rozvoja národného hospodárstva treba podľa autora zdôrazniť stimulujúcu, motivačnú funkciu spotreby. To však vyžaduje celkom sa odkloniť od doterajšieho chápania úlohy spotreby obyvateľstva ako činiteľa výlučne reprodukčného a ako výslednej veličiny. To znamená podčiarknuť spätnú väzbu medzi spotrebou a výrobou a posudzovať veľkosť a štruktúru spotreby ako východiskové prvky plánu, ktorým sa prispôsobí výroba. Toto hľadisko preniká do ekonomiky a vedy európskych socialistických štátov, najmä NDR.

V pokročilom štádiu priemyselnosti spotrebu treba pokladať za dôležitý hnací prvok hospodárskeho rastu. Dá sa predpokladať, že po prechodnom období oslabenia a dezintegrácie domácností opäť nastane ich posilnenie a integrácia na úplne novej kvalitatívnej základni.

V štvrtej kapitole autor charakterizuje materiálny potenciál domácností vyjadrený ich počtom, veľkosťou finančných a hmotných zásob. Domácnosti majú v našich podmienkach na uspokojovanie spoločných potrieb a potrieb jednotlivých svojich členov spravidla rastúci potenciál trvalých zásob, plynulých finanč-

ných a hmotných zdrojov (peňažných príjmov, úspor, darov a podobne) a pracovnú silu v domácnosti, niekedy aj najatú (pomocnica v domácnosti). Autor skúma počet domácností v Poľsku, podiel národného dôchodku pripadajúci na spotrebu, počet vlastných bytov a domácností, počet rodín, bytové problémy, technické vybavenie bytov starých i nových, vybavenie domácností tovarmi dlhodobej spotreby.

Dôležitým činiteľom, ktorý charakterizuje hospodársky potenciál domácností, je pracovná sila ich členov a práca vynaložená na ich vedenie. Dá sa povedať, že pracovný čas v národnom hospodárstve nie je oveľa väčší ako pracovný čas v domácnostiach.

V piatej kapitole A. Hodoly skúma funkcie, ktoré plnia domácnosti, posudzuje čas a prácu, ktoré domácnosť pohlcuje. Autor priznáva (podľa Lippolda a Manza) domácnostiam štyri základné ekonomické funkcie: 1. výrobnú, ktorá sa zakladá na dokončovaní a dopĺňovaní spoločenského výrobného procesu prípravou potravín pre spotrebu, výrobou potravín (záhradky, domáci chov), prípadne iných spotrebných tovarov; 2. rozdeľovaciu, čo sa prejavuje v redistribúcii individuálnych príjmov medzi členmi domácnosti; 3. cirkulačnú, ktorá sa zakladá na vzájomnej výmere činnosti (služieb) medzi členmi domácnosti; 4. spotrebnú, ktorá sa prejavuje najmä v spoločnom používaní bytu a jeho vybavenia (vrátane trvalých statkov), v organizácii individuálnej spotreby jednotlivých členov rodiny. Pre autora je najzaujímavejšia vecná štruktúra funkcie domácnosti. Uvádza aj iné členenie funkcií domácností a ich činnosti. Za najdôležitejšie a najplnšie pokladá členenie činnosti domácností podľa skupín potrieb vypracované M. Sokolowskou.

Pre organizáciu a výkon prác v domácnosti je nesmierne dôležitý problém funkčnosti nových bytov. Tu však chýba hlbší ergonomický výskum. V tejto súvislosti spomína aj vzťah domácnosti k novinkám, ktoré jej slúžia. Zmenšená obytná plocha nových bytov značne obmedzuje výkon výrobných funkcií a služieb pre domácnosť. Tým by sa mali zaoberať návrhy na vhodné, moderné, funkčné rie-

šenie bytovej výstavby. Ide napríklad o využívanie pivničných priestorov na práce, chladiarenské a skladovacie zariadenia. Najviac času v domácnosti zaberajú práce spojené s prípravou jedla (vyše tretiny). Preto veľmi dôležitým činiteľom, ktorý môže značne znížiť množstvo práce venovanej príprave jedla, je zvýšiť ponuku potravín primerane pripravených na spotrebu. Súčasná technika spracovania potravínárskych článkov poskytuje v tomto smere veľa dosiaľ nevyužitých možností.

Autor si všíma aj opatrovnícko-výchovnú funkciu domácnosti, hoci má bližšie k spoločenským funkciám rodiny a iba čiastočne súvisí s domácnosťou.

Čas venovaný práci pre potrebu domácnosti ukazuje, že na uspokojovanie potrieb domácnosti sa využíva voľný čas určený na odpočinok a na reprodukciu pracovnej sily.

Výskum deľby práce medzi členmi domácnosti a zafarbenie žien v Poľsku ukazujú, že žena ostáva hlavným vykonávateľom obrovskej väčšiny domácich prác. A podobné je to aj pri starostlivosti o deti. Autor konštatuje, že ani jedna z troch známych Engelsových požiadaviek o oslobodení ženy ešte natoľko nepokročila v realizácii, aby sa v tomto smere mohli očakávať podstatné kvalitatívne zmeny. Problém vážneho, ba často nadmerného zafarbenia ženy domácimi prácami ostáva otvorený. Ide aj o to, že tieto práce patria do kategórie ťažkých prác.

Šiesta kapitola je venovaná problémom racionalizácie v domácnosti. Racionalizácia domácností je proces zložitý a dlhodobý. V súčasnosti naráža na to, že nie sú splnené mnohé dôležité podmienky pre jej uskutočnenie. Nejde iba o hmotné nedostatky, ale aj o primerane koordinované informácie určené pre zložky národného hospodárstva a pre domácnosti. Výchova a racionalizácia domácnosti sa dá aspoň v niektorých smeroch uskutočňovať *ibá via facti*. Štrukturálne pravidelná po-

nuka statkov a služieb môže pri správnom pomere cien výborne racionalizovať pokrok v domácnosti. To však neznamená, že sa tu zaobídeme bez výchovnej činnosti. A práve v tomto smere treba zabezpečiť hmotné, vedecké a organizačné základy pre prácu v prospech domácností a pre ich riadny vývin — uzatvára autor.

V posledných rokoch i u nás venujeme značnú pozornosť problémom súvisiacim so spoločenskými a ekonomickými funkciami domácnosti a rodiny. Význam a úloha fungovania domácností ako základných ekonomických buniek v socialistickej spoločnosti sú nesporné.

Vedecký výskum ekonomických problémov vyspelej socialistickej spoločnosti už dokázal, že je nevyhnutné skúmať všetky tieto problémy v tesnej nadväznosti na mimoeconomické ľudské súvislosti, ktoré sa uskutočňujú i v oblasti domácnosti (rodiny). K týmto postrehom v neposlednom rade prispel aj výskum životnej úrovne a v súčasnosti najmä skúmanie vytvárania podmienok pre socialistický spôsob života.

Tieto nové podklady vyžadujú i prehodnotenie významu, úloh a funkcií domácnosti v socialistickej spoločnosti a utvárajú možnosti pre prekonanie zúženého chápania economickej funkcie domácnosti predovšetkým na oblasť spotreby jej členov. Vysoká životná úroveň našich domácností je v súčasnosti jeden z významných faktorov saturovanosti základných potrieb ľudí a takto urýchlene podnecuje proces vzniku a dynamický rast vyšších potrieb osobnosti človeka.

Monografické spracovanie spoločenskej a economickej úlohy domácnosti poľským autorom je teda zaujímavé i pre zainteresovaných odborníkov u nás. Napriek tomu, že vychádza zo špecifických podmienok Poľska, dopĺňa a rozširuje vhodné odbornú literatúru z tejto oblasti.

Michal Choluš

Správy

K životnému jubileu profesora Felixa Olivu

V júni 1972 dožil sa 75 rokov významný československý ekonóm, vedec a pedagóg, profesor Felix Oliva, člen korešpondent ČSAV a predseda Vedeckého kolégia ekonómie ČSAV. Profesor Oliva patrí svojim bohatým životným dielom celej československej ekonomickej vede. Slovenskí ekonómi, ako aj náš časopis, majú však navyiac osobitné dôvody, aby sa úprimne pripojili k radnému gratulantov k tomuto jeho významnému životnému jubileu.

V oblasti politickej ekonómie profesor Oliva stal sa vynikajúcim teoretikom so širokým medzinárodným uznaním na základe svojich životných skúseností z praxe triednych bojov v buržoáznej ČSR a obetavej práce v červených odboroch. Súčasne ho k tomu predurčila popri húževnatom štúdiu, vedúcom k hlbokým znalostiam marxizmu-leninizmu, jeho mimoriadne schopnosť pre abstraktné myslenie a teoretické zovšeobecňovanie. Už od roku 1923 je členom KSČ. V rokoch 1935—1938 pracoval profesor Oliva v medzinárodných odboroch a prednášal politickú ekonómiu na Medzinárodnej Leninovej škole v Moskve. Po návrate domov roku 1939 emigroval do Anglicka, kde sa ako komunista a marxistický teoretik zapojil do odbojovej činnosti. V oslobodenej vlasti pôsobil najprv ako riaditeľ Ústrednej školy pri ÚV KSČ a od roku 1950 až podnes nepretržite pôsobí vedecky a pedagogicky na Vysokej škole ekonomickej v Prahe. Práve toto neustále organické spojenie teórie s prácou vo veľkej miere vysvetľuje, že profesor Oliva vždy, i v tých najzložitejších podmienkach, neochvejne stál na princípoch marxizmu-leninizmu v spoločensko-politických i teoretických otázkach.

Profesor Oliva patrí medzi prvých vedecky fundovaných interpretov marxistickej

ke politickej ekonómie u nás a stal sa jej prvým profesorom. Takmer tridsať rokov udržuje krok s rozvojom ekonomickej vedy v socialistickej Československu, jeho hlas zavážil vo všetkých teoretických diskusiách, ktoré predstavovali medzníky v tvorivom rozvíjaní našej vedy. Profesor Oliva významným podielom prispel k teoretickej a ideologickej porážke revizionizmu v našej ekonomickej vede. O tom svedčí veľký počet štúdií a prác v odborných časopisoch i dennej tlači, ako aj rad vysokoškolských učebníc a pomôcok. Princípiálnosť postojov profesora Olivu spája nú s tvorivým prístupom najlepšie dokazuje fakt, že roku 1967 mohol bezoz zmien vydať súbor svojich prác pod názvom *Ekonomické štúdie 1943—1966*.

Profesor Oliva sa nevyhýbal najpálčivejším teoretickým otázkam politickej ekonómie či už kapitalizmu alebo socializmu, zaujímal k nim jasné a otvorené stanovisko, vyvolával diskusie a polemiky. Na prvom mieste jeho záujmu stoja otázky metódy rozvíjania marxistickej politickej ekonómie. Jeho stanoviská v tejto oblasti boli podložené hlbokými znalosťami marxistickej filozofie a prírodných vied. Profesor Oliva medzi prvými vystúpil za využívanie matematických metód v ekonomickej teórii, súčasne však varoval pred ich preceňovaním, ktoré sa u nás stalo módnou pod vplyvom prematematizovanej buržoáznej politickej ekonómie. Veľa pozornosti venoval ďalej chápaniu ekonomických zákonov a špeciálne zákonov tovarovej výroby za kapitalizmu a socializmu, otázkam vlastníctva vôbec a socialistickeho vlastníctva osobitne. Veľký význam má jeho prínos k rozpracovaniu marxistickej teórie reprodukcie.

S názormi profesora Olivu možno súhla-

síť alebo nesúhlasí. Sám si nikdy neosoboval právo na monopol v ekonomickej teórii, ale naopak, vyhľadával a podnecoval teoretické diskusie, lebo vedel, že to je najúčinnější metóda tvorivého ekonomického myslenia. Profesor Oliva často hovorí o tzv. všeobecnej metóde, ktorá obsahuje požiadavku plne vyargumentovať vlastné názory a neopierať sa o citáty a autority.

Všimnime si, že otvorené problémy, ku ktorým profesor Oliva zaujímal stanovisko, patria medzi tie problémy, na ktorých stroskotali naši revizionisti. Preto nie div, že v šesťdesiatych rokoch, keď sa u nás začal formovať a upevňovať monopol jednej skupiny ekonómov, medzi ich prvé ciele patrilo umlčať hlas profesora Olivu a znevážiť ho. V týchto nenormálnych podmienkach stalo sa pre súdruhu Olivu stále ťažšie publikovať svoje názory v časopisoch, ktoré táto skupina ovládla. Celý rad teoreticky a ideologicky významných prác súdruhu Olivu uverejnil v tom čase Ekonomický časopis. Je iste veľmi poučné pripomenúť si dnes aké názory a stanoviská vyvolali nevôľu jeho teoretických odporcov.

V Ekonomickom časopise č. 1/1964 vyšiel článok profesora Olivu *Ke knižke O. Šika, Ekonomika, zájmy, politika*. Išlo o prepracovanú a rozšírenú verziu jeho oponentského posudku pri obhajobe doktorskej dizertácie O. Šika. Najdôležitejšie v tomto článku bolo, že profesor Oliva v ňom odhalil veľmi plytkú a nevedeckú metódu, ktorou O. Šik „bojoval“ proti dogmatizmu. Túto metódu profesor Oliva výstižne charakterizoval slovami: „Dříve byl citát ze Stalinových prací „důkazem“ správnosti, dnes „důkazem“ nesprávnosti. To je sice určitá metoda, ale nikoliv vědecká.“ (s. 80).

Roku 1966 publikoval profesor Oliva tri články v Ekonomickom časopise: *K základním teoretickým otázkam politické ekonomie, Ekonomický obsah vlastnictví* (oba v č. 7) a *Zboží a zákonitost v ekonomickém dění* (v č. 10). V týchto statiach zaujal stanovisko k celému radu základných teoretických otázok socialistickej ekonomiky, ktoré mali osobitný vzťah k novej sústave

riadenia a mohli viesť k prehĺbeniu a zvedčeniu jej teoretických základov. Tieto state vyvolali podráždenú odpoveď O. Šika (v EČ 5/1967), v ktorej znova iba potvrdil slabosť svojej teoretickej argumentácie a namiesto vecných argumentov používal prázdné nálepky, keď metódu profesora Olivu označil za „čisto deduktívnu“, za prototyp „ekonomickej scholastiky“, za „voluntarizmus“ a „subjektivismus“. Neváhal dokonca siahnuť k zastrašovaniu a označil teoretické názory s. Olivu za ideologickú zbraň, ktorá rozhodne neslúži progresívnym zmenám v našej spoločnosti (s. 448). Odpoveď prof. Olivu *Jak se polemizuje* uverejnená v EČ č. 10/1967 je skvelým príkladom trizvej vedeckej argumentácie, ktorá odhaľuje pseudovedeckú metodológiu nielen O. Šika, ale aj celej skupiny ekonómov, ktorá stála okolo neho. Znova sa vracia k výkladu teoretického obsahu svojich názorov a zároveň presvedčivo ukazuje, že O. Šik nemá proti nim nijaké vecné argumenty. Nevyčíta mu, že zmenil svoje názory, ale že nemal ani predtým ani potom samostatné argumenty, a odvolával sa iba na cudzie autority. „Ve »stalinském období« se stávalo, že někdo v diskuzi o teoretické otázce následkem nedostatku argumentů skolil svého ideového protivníka [popř. se o to pokusil] tím, že mu jednoduše přiřkl všelijaké úchytky od marxismu a současně vyzdvihl škodlivost protivníkových názorů. A teď má být tato »metoda« přenesena do »období« po »stalinském období« a zastražit ty, kdo se ovšem zastražit dají?“ (s. 925).

V tejto polemike s názormi O. Šika profesor Oliva odhalil cestu, ktorou sa z našich „skalných“ dogmatikov stali antidogmatici, ktorí údajným bojom proti dogmatizmu iba zakrývali revíziu marxistickoleninskej ekonomickej teórie a nekalé úmysly pravicových oportunistov.

Osobitne treba vyzdvihnúť vrelý a úprimný vzťah profesora Olivu k slovenským ekonómom a k rozvoju ekonomickej vedy na Slovensku. Veľký počet našich vedec-kých a pedagogických pracovníkov sa hrdo hlási k tomu, že sú žiakmi nestora československej ekonomickej vedy. Profesor Oliva dlhé roky úzko spolupracuje s Vy-

sokou školou ekonomickou v Bratislave, ktorá jeho zásluhy ocenila pamätnou medailou.

Využívame jubileum profesor Olivu, aby sme mu vo svojom mene i v mene sloven-

ských ekonómov zaželali do ďalších rokov veľa tvorivých síl a životnú pohodu.

*Členovia redakčnej rady
Ekonomického časopisu*

Zaujímavá diskusia o súčasnom monopolistickom kapitalizme

Po vlnaňšom Valnom zhromaždení Slovenskej ekonomickej spoločnosti znova sa začína rozvíjať aj práca odborných sekcií SES. Prvým podujatím sekcie politickej ekonomie kapitalizmu v tomto roku bola diskusia o niektorých aktuálnych teoretických problémoch súčasného kapitalizmu, ktorá sa uskutočnila 30. marca 1972 na Ekonomickom ústave SAV.

Predmetom diskusie, na ktorej sa zúčastnili zúčastníci z bratislavských vysokých škôl, Ekonomického ústavu SAV a ďalších inštitúcií, bola neobyčajne podnetná publikácia kolektívu sovietskych autorov *Politická ekonomia súčasného monopolistického kapitalizmu*.¹ Úvodné slovo do diskusie predniesol prof. Ing. P. Rapoš, CSc. z Vysoké školy ekonomickej v Bratislave. Hovoril o histórii vzniku tejto práce, charakterizoval jej štruktúru, obsah, metodologický prístup a zastavil sa pri niektorých teoretických otázkach.

Uvedená publikácia predstavuje určité završenie dlhšej a rozsiahlej práce veľkého kolektívu popredných sovietskych ekonómov z Inštitútu svetovej ekonomiky a medzinárodných vzťahov (IMEMO) Akadémie vied ZSSR. V rámci IMEMO vzniklo v minulosti viacero cenných monografií, zborníkov, doktorských dizertácií a teoretických statí, v ktorých sa analyzovali ekonomické problémy súčasného kapitalizmu a kriticky hodnotili niektoré súčasné buržoázne ekonomické teórie. Boli to najmä práce o monopolistickej štruktúre súčasnej kapitalistickej ekonomiky, všeobecnej kríze kapitalizmu, agrárnych problémoch vyspelých kapitalistických krajín, štruktúre spoločenského produktu, základných proporciách kapitalistického reprodukčného procesu, krízach a ekonomických cykloch, štátnomonopolistickom kapitalizme, medzinárodných ekonomických vzťahoch a rozvojových krajinách. Z početných prác tohto druhu treba v tejto súvislosti pripomenúť aspoň kolektívne dielo o nových javoch v akumulácii kapitálu v imperia-

listických krajinách, ktoré predstavuje jednu z najlepších marxistických prác z politickej ekonomie kapitalizmu v poslednom desaťročí.² Osobitný význam mali tiež práce venované analýze ekonomického vývinu v jednotlivých kapitalistických krajinách. Všetky tieto cenné výsledky sa napokon využili pri príprave publikácie *Politická ekonomia súčasného monopolistického kapitalizmu*.

Predmetom tohto diela nie sú len niektoré teoretické problémy súčasného kapitalizmu. Jeho autori podávajú ucelený výklad politickej ekonomie súčasného kapitalizmu, postupne rozoberajú jeho základné kategórie, zákonitosti a vývinové tendencie. Nejde o bežnú vysokoškolskú učebnicu. Štúdium publikácie predpokladá znalosť Leninových prác o imperializme i základných otázok z kurzu politickej ekonomie kapitalizmu. Veľká pozornosť sa tu venuje práve tým otázkam, ktoré sú predmetom diskusií medzi marxistickými ekonómami. V diele sa zhrnújú výsledky doterajších diskusií (napr. o absolútnej pozemkovej rente) a formulujú niektoré nové problémy. Z tohto hľadiska je publikácia kolektívu autorov z IMEMO určitým završením jednej a východiskom ďalšej etapy marxistického výskumu súčasného kapitalizmu.

P. Rapoš v úvodnom slove poukázal na ťažkosti, na ktoré sa naráža v pedagogickej práci pri utváraní štruktúry kurzu politickej ekonomie monopolistického kapitalizmu. Práve z tohto hľadiska je publikácia mimoriadne zaujímavá a podnetná.

V prvej časti sa rozoberá miesto imperializmu v súčasnom svete, pričom autori vychádzajú z analýzy všeobecnej krízy kapitalizmu a ekonomického súťaženia dvoch systémov. Druhá časť venuje základným tendenciám rozvoja ekonomiky monopolistického kapitalizmu a tretiu úlohu štátu v ekonomike vyspelých kapitalistických krajín. Štvrtá a piata časť je venovaná systému medzinárodných ekono-

¹ Političeskaja ekonomija sovremennogo monopolističeskogo kapitalizma. Zv. 1, 2. Moskva, Mysl 1972. Český preklad publikácie má vyjsť v tomto roku.

² Novyje javlenija v nakoplenii kapitala v imperialističeskich stranach. Moskva 1967.

mických a politických vzťahov súčasného kapitalizmu, problémom triedneho boja a svetového revolučného procesu. V celom diele sa pozornosť sústreďuje na súčasné problémy a najnovšie vývinové tendencie. Na prvý pohľad vzniká dojem, že väčšia pozornosť sa mohla venovať rozboru vedeckotechnickej revolúcie. [O týchto otázkach pomerne stručne pojednáva štvrtá kapitola]. Treba však brať do úvahy, že rôzne aspekty vedeckotechnickej revolúcie sa skúmajú v ďalších kapitolách. To platí aj o niektorých ďalších problémoch. Možno konštatovať, že pri výklade politickej ekonómie súčasného monopolistického kapitalizmu autori stále prihliadajú na úlohu troch základných faktorov — všeobecnej krízy kapitalizmu, vedeckotechnickej revolúcie a štátnomopolistického kapitalizmu. Týmito procesmi sa nezaoberajú autori len v osobitných častiach. Výklad rôznych stránok a účinkov všeobecnej krízy kapitalizmu, vedeckotechnickej revolúcie a štátnomopolistického kapitalizmu sa prelína prakticky celou publikáciou.

Úvodné slovo i celá diskusia boli zamerané najmä na tie problémy, ktoré sa rozoberajú v prvom zväzku publikácie. Diskutujúci vyzdvihovali niektoré základné črty, ktoré charakterizujú prístup sovietskych autorov k analýze súčasného kapitalizmu. Sovietski ekonómi dôsledne vychádzajú z osvedčených marxistických princípov i poznatkov o súčasnom kapitalizme a snažia sa ich rozvinúť vzhľadom na nové podmienky povojnového vývinu. V súlade s Leninovým prístupom k teórii imperializmu spájajú rozbor zmien v ekonomickej štruktúre súčasného kapitalizmu s analýzou jeho triednej štruktúry, foriem politického boja a súčasných podmienok socialistickej revolúcie. Autori sa usilujú odhaliť najnovšie vývinové tendencie súčasného monopolistického kapitalizmu a kritizujú rôzne jednostranné hľadiská a koncepcie. Ako príklad môže slúžiť ich analýza zmien v monopolistickej štruktúre súčasného kapitalizmu. Podrobne rozoberajú a hodnotia nové javy v koncentrácii a nové formy monopolistických združení (monopolistické koncerny a konglomeráty). Charakterizujú podstatu a formy monopolistickej

konkurencie a poukazujú aj na tie stránky monopolu, ktoré sa v marxistickej teórii často ignorovali (trhové aspekty monopolu). Súčasne však kritizujú Chamberlinovu teóriu monopolitickej konkurencie, ktorá celkom odtrháva kapitalistický monopol od koncentrácie výroby a kapitálu. Veľkú pozornosť venujú otázkam vlastníctva a sociálno-ekonomickej podstate monopolu.

☆

Všetci účastníci diskusie vysoko ocenili prínos publikácie pre vedeckovýskumnú i pedagogickú prácu. Osobitne vyzdvihovali obrovský empiricko-štatistický výskum, o ktorý sa opierajú teoretické závery a zovšeobecnenia sovietskych autorov. V tejto súvislosti poukazovali najmä na rozbor hodnotových ukazovateľov produkcie, na rozbor rozdeľovania národného dôchodku a na analýzu dlhodobých štrukturálnych zmien v kapitalistickom reprodukčnom procese. Dôsledné spájanie teoretickej analýzy so svedomitým hodnotením rozsiahleho štatistického materiálu znemožnilo, aby sa do práce dostali rôzne špekulatívne závery, s ktorými sme sa stretávali napríklad v niektorých našich publikáciách. V diskusií sa uvádzalo, že ako príklad v tomto smere môže slúžiť rozbor zmien v miere produktívnej akumulácie, analýza zmien vzťahu dvoch skupín spoločenskej výroby a organického zloženia kapitálu.

Bohatá diskusia sa rozvinula o problematiku monopolu, monopolistickej konkurencii, agrárnych problémoch rozvinutých kapitalistických krajín a o niektorých metodologických otázkach. Zhojne sa pritom konštatovalo, že v budúcnosti bude sošné zorganizovať v rámci sekcie politickej ekonómie kapitalizmu SES diskusiu o výsledkoch, ktoré dosiahla súčasná marxistická teória monopolu. Osobitná pozornosť by sa pritom mala venovať posledným publikáciám sovietskych autorov.

Vcelku možno hodnotiť prvé podujatie sekcie politickej ekonómie kapitalizmu SES ako úspešné. Účastníci mali možnosť otvorene si vymeniť názory v neformálnej diskusií a predniesť niektoré námety na

zlepšenie činnosti SES. Možno preto očakávať, že aj ďalšie plánované akcie (napr. diskusia o vývine hospodárskej situácie v USA, diskusie o niektorých nových eko-

nomických publikáciách) sa stretnú so záujmom našej ekonomickej verejnosti.

J. I.

OPRAVA. V čísle 7/XX/1972 v správe doc. Ing. I. Figuru, CSc. *Celoslovenský seminár z politickej ekonómie* sa omylom vyskytla chyba, ktorá mení zmysel textu. Prosíme autora i čitateľov o ospravedlnenie. Odsek začínajúci posledným riadkom ľavého stĺpca na strane 663 má správne znieť takto:

Pri vysvetľovaní príčin existencie tovarovej výroby v socialistickej spoločnosti treba podľa neho brať do úvahy kategóriu držby, ktorá sa doteraz chápala predovšetkým ako právnická kategória, nie ekonomická. Výrobné prostriedky sú za socializmu vo vlastníctve celej spoločnosti a v držbe jednotlivých podnikov. Táto držba sa prejavuje v tom, že kolektív každého podniku monopolne disponuje určitými výrobnými prostriedkami vo vzťahu k iným kolektívom. Držba vyvoláva oddelenie jednotlivých kolektívov a v tom je príčina existencie tovarových vzťahov medzi nimi.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

- Разрабатывать теоретические вопросы эффективности общественного производства 665
Иван Ока́ли, объединения предприятий как хозяйственные организации 680

Дискуссия

- Рихард Оутрата, К методологии определения целей развития областей 694
Ладислав Андраши́к, Некоторые методологические вопросы управления и планирования процессов экономического выравнивания 708

Наука за рубежом

- Лотар Шмидт, К развитому государственно-монополистическому капитализму в ФРГ 722
М. Виленский, Направления научно-технического прогресса и их эффективность 740

Рецензии

- П. И. Багрий, Динамика и структура общественного производства при социализме — И. Селецкий 752
А. Ходоли, *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna* — М. Холуй 755
Р. Г. Карагедов, Рентабельность и экономическое оптимум — Р. Крч 759

Сообщения

- К жизненному юбилею профессора Феликса Оливу 763
Интересная дискуссия о современном монополистическом капитализме (Ян Иша) 765

CONTENTS

Articles

- To Process Theoretical Issues of Effectiveness in Social Production 665
Ivan Okáli, Associations of Enterprises as Economic Organizations 680

Discussion

- Richard Outrata, A Contribution to the Methodology of Setting up Aims of Regional Development 694
Ladislav Andrášik, Certain Methodological Questions of Management and Planning of the Processes of Economic Equalization 708

Science Abroad

- Lothar Schmidt, Advanced State-Monopolistic Capitalism in GFR 722
M. Vilenskij, Trends in Scientific-Technical Progress and their Effectiveness 740

Book Reviews

- P. I. Bagrij, *Dinamika i struktura obščestvennogo proizvodstva pri socializme* (Dynamics and Structure of Public Production in Socialism) — I. Selecký 752
R. G. Karagedov, *Rentabilita a ekonomické optimum* (Profitableness and Economic Optimum) — R. Krč 755
A. Hodoly, *Gospodarstwo domowe i jego rola społeczno-ekonomiczna* — M. Choluj 759

Reports

- To the Life Jubilee of Profesor Felix Oliva 763
An Interesting Discussion on Contemporary Monopolistic Capitalism (J. Iša) 765

Autori článkov: Ivan Okáli, doc. Ing., CSc., samostatný vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave — Richard Outrata, Ing., CSc., Výskumný ústav oblasťného plánovania v Bratislave — Ladislav Andrášik, Ing., Vojenská politická akadémia Klementa Gottwalda v Bratislave — Lothar Schmidt, Berlín — M. Vilenskij, Moskva

Z OBSAHU čísla 9/XX/1972

Poučme sa z vlastných chýb

Alexander Hauska, Jozef Ulbrík, Zvýšiť účinnosť ekonomickej propagandy a agitácie

A. I. Jakušov, Význam procesov intenzifikácie rozvoja poľnohospodárstva pri prekonávaní sociálno-ekonomických rozdielov medzi mestom a dedinou

Adam Laščiak, Odhad vývoja spoločenského produktu a hrubého národného dôchodku Slovenska na podklade prognostického modelu

Kamil Janáček, Makroekonomické spotrebné funkcie a prognózy finálnej spotreby obyvateľstva. Kritické poznámky

R. Entov, Otázky inflácie v súčasnej buržoáznej politickej ekonomii

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XX, 1972, číslo 8. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Andrej Lantay, tajomníčka redakcie Naďa Proksová. — Tlačia: Tlačiarenské závody Pravda, závod Bratislava. — Výmer PIO č. 9263/60-III/2. — Rozširuje Poštová novinová služba. — Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. — Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Celoročné predplatné Kčs 80,—, jednotlivé čísla Kčs 8.—.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972